

Rasim Əkrəm oğlu Sadıxov

**XULIQANLIQ ƏMƏLLƏRİ İLƏ
CİNAYƏT-HÜQUQİ MÜBARİZƏ
MONOQRAFIYA**

Monoqrafiyada-Xuliqanlıq cinayəti ilə mübarizədə cinayət qanunvericiliyinin inkişafı ətraflı araşdırılır. Kitabda xuliqanlıq cinayət tərkibinin təhlili, xuliqanlıq cinayətinin tövsifi məsələləri, habelə xuliqanlıq cinayətinə görə məsuliyyətin diferensiasiyası verilir.

**Elmi redaktor: hüquq elmləri doktoru, professor
Səməndərov Firudin Yusif oğlu**

**Rəyçilər: dos. Quliyev Rafiq İsmayıl oğlu
dos. Şəmsizadə Rauf Əhəd oğlu**

Bakı-2013

Rasim Əkrəm oğlu Sadıxovun «Xuliqanlıq əməlləri ilə cinayət hüquqi mübarizə » mövzusunda monoqrafik xarakterli tədqiqat əsərinə dair

R Ə Y

Xuliqanlıq respublikanın ilk cinayət məcəllələrində (1923-cü il Cinayət Məcəlləsinin 176-cı maddəsi), (1927-ci il CM-nin 103-cü maddəsi) nəzərdə tutulurdu.

Azərbaycan Respublikasının xuliqanlığa görə qanunvericiliyinin inkişafının bir əsrlik tarixi vardır. Bu tərkib respublikada cinayətkarlıqla mübarizədə intensiv tətbiq edilmişdir. Xuliqanlıq cinayətinin ilk tədqiqatçılarından biri 1960-cı illərdə Tofiq Mikayıl oğlu Qafarov olmuşdur. O, 1964-cü ildə xuliqanlıq əməli ilə cinayət hüquqi mübarizə mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Xuliqanlıq cinayətinin sonrakı tədqiqatçısı Rasim Əkrəm oğlu Sadıxov bu mövzu üzərində 10 ildən artıq müddətə tədqiqat işi aparmışdır. O, xuliqanlıq cinayət tərkibi ətrafında bitkin bir monoqrafiya hazırlamağa müvəffəq olmuşdur. Müəllif xuliqanlığa görə respublikada cinayət qanunvericiliyinin inkişafını mükəmməl araşdırmışdır.

Hal-hazırda qanunvericilik xuliqanlığa görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən 221-ci maddəni qüvvədə olan CM-nin 10-cu fəsilə (ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər bölməsinə) daxil etmişdir.

Qüvvəyə minən CM-si xuliqanlığın 221-ci maddədə verilən definisiyanı xeyli təkmilləşdirərək xuliqanlığa aşağıdakı məzmununda anlayış verilmişdir: «Xuliqanlıq, yəni ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq

olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, habelə özgəsinin əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi ilə müşayiət edilən qərəzli hərəkətlər ».

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi Cinayət Məcəlləsinin 221-ci maddəsinə maddi quruluşa malik olan definisiya müəyyən etmişdir. Bu da təsadüfi deyildir. Xuliqanlıq cinayət tərkibi 2000-ci il sentyabr tarixli redaksiyaya qədər formal tərkibli cinayət sayılırdı. Dispozisiyadakı əlamətlərin heç biri dəqiq kriteriyaya söykənmirdi. Tərkib əlamətləri «qiymətləndirilən əlamətlər» sayılırdı. Belə qiymətləndirmə əsasında cinayət tərkibinin əlamətləri süni surətdə genişləndirilirdi. Hətta əksər halda şəxsi münasibətlər zəmnində, şəxsiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər də –döymə, xəsarət yetirmə xuliqanlıq kimi qiymətləndirilirdi.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi Cinayət Məcəlləsinin 221-ci maddəsinin dispozisiyasını yeni redaksiyada verməklə, xuliqanlıq bir çox oxşar tərkiblərdən fərqləndirməyə çalışmışdır.

Təəssüf ki, qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi Cinayət Məcəlləsinin 221-ci maddəsinə etdiyi əlavə və dəyişikliklərin ruhunu düzgün anlamayan bəzi səlahiyyətli adamlar yenə də xuliqanlıq formal tərkibli cinayət kimi baxmağa davam edirlər. Bu səbəbdən də CM-nin 221-ci maddəsinin tətbiqi tezliyi səngiməmişdir. Hazırda hər il məhkəmə təcrübəsində 1000-1500 xuliqanlıq cinayətləri qeydə alınır.

«Xuliqanlıq işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında » Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 23 mart 2004-cü il tarixli 1 sayılı qərarı qüvvədə olan CM-nin 221-ci maddəsinin məzmununu düzgün açır, bu da xuliqanlıq cinayət tərkibinin nəzəri təfsirinə və bu normanın tətbiqinin praktiki istiqamətinə uyğundur.

Zənn edirik xuliqanlıq işləri üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarında irəli sürülən tövsiyələr, CM-nin 221-ci

maddəsinin praktikada düzgün tətbiqinə təminat verir və qərarda verilən izahatdan irəli gələn tövsiyyələr dönmədən rəhbər tutulmalıdır.

Rasim Əkrəm oğlu Sadıxovun monoqrafiya qismində təqdim etdiyi tədqiqat işinin şübhəsiz mübahisə gətirən tərəfləri də vardır. Lakin buna baxmayaraq, zənn edirik onun tədqiqat işi monoqrafiya qismində dərc edilərsə, əsər magistrələr, aspirantlar və digər tədqiqatçılar üçün faydalı olar.

Hüquq elmləri doktoru, professor

F.Y.Səməndərov

MÜNDƏRİCAT

Giriş	7-16
 I FƏSİL Xuliqanlıq əməlləri ilə mübarizədə Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinin inkişafı.....	17-42
 II FƏSİL Xuliqanlıq cinayət tərkibinin hüquqi təhlili: obyekt, obyektiv cəhət, subyekt və subyektiv cəhət	43-108
 III FƏSİL Xuliqanlıq cinayətinin tövsifi.....	109-136
 IV FƏSİL Xuliqanlıq cinayətinə görə məsuliyyətin diferensiasiyası (Optimal model).....	137-155
 NƏTİCƏ	156-163
 İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	164-172
 MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT	173

GİRİŞ

Elmi ədəbiyyatda «xuliqan » və «xuliqanlıq» termininin yozumuna dair xeyli mülahizələr vardır. Bəzi müəlliflərin fikrincə «xuliqan» ABŞ-da Texas və Kaliforniya arasında çobanlıq edən iki tayfanın qatı neqativ sifətləri ilə bağlı olmuşdur.

Digər dilçilərin və hüquqşünasların fikrincə «xuliqan » və «xuliqanlıq» əcnəbi mənşəyə malik sözdür. Bu termin London polisinin raportlarında artıq 1898-ci ildən istifadə olunmuşdur. Ədəbiyyatda olan fərziyyələrədən birinə görə, bu termin XIX əsrdə Londonda yaşayan, davakar və oğru olan irlandiyalı Patrik Xuligenin adından yaranmışdır. Digər fərziyyələrə görə tədqiq edilən terminin yaranması irland dilində olan «houlie» sözü ilə bağlıdır və bu sözün mənası «idarə olunmayan, vəhşi alkoqol məclisi » deməkdir. Bundan savayı xuliqanlıq terminin yaranmasını Londonda, Aylington rayonunda fəaliyyət göstərən «Hooley gang» küçə bandası ilə bağlayırlar. Eyni zamanda bu termin Xuli adlı irlandlı ilə bağlanılır. Xuli XVIII əsrdə Londonda «Hooley gangs» adlı cinayətkar dəstə yaratmışdır.

Rusiyada 1892-ci ildə Peterburq şəhər başçısı fon Valfın (qradonaçalnik) əmri ilə xuliqanlara qarşı sərt tədbirlərin görülməsi tələb olunurdu.

Xuliqanlar dedikdə fon Valf şəhər sakinlərinə istehza ilə yanaşan küçə avaralarını nəzərdə tuturdu.

1900-cü illərdə xuliqanlıq fəhlə gəncləri arasında davranış növünə çevrilmiş və xuliqanlar gecə-gündüz avaraçılıqla məşğul olur, ictimai yerlərdə ədəbsiz sözlər deyir və mahnılar oxuyur, ətrafdakıları masqaraya qoyur və hörmətsizlik edir, pəncərələri səbəbsiz sındırır, küçə heyvanlarına işgəncə verir və s.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində isə Bakı şəhəri və Abşeronun kəndlərində öz zəhməti ilə deyil, qoçuluqla dolanan şəxslər mövcud idi. Qoçular sırası və varlı insanların mülkinə zorla yiyələnir, yoldan keçənə səbəbsiz ilişir, döyür və təhqir edir, qanuna və dövlətə tabe olmur, silahları üstündə nümayişkaranə dolaşır, ayrı-ayrı hallarda cəngüdənlilik fəaliyyəti ilə məşğul idilər. Qoçuların davranışı, demək olar ki, xuliqanlıq anlamına uyğun idi.

Qüvvədə olduğu bütün dövr ərzində «Xuliqanlıq ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən qərəzli hərəkətlər kimi anlayış verilmişdir».

Bu əməl bir əsrə yaxın dövrdə qanunvericilikdə xeyli sayda qiymətləndirici əlamətlərlə bağlı olmuş, elmi şərhə qeyd edilən əlamətlərə müxtəlif yozum verilmiş, bu da praktikada kifayət qədər əsas olmadan xuliqanlıqın tətbiqi dairəsini süni surətdə genişləndirmişdir.

Rusiyanın 8 dekabr 2003-cü il və 24 iyul 2007-ci il tarixli qanunlarla Xuliqanlıq haqqında normaya ciddi dəyişiklik edilmişdir. CM-nin 213-cü maddəsinin dispozisiyasının yeni redaksiyası, qeyd edilən dəyişiklikdən sonra aşağıdakı forma almışdır: «1. Xuliqanlıq, yəni ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə aşkar surətdə hörmətsizlik ifadə edən

a) silah tətbiq etməklə yaxud silah kimi istifadə edilən predmetlərdən istifadə edilməklə törədilən;

b). siyasi , ideoloji, irqi, milli yaxud dini nifrət və ya düşmənçilik motivləri ilə törədilən, eləcə də hər hansı sosial qrupa münasibətdə nifrət və düşmənçilik ifadə edən əməl ».

Rusiyanın federal qanunu ilə CM-nin 213-cü maddəsinin dispozisiyasına edilən əlavələri uğurlu saymaq olmaz. Öncə qeyd edək ki, federal qanunla CM-nin 213-cü maddəsinin dispozisiyasına edilən əlavələr xuliqanlıqın xarakterinə xeyli təsir göstərsə də bunlar sanksiyada özünü biruzə verməmişdir. Qanuna edilən dəyişikliklər əvvəl də və sonra da

xuliqanlıqı az ağır cinayət kimi müəyyən etmişdir. Zənn edirik ki, bu tərkibi xeyli siyasiləşdirmişdir. Digər tərəfdən qiymətləndirilən əlamətlərin dairəsini xeyli artırmışdır. Bütövlükdə maddənin dispozisiyası ilə sanksiyası arasında mövcud olan bu uyğunsuzluq heç də məsuliyyətin diferensiasiyası prinsiplərinin tələblərinə cavab vermir.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 221-ci maddəsinə 1 sentyabr 2000-ci il tarixli yeni qanuna edilən düzəlişlərdən sonra xuliqanlıqın anlayışında xeyli yeni əlamətlər yarandı. Belə ki, xuliqanlıq aşağıdakı məzmununda anlayış verildi: «xuliqanlıq ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq edilməsilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, habelə özgənin əmlakının məhv edilməsi ilə yaxud zədələnməsi ilə müşayiət edilən qərəzli hərəkətlər ».

Zənn edirik ki, ictimai qaydanı kobud surətdə pozan cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən... zor tətbiq edilməsi hədəsilə...müşayiət olunan hərəkətlər istisna olmaqla, digər zor tətbiq etməklə bağlı, habelə özgəsinin əmlakını məhv etməklə və ya zədələməklə bağlı olan hərəkətlər – maddi tərkibli xuliqanlıq sayılmalıdır.

Çox təəssüf ki, xuliqanlıqın şərhini verən dərslik və CM-nin Kommentariyaları bu əməli formal tərkibli cinayət sayır.

Əgər CM-nin 221-ci maddəsində nəzərdə tutulan xuliqanlıq formal tərkibli cinayət olsaydı ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə etmə hərəkətin edilməsi xuliqanlıqə görə məsuliyyətin yaranması üçün kifayət edərdi. Lakin qeyd edilən halda əməldə cinayət tərkibi əlamətləri olmadığından məsuliyyət yaranmır. Qeyd edilən hərəkətlər ancaq vətəndaşlara zor göstərməklə müşayiət edilən halda, yəni zorakılıq ictimai qaydanı kobud surətdə pozan və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən hərəkətlə bağlı olduqda cinayət tərkibi yaranmış olur.

CM-nin 221.2.1-ci maddəsinin tövsifedici xüsusiyyəti CM-nin 221.1-ci maddəsinin dispozisiyasında göstərilən əməllərin bir qrup şəxs tərəfindən və ya təkrar törədilməsini ehtiva edir.

«Eyni əməllər» əlaməti CM-nin 221.2.2-ci maddəsi ilə əlaqələndirildikdə bu əlamətə nisbətən məhdud «yozumla» şərh verilməlidir.

Belə ki, CM-nin 221.2.2-ci maddəsində «ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəni yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsi və ya digər şəxsə müqavimət göstərməklə törədildikdə» ifadəsi işlədilir. Bu ifadə hər bir halda müqavimət göstərməsini nəzərdə tutur. Burada müqavimət göstərməyə cəhd edilməsi hədəsi nəzərdə tutulmur.

CM-nin 221.3-cü maddəsinin dispozisiyası isə silahdan və ya silah qismində istifadə edilən əşyaları tətbiq etməklə törədilməsi ilə bağlıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 20 may 2011-ci il tarixli qanununa əsasən: 1. Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.3-cü maddəsinin «tətbiq etməklə» müddəası xuliqanlıq hərəkətləri zamanı silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaların vasitəsi ilə sağlamlığa zərər vurulmasını, yaxud həyat və ya sağlamlıq üçün real təhlükə yarandığı halları ehtiva edir.

2. Silahın nümayiş etdirilməsi, silahın real tətbiqinə cəhd olmadan onu tətbiq edəcəyi ilə şifahi (sözlə) hədələmə, həmçinin xuliqanlıq zamanı yararsız odlu silahdan istifadə edilməsi əməlin CM-nin 221.3-cü maddəsi ilə tövsif olunmasını istisna edir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 23 mart 2004-cü il tarixli 1 sayılı qərarında «ictimai qaydanı kobud surətdə pozan hərəkətlər»-habelə «cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik etmə» əlamətlərinin anlayışı düzgün izah edilir, bu əlamətlərin elmi şərhı ilə adekvatdır.

CM-nin 221.1-ci maddəsində verilən definisiya göstərilən «vətəndaşlara zor tətbiq etmək» anlayışı zərərçəkən şəxsin döyülməsində və

ya onun sağlamlığına qəsdən yüngül xəsarət vurmada ifadə olunan hərəkətləri nəzərdə tutulur. Zənn edirik Plenumun bu əlamətlərə münasibətdə verdiyi izahat obyektivdir və məhkəmələrdə formalaşan təcrübəni düzgün əks etdirir.

Xuliqanlıq zamanı özgəsinin əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi ilə müşayiət edilən hərəkətləri nəticəsində vurulan ziyan, xeyli miqdar, külli miqdar təşkil etdikdə məsuliyyət maddələrin məcmusu ilə həll edilir.

Xuliqanlıq zamanı xəsarət yüngül xəsarət alan hallarda da məsuliyyət cinayətlərin məcmusu qaydasında həll edilir.

Bütövlükdə «Xuliqanlıq işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 23 mart 2004-cü il tarixli qərarı əhatəli və obyektiv qərar sayılmalı və məhkəmə təcrübəsində adı çəkilən Plenumun verdiyi tövsiyələrə dönmədən riayət edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 221-ci maddəsinə əsasən cinayətin obyektini kimi-ictimai qayda, cinayətin obyektiv tərəfi kimi həmin qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, habelə özgəsinin əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi ilə müşayiət edilən qərəzli hərəkətlərdir.

Bu maddənin sanksiyası yüz altmış saatdan iki yüz saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə azdıqdan məhrum etmə cəzaları nəzərdə tutmaqla bu əməli böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə aid etmişdir.

CM-nin 221.2-ci maddəsi tövsifedici xüsusiyyətləri ehtiva edərək, yəni əməli daha təhlükəli edən halları göstərərək aşağıdakı kimi verilmişdir.

221.2.1-ci maddə-bir qrup şəxs tərəfindən və ya təkrar törədildikdə;

221.2.2-ci maddə-ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəni yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə müqavimət göstərməklə törədildikdə.

CM-nin 221.2-ci maddəsinin sanksiyası iki ilədək müddətə islah işləri və ya beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzaları nəzərdə tutmaqla bu əməli az ağır cinayətlərə aid etmişdir.

CM-nin 221.3-cü maddəsi isə xuliqanlıqın ən azgın formasını müəyyən etməklə aşağıdakı kimi verilmişdir:

Xuliqanlıq, silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaları tətbiq etməklə törədildikdə;

CM-nin 221.3-cü maddəsinin sanksiyası üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutmaqla bu əməli az ağır cinayətlərə aid etmişdir.

CM-nin 221-ci maddəsinin tərkibinin obyektı, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, ictimai qaydadır; Obyektiv tərəfi bu maddələrin dispozişiyasında sadalanan hərəkətlərdir. Xuliqanlıq cinayət əməlinin subyektı yaşa görə fərqləndirilir. Ümumi tələb isə cinayətin subyektin anlaqlı olmasıdır. CM-nin 221.1-ci maddəsi ilə məsuliyyətə yalnız cinayət törədənədək 16 yaşı tamam olmuş şəxs cəlb oluna bilər. CM-nin 221.2 və 221.3-cü maddələri ilə cinayəti törədənədək 14 yaşına çatmış şəxs məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

Xuliqanlıq cinayət əməlinin subyektiv tərəfi isə ondan ibarətdir ki, bu əməl yalnız birbaşa qəsdlə törədilən əməldir. Təqsirkar şəxs ictimai qaydanı kobud surətdə pozduğunu, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə etdiyini, habelə CM-nin 221-ci maddəsində sadalanan digər xuliqanlıq hərəkətlərini törətdiyini dərk edir və bunu arzu edir. Bu cinayətin motivi təqsirkarın qeyri-müəyyən şəxslər dairəsinin şüurunda özünün müstəsna şəxsiyyət olduğunu və başqalarından əsaslı surətdə fərqləndiyini təsdiq etməkdir. Xuliqanlıq niyyəti

ilə deyil, digər motivlərlə, məsələn, şəxsi münaqişə, barışmazlıq, nifrət zəminində və s törədilən hərəkətlər xuliqanlıq kimi tövsif oluna bilməz.

İstərdim burda cinayətin obyektini anlayışına qayıdam. Belə ki, ictimai qayda dedikdə nə başa düşülür, bu qaydalar hansı normativ aktlarla müəyyən edilmişdir, yəni CM-nin 221-ci maddəsi blanket maddələrə aiddirmi?

İlk növbədə qeyd edək ki, ictimai qaydanı müəyyən edən normativ akt mövcud deyildir. İnsanlar cəmiyyət şəklində birgə yaşamağa başladıda ümumi dəyərlərə-adət-ənənələrə, dini qadağalara riayət etmişlər. Məsələn xristianların müqəddəs kitabı olan incildə xristian olanın 10 davranış qaydası, müsəlmanların müqəddəs kitabı olan Quranda da müsəlmanın davranışını müəyyən edən qaydalar mövcuddur. Sovet hakimiyyəti dövründə isə davranış qaydaları sovet ideologiyasına uyğun olaraq uşaqlara bağçadan aşılanırdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, ictimai qayda dedikdə bu sözün ən məhdud mənasında vətəndaşlar arasında, habelə vətəndaşlarla cəmiyyət arasında birgə yaşayış qaydalarına əsaslanan qarşılıqlı münasibətlərin məcmusu başa düşülür. Deməli, ictimai qaydaya qəsd həm də birgəyaşayış qaydalarına qəsdə təzahür edir.

Yaxşı birgəyaşayış qaydaları hansı qaydalardır, onların məzmunu və tələbləri hansı aktlarda göstərilmişdir.

Bu sualın cavabı belə ola bilər ki, insan öz təbiəti etibarlı ilə ictimai varlıqdır. O, ancaq cəmiyyətdə kamilləşə və öz həqiqi sosial dəyərini dərk edə bilər. Yəni, adamlar daimi əlaqədə olmadan, qarşılıqlı maddi, mənəvi dəyərlərin və informasiyaların mübadiləsi, nəhayət, bir-birindən təcrid edilmiş halda yaşaya bilməzlər. Bu baxımdan Aristotelin məşhur bir kəlamını xatırlatmaq yerinə düşərdi “ kimsə təsadüfi şərait üzündən deyil, öz təbiəti üzündən dövlətdən kənarda yaşayırsa, ya əxlaqı və mənəviyyatı inkişaf etməmiş varlıqdır, ya da fəvqəl varlıqdır.”

Birgəyaşayış qaydaları həm hüquqi, həm də qeyri-hüquqi xarakterli normaların geniş kompleksindən ibarət olub. Bununla yanaşı özündə adət-ənənələri, əxlaqı və nəhayət, ictimai təşkilatların və birliklərin tələblərini ehtiva edən qaydaların məcmusudur. İctimai yerlərdə digərlərinin istirahətini pozmamaq, ətrafdakılara hörmətlə yanaşmaq, digərlərinin istəyinə zidd olaraq öz iradəvi onlara aşılamaq, digərlərinin dininə, irqinə, milliyyətinə dözümlülük nümayiş etdirmək artıq ümumbəşəri dəyərlərdir.

Hüquqda bir mühüm prinsip var: “Sənin hüquqların ora qədərdir ki, digərinin hüquqlarını pozmasın”. 12 fevral 2013-cü il tarixdə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasının dördüncü ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev cəmiyyətdə bəzən baş verən neqativ hallara münasibətini bildirərək demişdir ki, “cəmiyyətdə normal davranış qaydaları var, olmalıdır. Bizi millət kimi saxlayan bizim ənənələrimizdir, adətimizdir, davranış qaydalarıdır.”

Xuliqanlıq cinayət əməlinin obyekt dairəsinin düzgün təyin edilməsi nöqteyi -nəzərdən Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin "Xuliqanlıq işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" Plenumunun 23 mart 2004-cü il tarixli qərarına müraciət edək.

Plenumun qərarına əsasən Cinayət Məcəlləsinin xuliqanlığa görə məsuliyyət müəyyən edən 221-ci maddəsinin mətnində nəzərdə tutulan mənada ictimai qayda dedikdə, “cəmiyyətdə insanlar arasında təşəkkül tapmış, adət və ənənələrlə, əxlaq normaları ilə, habelə qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən edilən qarşılıqlı davranış və birgəyaşayış qaydalarının sistemi başa düşülür”.

Xuliqanlıq cinayətlərinin çəkisini, son illər daxil olmaqla, ümumi cinayətkarlığın strukturunda yüksək qalması bu növ cinayətlərə qarşı cinayət-hüquqi mübarizəsinin gücləndirilməsini diqtə edir.

Təbii ki, bütün növ cinayətlər təhlükəlidir və cəmiyyəti sarsıdır. Bununla yanaşı, xuliqanlıq əməlləri birbaşa ictimai qaydanı pozur, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə vətəndaşların əmlakını məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi ilə müşayiət olunur. Bundan başqa, xuliqanlar insanların sağlamlığına zərər vurur, vətəndaşların şərəf və ləyaqətini alçaldır.

Cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edilməsi xuliqanlıqın sosial mahiyyətini əks etdirir. Bu da onunla bağlıdır ki, xuliqanlıq, bir qayda olaraq, ictimai yerlərdə, küçədə, müəssisə və idarələrdə, kafe və restoranlarda, ictimai nəqliyyatda törədilməklə ətrafdakı şəxslərə laqeydlilik, etinasızlıq göstərilməklə, cəmiyyətdə hamı tərəfindən qəbul olunmuş elementar davranış, əxlaq, mənəviyyat normalarının tapdalanması ilə müşayiət olunur. Təqsirkar şəxs xuliqanlıq əməlini çox vaxt tanımadığı, ilk dəfə gördüyü vətəndaşlara qarşı törədir və bununla da bu növ cinayətin təhlükəliliyi daha da artır.

Hər bir vətəndaşın hüquq və azadlıqları, o cümlədən təhlükəsiz yaşamaq hüququ 1995-ci il noyabrın 12-sində qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuşdur. Dövlət müvafiq strukturları vasitəsi ilə hər bir vətəndaşını istənilən cinayətdən qorumalıdır.

Göstərilən vəzifələri icra etmək üçün isə dövlətin mükəmməl hüquq sistemi və strukturu, eyni zamanda xalqın yüksək adət və ənənələrinə, mədəniyyətinə, mənəvi normalarına əsaslanan cinayətkarlıqla mübarizə proqramı olmalıdır, hansı ki, belə bir proqramın yaradılması Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında” 9 avqust 1994-cü il tarixli Fərmanı ilə hüquq-mühafizə orqanları qarşısında bir vəzifə kimi qoyulmuşdur.

Xuliqanlıq bir cinayət növü kimi Azərbaycan xalqının mentalitetinə uyğun deyildir. Tarixi kökü olan adətlərimiz əhalinin qanunlara itaət

etməsinə, məişətdə yüksək intizama vətəndaşların bir-biri ilə hörmət və mədəniyyət ruhunda davranmasına zəmanət idi.

Statistika göstərir ki, xuliqanlıq əməlləri əksər hallarda sərxoş halda törədilir. Ona görə xuliqanlıqla mübarizə alkoqolizm və narkomaniyaya qarşı tədbirləri də əhatə etməlidir.

Sağlam yaşayış tərz, gənclərin və yeniyetmələrin idmana cəlb olunması, əhali üçün, xüsusən gənclər üçün iş yerlərinin açılması, kütləvi mətbuat vasitələrində, televiziya kanallarında sağlam yaşayış tərzinin təbliği, orta məktəbin ilk siniflərindən uşaqlarda hüquqi şüurun formalaşdırılması cinayətkarlığa, o cümlədən xuliqanlıqqa qarşı əhalidə dözümsüzlük mühitin yaranması üçün zəmin yaradardı. Lakin idoloji, sosial-iqtisadi və tərbiyə tədbirlərinin vacibliyini qeyd etməklə danılmaz həqiqət kimi onu da qeyd etməliyik ki, cinayətkarlıqla mübarizə peşəkarların işi olmalıdır.

I FƏSİL

XULIQANLIQ ƏMƏLLƏRİ İLƏ MÜBARİZƏDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT QANUNVERİCİLİYİNİN İNKİŞAFI

Elmi idrakın tarixilik prinsipinin müddəalarına uyğun olaraq müasir varlığın düzgün tədqiqi xeyli dərəcədə keçmişin öyrənilməsindən asılıdır. Keçmiş haqqında biliyin olmaması təkcə hazırki reallığın idrakına ziyan gətirmir, həm də atılacaq addımların, ediləcək hərəkətlərin etibarlılığını təhlükə altında qoyur.

Qeyd edilən müddəalar bizim tədqiqatın obyektini kimi seçdiyimiz xuliqanlıq cinayətləri ilə mübarizədə qanunvericiliyin inkişaf meyillərini araşdırmağı, xuliqanlıq görə məsuliyyət müəyyən edən cinayət qanunvericiliyinin bu günkü vəziyyətinə aydınlıq gətirməyi, xuliqanlıqla mübarizədə qanunvericiliyin gələcək inkişafını proqnoz etməyi vəzifə kimi müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının 1923-cü il fevralın 1-də qüvvəyə minmiş ilk CM-nin 176-cı maddəsində xuliqanlıq cinayətinə aşağıdakı məzmununda anlayış verilmişdir:

«Maddə 176.

Xuliqanlıq, yəni tək-tək şəxslərə və ya bütün cəmiyyətə qarşı yaramaz və məqsədsiz, aşkar hörmətsizlik ifadə edən hərəkətlər törətmə-

«bir ilə qədər islah işləri ilə və ya eyni müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır».

CM-nin 176-cı maddəsində xuliqanlıq görə formula edilən cinayət tərkibi formal quruluşa malikdir. Başqa sözlə, qanun xuliqanlıq hərəkətlərini heç bir nəticə ilə əlaqələndirmirdi. Cəmiyyətə və ya ayrı-ayrı şəxslərə hörmətsizlik ifadə edən yaramaz hərəkətlərin törədilməsilə cinayət başa çatmış olur.

Azərbaycan Respublikasının 1923-cü il Cinayət Məcəlləsində xuliqanlıq cinayət tərkibi «həyat, səhhət və şəxsi ləyaqət əleyhinə olan cinayətlər» fəslinə – 5-ci fəsilə daxil edilmişdir.

Xuliqanlıq cinayətinə görə məsuliyyət müəyyən edən 176-cı maddəsinin şəxsiyyət əleyhinə, yəni «həyat, səhhət, azadlıq və şəxsi ləyaqət əleyhinə edilən cinayətlər» fəslinə daxil edilməsi elmi cəhətdən kifayət qədər əsaslandırılmırdı.

Bu CM-nin Xüsusi hissəsinin cinayətin cinsi obyektə görə qurulması prinsipinə uyğun deyildir.

Xuliqanlıqın başlıca xüsusiyyəti onun ictimai qaydaya qəsd etməsidir. Yuxarıda xuliqanlıqın anlayışını nəzərdə tutan 176-cı maddədə xuliqanlıqə verilən anlayışdan belə məna hasil olur ki, xuliqanlıq vətəndaşa ziyan yetirmədən də törədilə bilər. Odur ki, xuliqanlıqın hər şeydən əvvəl, ictimai qaydaya qəsd etdiyi nəzərə alınmalı və bu tərkib səkkizinci – «Əhalinin səhhətinə, ictimai təhlükəsizliyə və ictimai qaydaya qəsd edən cinayətlər» - fəslinə daxil edilməli idi. Sadə xuliqanlıqə görə məsuliyyət nəzərdə tutan 176-cı maddənin sanksiyasında 1 ilə qədər islah işləri və eyni müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulurdu.

Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin /MİK-nin/ 1924-cü il 15 noyabr tarixli qərarı ilə CM-nin 176-cı maddəsində dəyişiklik edilmişdir. Bu dəyişiklik ancaq maddənin sanksiyası ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, adını çəkdiyimiz qərarla 176-cı maddənin sanksiyasından azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çıxarılmaqla xuliqanlıqə görə məsuliyyət yüngülləşdirilmişdir. Belə dəyişiklik özünə haqq qazandırmadı. Çünki, xuliqanlıq kimi geniş yayılmış cinayətə görə məsuliyyətin yüngülləşdirilməsi səhv addım idi.

Odur ki, MİK-nin 1926-cı il 09 oktyabr tarixli qərarı ilə xuliqanlıqə görə məsuliyyəti müəyyən edən CM-nin 176-cı maddəsinin həm dispozisiyasında, həm də sanksiyasında dəyişiklik edildi. Xuliqanlıqə görə məsuliyyət gücləndirildi.

Azərbaycan Respublikası MİK-nin 09 oktyabr tarixli qərarı ilə xuliqanlıqə görə məsuliyyət müəyyən edən CM-nin 176-cı maddəsinin mətnini iki hissədə müəyyən etdi. Qanunun 176-cı maddəsində ilk dəfə xuliqanlıqın sadə və məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan 2-ci hissəsi ilə fərqləndirildi. CM-nin 176-cı maddəsinin yeni redaksiyasına diqqət yetirək:

«Maddə 176

Xuliqanlıq, ilk dəfə törədilən, cəmiyyətə hörmətsizlik ifadə edən azğın hərəkətlərdir.

Əgər cinayət işi qaldırılana qədər, törədilən hərəkətə görə təqsirkar barəsində inzibati tənbeh tətbiq edilmişdirsə, üç aya qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edilir;

Əgər qeyd edilən hərəkətlər dava-dalaşa, yaxud ictimai qaydanı ədəbsizliklə pozmaqla, yaxud da təkrar törətməklə, ictimai qaydanı qoruyan orqanın xəbərdarlığına baxmayaraq inadla davam etdirilmişdirsə, öz məzmununa görə müstəsna həyasızlıqla, ya da xüsusi amansızlıqla fərqlənmişdirsə –

belə əmələ görə iki ilə qədər müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edilir».

Xuliqanlığa görə məsuliyyət müəyyən edən 176-cı maddə, birinci CM-nin 5-ci fəslində – «həyat, səhhət və şəxsi ləyaqət əleyhinə olan cinayətlər» – fəslində nəzərdə tutulurdu.

Azərbaycan SSR MİK-nin 1926-cı il 09 oktyabr tarixli qərarı Məcəllənin 176-cı maddəsinin 2-ci hissəsi üçün iki ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə növündə sanksiya müəyyən etdi.

Ölkənin sənayeləşdirilməsinin başa çatdırıldığı dövrdə 1924-cü ildə qəbul edilən SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin əsas başlanğıclarına müvafiq olaraq 1927-ci il dekabrın 3-də Azərbaycan SSR-də yeni CM-si qəbul edildi və 1928-ci il yanvarın 15-də qüvvəyə mindi.

Yeni Məcəllənin 103-cü maddəsi xuliqanlığa görə məsuliyyəti nəzərdə tuturdu. Azərbaycan SSR MİK-nin 1926-cı il 09 oktyabr tarixli qərarı ilə xuliqanlığa verilən anlayış olduğu kimi yeni Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsində təsbit edilmişdir. Lakin yeganə fərq ondan ibarət idi ki, xuliqanlıq şəxsiyyət əleyhinə edilən cinayətlər fəslinə deyil, «İdarəçilik əleyhinə edilən sair cinayətlər» fəslinə yerləşdirilmişdir. Bu da belə cinayətin mahiyyətinə və təbiətinə əsasən uyğun idi.

Azərbaycan SSR MİK-nin 19 noyabr 1929-cu il tarixli qərarı ilə ağırlaşdırıcı hallarda törədilən xuliqanlığa görə CM-nin 103-cü maddəsinin 2-ci hissəsi yeni redaksiyada müəyyən edildi. Orada deyilirdi:

«Dava-dalaşla və ya intizamsızlıqla müşayət edilən, yaxud təkrar törədilən, ya da ictimai qaydanı qoruyan orqanların xəbərdarlığına baxmayaraq inadlı davam etdirilən, habelə öz məzmununa görə müstəsna dərəcədə həyasızlıqla, eləcə də xüsusi azgınlıqla edilən hərəkətlər –

beş ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır ». (136, mad 364)

Sonradan 1936-cı ildə SSRİ MİK-nin 27 iyul 1936-cı il tarixli qərarı ilə CM-nin xuliqanlığa görə məsuliyyət müəyyən edən 103-cü maddəsinin 1-ci hissəsi yeni redaksiyada müəyyən edilmişdir. Orada deyilirdi:

«Xuliqanlıq, yəni cəmiyyətə aşkar hörmətsizlik ifadə edən azgın hərəkətlər, əgər əməl ilk dəfə törədilmişdirsə –

əmələ görə cinayət işi qaldırılana qədər inzibati tənbeh tətbiq edilməmişdirsə, belə əmələ görə iki ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə, yaxud min manata qədər cərimə tətbiq edilir». (137, mad 364)

Ölkədə sosializmin tam qələbəsi dövründə dövlətin mədəni-tərbiyə funksiyası ön plana çəkilir. Sosialist ictimai münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi vacib vəzifə kimi qarşıya çıxırdı. Məhz buna görə də SSRİ MİK və Xalq Komissarları Soveti /XKS/ 1935-ci il mart ayının 29-da «Xuliqanlıq mübarizə tədbirləri haqqında» xüsusi qərar qəbul etmişdir. Həmin qərarla qatı xuliqanlığa /ağırlaşdırıcı hallarda edilən xuliqanlığa/ görə məsuliyyətin sərtləşdirilməsi zəruri sayılmışdır.

Məhz bu qərardan sonra SSRİ MİK-nin 27 iyul 1936-cı il tarixli qərarı ilə xuliqanlıqın sadə növünə görə məsuliyyət gücləndirilmişdir.

Qeyd: SSRİ-nin 1936-cı il Konstitusiyası müttəfiq respublikaların qanun qəbul etmək sahəsində onların səlahiyyətlərini məhdudlaşdırırdı. 1936-cı ildən 1951-ci ilə qədər respublikalar cinayət qanunvericiliyi sahəsində heç bir akt qəbul etməmişdir.

Sonralar xuliqanlıqın sair növünə görə məsuliyyət gücləndirilmişdir. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1940-cı il avqustun 10-da verdiyi Fərmanla xuliqanlıqın sadə növünü yeni redaksiyada verdi. Fərman «ictimai yerlərdə, idarə və müəssisələrdə edilən xuliqanlıq hərəkətləri, əgər bu hərəkətlər qanunla

daha ağır məsuliyyətə səbəb olursa, bir il həbsxanada çəkilməklə azadlıqdan məhrum etmə cəzası» müəyyən edirdi.

Fərman xuliqanlıqın sadə növünə görə mütləq-müəyyən sanksiya nəzərdə tuturdu. Yəni sanksiyada bir ilə qədər deyil, məhz bir il həbsxanada saxlamağı azadlıqdan məhrum etmə cəzası kimi müəyyən edirdi.

Fərmandan sonra CM-nin 103-cü maddəsinin 1-ci hissəsilə bu maddənin 2-ci hissəsi arasında kolliziya yarandı. Belə ki, Məcəllənin 103-cü maddəsinin 1-ci hissəsi həbsxanada çəkilməklə bir il azadlıqdan məhrum etmə kimi mütləq-müəyyən sanksiyaya malik olduğu halda, həmin maddənin xuliqanlıqın ağırlaşdırıcı hallarına görə məsuliyyət müəyyən edən 2-ci hissəsi beş ilə qədər islah-əmək koloniyasında saxlanmaqla azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tuturdu. Başqa sözlə, beş ilə qədər ifadəsi nisbi-müəyyən sanksiya ilə bağlı idi. Yəni müəyyən hallarda ağırlaşdırıcı hallarda törədilən xuliqanlıqə görə bir ildən az müddətə də cəza təyin edilə bilərdi. İkinci, CM-nin 103-cü maddəsinin 2-ci hissəsilə təyin edilən cəza islah-əmək koloniyasında çəkildiyi halda, 103-cü maddənin 1-ci hissəsilə təyin edilən azadlıqdan məhrum etmənin ancaq həbsxanada çəkilməsi müəyyən edilirdi. Bunu da məsuliyyətin əməli ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə müvafiqliyi baxımından düzgün hesab etmək olmazdı.

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 10 avqust 1940-cı il tarixli Fərmanı xuliqanlıqın sadə növünə görə etdiyi dəyişiklik bütün respublikaların CM-nə daxil edildi. O cümlədən Fərmanın 2-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan SSR CM-nin 103-cü maddəsinin 1-ci hissəsində xuliqanlıqə verilən anlayışı da qüvvədən salmışdı. Lakin Fərmanın xuliqanlıqə verdiyi anlayış Məcəllənin 103-cü maddəsinin əvvəlki redaksiyasında verilən anlayışla müqayisədə müvəffəq sayıla bilməzdi. Çünki, Məcəllənin 103-cü maddəsində xuliqanlıqın sadə növünə verilən anlayış xuliqanlıq cinayətinin düzgün və dəqiq anlayışını ifadə edirdi. Beləliklə, qanunun praktikada bir qaydada anlaşılmasını və tətbiqini təmin edirdi.

Azərbaycan SSR CM-nin 103-cü maddəsinin 1-ci hissəsinin yeni redaksiyası və onun üçün müəyyən edilən nisbətən sərt sanksiya digər hallarda xuliqanlıqə inzibati məsuliyyətə səbəb olan hal kimi baxmağa yer qoymurdu.

SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin 1940-cı il avqustun 10-da verilən Fərmanla xuliqanlıqın sadə növü yeni redaksiyada verilmişdir. CM-nin 103-cü maddəsinin dispozisiyasında aşağıdakı kimi göstərilmişdir:

«Müəssisələrdə, idarələrdə və ictimai yerlərdə xuliqanlıq hərəkətləri üçün – bu hərəkətlər öz xüsusiyyətinə görə qanun üzrə daha ağır cəzaya səbəb olmadıqda bir il müddətinədək həbs cəzası verilir».

Qeyd: Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 17 dekabr 1940-cı il tarixli fərmanı ilə dəyişdirilmişdir.

Göstərilən hərəkətlər intizamsızlıqdan ibarət olduqda və ya təkrar edildikdə, yaxud ictimai qaydanı qoruyan orqanların xəbərdarlığına baxmayaraq inadla davam etdirildikdə, yaxud da öz məzmununa görə müstəsna həyasızlıq və ədəbsizlik şəklində olduqda belə hərəkətlər –

beş il müddətinədək azadlıqdan məhrum etməyə səbəb olur ».

Bu maddə müəlliflər tərəfindən aşağıdakı kimi təsvir edilmişdir:

I. Xuliqanlıqın məfhumu: Xuliqanlıq sosializm qayda-qanununu pozan və bununla da cəmiyyətə qarşı açıqcasına ehtiramsızlıq göstərən hərəkətlərdir. 1940-cı il avqustun 10-da nəşr edilən SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin Fərmanı müəssisələrdə, idarələrdə və ictimai yerlərdə baş verən xuliqanlıq hərəkətlərindən bəhs edərkən xuliqanlıqın bu xarakterli cəhətini xüsusilə qeyd edir.

Xuliqanlıq hərəkətlərinin formaları olduqca müxtəlifdir: ədəbsiz sözlər danışmaq və söyüş söymək; ayaq yoluna getmək əvəzinə birbaşa hörmətsizlik ifadə edən camaat qarşısında təbii ehtiyaclarını təmin etmək və s.; küçədə və ictimai yerlərdə vətəndaşlarla icəşmək, elanları və reklamları cırmaq, klublarda, kinoteatrlarda savaşımaq, vətəndaşların istirahət etdikləri yerləri çirkləndirmək və i.a.

SSRİ Ali Məhkəməsinin cinayət işləri üzrə məhkəmə kollegiyası, 74-cü maddə üzrə /Azərbaycan SSR CM-nin 103-cü maddəsi/ müqəssir olan T. və Q.-nin işinə dair 1939-cu il 22 sentyabr tarixli qərarında göstərilir ki, müqəssirlər tipik xuliqanlıq hərəkətləri etmişlər, onlar Moskva şəhərinin İzmaylov

mədəniyyət və istirahət parkında olarkən ədəbsiz sözlərlə söyüşmüş, ədəbsiz mahnılar oxumuş, kənar vətəndaşlarla mübahisə etmiş və i. a.

2. Xuliqanlıqın növləri: 103-cü maddə iki növ xuliqanlıqı nəzərdə tutaraq bunlar üçün müxtəlif cəzalar təyin edir: ağırlaşdırıcı halı olmayan xuliqanlıq /maddənin 1-ci hissəsi/ və ağırlaşdırıcı halda törədilən xuliqanlıq /maddənin 2-ci hissəsi/.

103-cü maddə üzrə ağırlaşdırıcı hallara aid olanlar aşağıdakılardır: a/ intizamsızlıq, yəni elə hərəkətlər ki, onların nəticəsində əmlak məhv və ya xarab edilir; b/ klubda, kinoteatrda və ya başqa ictimai yerlərdə savaşımaq, yaxud vətəndaşlar üzərində abırsızlıq etmək; v/ təkrar xuliqanlıq etmək; q/ ictimai qaydanı qoruyan orqanların xəbərdarlıqlarına baxmayaraq xuliqanlıq hərəkətlərini inadlı davam etdirmək; g/ müstəsna həyasız və ədəbsiz xuliqanlıq hərəkətləri etmək. Həmin qadınlar, uşaqlar və qocalar, yəni xuliqana müqavimət göstərməkdə aciz qalan şəxslər barəsində xuliqanlıq hərəkətlərini ağırlaşdırıcı xuliqanlıq hallarına aid etmək lazımdır.

103-cü maddənin 2-ci hissəsində nəzərdə tutulan xuliqanlıq hərəkətinin tərkibi üçün yuxarıda göstərilən əlamətlərdən birinin olması kifayətdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, 103-cü maddənin 2-ci hissəsi üzrə təyin edilən azadlıqdan məhrum etmənin müddəti bir ildən az ola bilməz. Çünki 103-cü maddənin 1-ci hissəsində nəzərdə tutulan cinayətlər üçün qanun bir il həbs cəzası təyin edir.

3. Xuliqanlıqın şəxsiyyət əleyhinə qarşı edilən cinayətlərdən fərqləndirilməsi. Xuliqanlıq şəxsiyyət üzərində zorakılıq göstərməklə də törədilə bilər. Lakin burada zorakılıq xuliqanlıqın tərkib ünsürü deyildir. Xuliqanlıq hərəkəti şəxsiyyət üzərində zorakılıq göstərmədən də edilə bilər. Məsələn, xuliqan bağdakı skamyanı sındırır. Digər tərəfdən, şəxsiyyət üzərində zorakılıq etmə ictimai qaydanı pozmaqla bağlı deyildirsə, söhbət xuliqanlıq haqqında yox, yalnız şəxsiyyətə qarşı cinayət barəsində gedə bilər. Buna görə SSRİ Ali Məhkəməsinin cinayət işləri üzrə məhkəmə kollegiyası içkili olma zamanı savaşıaraq R. adlı birini daşla vurduğuna görə məhkum edilən K. adlı bir nəfərin hərəkətlərini /Azərbaycan SSR CM-nin 103-cü maddəsinin 2-ci hissəsi/ 143-cü maddənin 2-ci hissəsinə /Azərbaycan SSR CM-nin 181-ci maddəsinin 2-

ci hissəsi/ keçirərək eyni zamanda göstərmişdir ki, K. cəmiyyətə qarşı açıqca hörmətsizliklə əlaqədar olan heç bir şuluq hərəkət etməmiş, bu cinayət yalnız savaşıma nəticəsində baş vermişdir.

SSRİ Ali Məhkəməsinin Plenumu 1939-cu il 29 aprel və 4 may tarixli qərarında aşağıdakı göstərişi vermişdir: «Cinayət Məcəlləsinin başqa maddələrində nəzərdə tutulan cinayətləri törətməkdə ifadə olunan hərəkətləri əsassız olaraq xuliqanlıq kimi qiymətləndirməyə yol verilməsin. Demək, ağır və ya yüngül cismani zədələr vurmaq, təhqir etmək və s. CM-nin həyata, can sağlığına, şəxsiyyətinə, azadlıq və ləyaqətinə qarşı cinayətləri nəzərdə tutan xuliqanlıq kimi yalnız o zaman qiymətləndirilə bilər ki, bu hərəkətlər məhz cəmiyyətə açıqcasına ehtiramsızlıq göstərmək məqsədilə dava-dalaş nəticəsində edilmiş olsun və ictimai qaydanı pozmuş olsun. Bu hərəkətlər müqəssirlə zərərçəkmiş arasında şəxsi münasibətlə əlaqədar olan əsaslar nəticəsində baş verdiyi zaman əməl xuliqanlıq kimi qiymətləndirilə bilməz ».

4. Xuliqanlıq və idarəetmə üsuluna qarşı başqa cinayətlər. 103-cü maddədə nəzərdə tutulan cinayətləri, idarəetmə üsuluna qarşı başqa cinayətlər haqqındakı fəslin digər maddələrində, xüsusən 102, 102-1, 104, 105 və 106-cı maddələrdə göstərilən cinayətlərlə qarışdırılmamalıdır. Məsələn, keçmiş Azov-Qara dəniz Respublikasının Moskva rayon xalq məhkəməsi 1937-ci ildə C. adlı birini 74-cü maddənin 2-ci hissəsi üzrə /Azərbaycan SSR CM-nin 103-cü maddəsinin 2-ci hissəsinin çıxardığı hökmü ilə üç il azadlıqdan məhrum etmişdir/ məhkum etmişdir. Ona görə ki, C. bir gün əvvəl onun əlindən alınmış sənədləri almaq üçün milis şöbəsinə gələrkən milis şöbəsində öz xidməti vəzifəsini icra edən növbətçini təhqir etmişdir. Bu zaman C. heç bir ictimai təhlükəli sayılan xüsusi xuliqanlıq hərəkətləri etməmişdir. Bu hərəkətlər xuliqanlıq deyil, hakimiyyət nümayəndəsini təhqir etmə cinayətinin tərkibini yaratmışdır.

5. Xuliqanlıq və quldurluq. Vətəndaşlar üzərinə mütəşəkkil və silahlı bir dəstə şəxs – quldur dəstəsi tərəfindən hücum edildiyi hallarda belə hərəkətlər səbəbsiz göründüyündən sanki xuliqanlıq törədildiyi fikrini yaradır. Lakin

burada hüçum tamah motivi ilə bağlı olduğundan cinayət məsuliyyəti 79-cu maddə üzrə /quldurluğa görə/ başlanır.

6. 103-cü maddəni tətbiq etməyə dair xüsusi göstərişlər. SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin 1940-cı il 29 iyul tarixli, 86 №-li əmrilə təklif edilmişdir.

« I. Məhkəmələr sosialist birgə yaşayışına pozğunluq salan xuliqanlar haqqında cəza tədbirlərini gücləndirsinlər.

RSFSR CM-nin 74-cü maddəsinin 2-ci hissəsində və başqa müttəfiq respublikaların cinayət məəcəllələrinin müvafiq maddələrində /Azərbaycan SSR CM-nin 103-cü maddəsində/ nəzərdə tutulan cinayətlər haqqında işlərə islah-əmək işləri və daha yüngül cəza tədbirlərini tətbiq etməyi tamamilə dayandırınlar.

Qatı xuliqanlıq haqqında RSFSR CM-nin 74-cü maddəsinin 1-ci hissəsinə və başqa müttəfiq respublikalarının cinayət məəcəllələrinin müvafiq maddələrinə /Azərbaycan SSR CM-nin 103-cü maddəsinə/ keçməyə yol verməsinlər.

2. Müttəfiq və muxtar respublikaların ali məhkəmələri, ölkə, vilayət və mahal məhkəmələri cinayətin cəza tədbirlərini gücündə saxlarkən qatı xuliqanlıq üçün xalq məhkəməsi tərəfindən təyin edilən cəza tədbirlərini azaltmaq kimi zərərli təcrübəyə son qoysunlar.

3. RSFSR CM-nin 35 və 36-cı maddələrinə və başqa müttəfiq respublikaların cinayət məəcəllələrinin müvafiq maddələrinə (Azərbaycan SSR CM-nin 40 və 41-ci maddələri) uyğun olaraq qatı xuliqanlar haqqında bir qayda olaraq, əlavə cəza tədbirləri sifətilə müəyyən yerə sürgün etmə və ya adi sürgün etməni tətbiq etsinlər.

4. RSFSR CM-nin 74-cü maddəsinin 2-ci hissəsi və başqa müttəfiq respublikaların müvafiq maddələri ilə məsuliyyətə cəlb edilən şəxslərin hərəkətlərində daha ağır cinayətlərin-quldurluq, ağır cismani zədə və s. əlamətləri olduğu hallarda məhkəmələr işləri CM-nin müvafiq maddələrinin əlamətləri üzrə təkmili istintaq üçün göndərsinlər."

CM-nin 103-cü maddəsinin 2-ci hissəsinin dispozisiyası adam öldürmə kimi əməli də nəzərdə tutmuşdur. Təəssüflər olsun ki, professor

V.P.Qəhrəmanov CM-nin 103-cü maddəsini təfsir edərək bu hala aydınlıq gətirməmişdir. Eyni zamanda 1948-ci ilin CM-nin təfsirli nəşrində müəlliflər CM-nin 171-ci maddənin (vəziyyəti ağırlaşdıracaq hallarda qəsdən öldürmək):

Aşağıdakı hallarda:

a) tamah, qısqanclıq və sair alçaq hissiyat üzündən;" bəndi belə kimi şərh edirlər: "... 4. "Başqa alçaq hissiyat üzündən öldürmək.

171-ci maddənin "a" bəndində bəhs edilən "başqa alçaq hissiyat" anlayışına intiqam, **xuliqanlıq hissiyyəti**, bir adamdan yaxa qurtarmağa uyğun gəlir." (18, 293-294).

Beləliklə, "xuliqanlıq hissiyyəti ilə adam öldürmənin" (CM-nin 171-ci maddəsi) və "xuliqanlıq hərəkətləri adam öldürməkdən ... ibarət olduqda..." (CM-nin 103-cü maddəsinin 2-ci hissəsi) cinayət tərkibləri arasında fərq aydınlaşdırılmamışdır.

1948-ci ilin CM-də 103-cü maddəsinin həm 1-ci hissəsinin sanksiyası (bir il müddətinədək həbs cəzası) həm də 2-ci hissənin sanksiyası (beş il müddətinədək azadlıqdan məhrum etmə) ağır cəzalar deyildir.

Ümumiyyətlə Böyük Vətən Müharibəsində qələbə sovet cəmiyyətində müəyyən eyforiya əhval-ruhunu yaratmışdır, bu da hətta cinayət qanunvericiliyində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, 26 may 1947-ci il tarixdə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fərmanı ilə "SSRİ-də qüvvədə olan qanunlarla müəyyən edilmiş cinayətlər üçün ölüm cəzası dinc dövrdə ləğv edilmişdir". (18,, 479)

40-cı illərin ikinci yarısında xuliqanların və cinayətkarların cərgələri valideynlərini müharibədə itirən uşaqların və yeniyetmələrin hesabına çoxalmışdır. Və buna görə də Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin və Azərbaycan KPMK-nin 1946-cı il 10 dekabr tarixli 1143 sayılı "Uşaqlar və yeniyetmələr arasında tərbiyə işini gücləndirmək tədbirləri haqqında"

qərarı qəbul edilmişdir. Qərarda göstərilirdi: "... Baxımsız və yurdsuz ~ qalmış uşaqları və yeniyetmələri tapıb uşaq evlərinə, sənət məktəblərinə, FZT məktəblərinə və başqa tərbiyə ocaqlarına düzəltmək məqsədilə əhalinin ən çox yığıldığı yerlər (bazarlar, tamaşa müəssisələri, dəmiryol stansiyaları və sair) milis orqanları və komsomol təşkilatları ilə birlikdə hər gün nəzərdən keçirilsin və bu yerlər müntəzəm surətdə yoxlanılsın". (20)

Sonrakı illərdə xuliqanlıqla, həmçinin xırda xuliqanlıqla mübarizə gücləndirilərək xüsusi fərman qəbul edilmişdir. "Xırda xuliqanlığa görə məsuliyyət haqqında" Azərbaycan SSR-i Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1959-cu il 29 dekabr tarixli Fərmanına əsasən: "Xırda xuliqanlığa qarşı mübarizəni gücləndirmək məqsədi ilə və onun üçün qanunla məsuliyyətin nəzərdə tutulmadığını, bunun nəticəsində ictimai asayişin və əmin-amanlığın pozulmasının, vətəndaşlara qarşı təhqiramız hörmətsizlik edilməsinin, nəlayiq sözlər danışılmasının və digər ədəbsiz hərəkətlərin tez-tez cəzasız qaldığını nəzərə alaraq (o dövrün inzibati qanunvericiliyinə uyğun olaraq xırda xuliqanlıq törədən şəxslər sadəcə tənbeh olunurdular), Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti qərara alır:

1. Müəyyən edilsin ki, xırda xuliqanlıq üç gündən on beş günədək müddətə həbs edilməklə nəticələnir, bu şərtlə ki, həmin hərəkətlər öz xarakterinə görə Azərbaycan SSR CM-nin 207-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan cəzaya səbəb olmasın..." (21, 127)

«Azərbaycan SSR CM-nin Təsdiq edilməsi haqqında» 1960-cı il 8 dekabr tarixli qanunu ilə Azərbaycan SSR-i Ali Soveti Azərbaycan SSR CM-nin təsdiq edilmiş və bu məcəllə 1961-ci il martın 1-dən qüvvəyə minmişdir. (22, 943)

Öncəki CM-si ilə müqaişədə "kommunizm quruluşu keçid dövrü", "Fəhlə-kəndli hakimiyyəti" kimi məfhumlar götürülmüşdür.

1961-ci ilin CM-də xuliqanlıq cinayət əməli 207-ci maddədə təsbit edilmiş və bu cinayət əvvəlki kimi "Usulu-idarəyə qarşı olan sair cinayətlər"

fəslinə yox, "İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda ələyhinə olan cinayətlər" adlanan 10-cu fəsilə aid edilmişdir.

CM-nin 207-ci maddəsi aşağıdakı kimi təsbit olunmuşdur:

"Xuliqanlıq, yəni ictimai qaydanı kobut surətdə pozan və cəmiyyətə açıqdan-açığa hörmətsizlik ifadə edən qəsdən edilən hərəkətlər –

bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya eyni müddətə islah işləri və ya əlli manatadək cərimə ilə cəzalandırılır.

Qatı xuliqanlıq, yəni eyni hərəkətlər əvvəllər xuliqanlıq üstündə məhkum edilmiş şəxs tərəfindən edilmişsə və ya hakimiyyət orqanları nümayəndələrinin və ya ictimai qaydanı qoruyan ictimaiyyət nümayəndələrinin xəbərdarlığına baxmayaraq inadla yenə də davam etmişsə və ya öz məzmununa görə son dərəcədə həyasızlıq və ədəbsizliklə edilmişsə,-

beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Xırda xuliqanlıq, bir il ərzində iki dəfə belə hərəkətlərə görə ictimai və ya inzibati təsir tədbirləri tətbiq olunmuş şəxs tərəfindən edildikdə,

-altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır."

Eyni zamanda CM-nin 94-cü maddəsində (Ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə) "Xuliqanlıq niyyətilə adam öldürmə" 2-ci bəndi ilk dəfə təsbit edilmişdir.

Bu cinayətə görə qanunverici səkkiz ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ölüm cəzası müəyyən etmişdir.

Cinayət qanunvericiliyində ilk dəfə "ictimai qayda" xuliqanlıq cinayətin obyektı kimi çıxış etmişdir.

"İctimai qayda" məfhumun anlayışı barədə sovet cinayət hüququnda bir-birindən fərqli mövqelər mövcud idi.

T.M.Qafarovun fikrincə "içtimai qayda- cinayət qanuni ilə qorunan sosial sərvətdir." (82, 20)

Digər müəlliflər hesab edirlər ki, xuliqanlıqın obyekt- sosialist birgə yaşayış qaydalarıdır və bu qaydalara içtimai qayda da daxildir. (143, 128-129)

Ə.K.Korjuyev və P.İ.Qrişayev kimi müəlliflər hesab edirdilər ki, xuliqanlıqın obyekt kimi "sosialist birgəyaşayış qaydalarının riayət olunmasına əsaslanan içtimai qayda" çıxış edir və s. (94-61)

T.M.Qafarov "içtimai qayda" məfhumuna olan baxışları yekunlaşdıraraq göstərmişdir ki, "içtimai qayda dövlət idarə və müəssisələrin, içtimai təşkilatların sosial bəyənilədiyi fəaliyyətinə, normal ictimai-siyasi, istehsalat və digər sosial gərəkli fəaliyyətə, həmçinin vətəndaşların normal məişəti və istirahəti üçün zəmin yaradan ilkin şərtidir".

CM-nin 207-ci maddəsi üç hissədən ibarətdir. Birinci hissə sadə xuliqanlıq cinayət əməlini təsbit edir və "içtimai qaydanı kobud surətdə pozan və cəmiyyətə açıqdan-açığa hörmətsizlik ifadə edən qəsdən edilən hərəkətlərdən" ibarətdir.

Maddənin ikinci hissəsinin ağırlaşdırıcı xüsusiyyətləri qatı xuliqanlıqdır, yəni eyni hərəkətlər əvvəllər xuliqanlıq üstündə məhkum edilmiş şəxs tərəfindən edilmişsə və ya hakimiyyət orqanları nümayəndələrinin və ya içtimai qaydanı qoruyan ictimaiyyət nümayəndələrinin xəbərdarlığına baxmayaraq inadla yenə də davam etmişsə və ya öz məzmununa görə son dərəcədə həyasızlıq və ədəbsizlik edilmişsə.

Maddənin II-ci hissəsinin sanksiyası da I-ci hissənin sanksiyasından daha ağırdır - beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasını nəzərdə tutmuşdur.

Qanunverici bir il ərzində iki dəfə xırda xuliqanlıq görə içtimai və ya inzibati təsir tədbirləri tətbiq olunan şəxslərə CM-nin 207-ci maddəsinin 3-cü hissəsilə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur.

Bu cinayət əməlinə görə altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin 1966-cı il 24 avqust tarixli Fərmanı ilə CM-nin 207-ci maddəsi yeni redaksiyada verilmişdir. 1961-ci il CM-nin 207-ci maddəsinin üçüncü hissəsi yeni redaktədə verilən CM-nin 207-ci maddəsinin 1-ci hissəsinə aid olunmuş, maddənin üçüncü hissəsi odlu və soyuq silah tətbiq etməklə və ya tətbiq etməyə cəhd göstərməklə edilən xuliqanlıq əməlini təsbit etmişdir.

1966-cı ilin redaksiyasında CM-nin 207-ci maddəsi aşağıdakı kimi verilmişdir:

"Xuliqanlıq, yəni ictimai qaydanı kobut surətdə pozan və cəmiyyətə acıqca hörmətsizlik ifadə edən qərəzli hərəkətlər, habelə il ərzində xırda xuliqanlıq üçün barəsində inzibati təsir tədbiri görülmüş şəxsin xırda xuliqanlıq,-

6 aydan 1 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya eyni müddətə islah işləri və ya otuz manatdan əlli manatadək cərimə ilə cəzalandırılır.

Qərəzli xuliqanlıq, yəni öz məzmununa görə müstəsna dərəcədə həyasızlıq və ya xüsusi azqınlıqla fərqlənən, yaxud hakimiyyət nümayəndəsinə və ya ictimai asayışı mühafizə vəzifəsini yerinə yetirən ictimaiyyət nümayəndəsinə, yaxud da xuliqanlıq hərəkətlərini dəf edən başqa vətəndaşlara müqavimət göstərməklə əlaqədar olan, habelə əvvəllər xuliqanlıq üçün məhkum olunmuş şəxs tərəfindən edilən hərəkətlər –bir ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Bu maddənin birinci və ya ikinci hissələrində nəzərdə tutulan hərəkətləri edərkən odlu silah, yaxud bıçaq, beşbarmaq və ya digər soyuq silah, habelə bədənə xəsarət yetirmək üçün xüsusi düzəldilmiş başqa şeylər işlətmə və ya işlətməyə cəhd göstərmə -

üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır."

Xuliqanlıq cinayət əməlinin obyektı olan ictimai qaydanın anlayışı yuxarıda qısa olsa da şərh edilmişdir. O ki qaldı xuliqanlıqın obyektiv tərəfinə- "ictimai qaydanı kobud surətdə pozan və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən qərəzli hərəkətlər" məhfumu çox genişdir.

Misal üçün, T.M.Qafarov və Ç.T.Musayev tərəfindən 1983-cü ildə dərc olunmuş "İctimai qaydaların pozulmasına qarşı mübarizə" adlı işində respublikada o dövrdə məhkəmələrdə baxılan xuliqanlıq cinayətlərinə dair işləri təhlil edərək nəticəyə gəlmişdilər ki, xuliqanlıq özünü aşağıdakı əməllərdə biruzə verir: "a) ədəbsiz sözlərin ifasında; b) ədəbsiz söz və rəsmlərin ictimai yerlərdə yazılışında; v) vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi; q) özgənin əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi; d) a, b, v, q bəndlərində göstərilən halları çıxmaqla digər ədəbsiz əməllər.

Xuliqanlıq əməllərinə dair o dövrün məhkəmə işlərinin statistikasını göstərmişdir ki, bu əməllərin 23%- ədəbsiz sözlərin deyilməsi; 1%- ədəbsiz rəsmlərin ifasında; 55% fiziki zorun tətbiq olunması və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi; 15%- əmlakın məhv edilməsi yaxud zədələnməsi; 6%- digər xuliqanlıq əməllərində özünü biruzə vermişdir". (82, 38-37)

Xuliqanlıq cinayət əməlləri yalnız konkret hərəkətdə özünü göstərir, yəni xuliqanlıq hərəkətsizlikdə özünü göstərə bilməz. (70, 139, 23-24)

1978-1983-cü illər ərzində respublika məhkəmələrində baxılmış xuliqanlıq işlərin seçmə yolu ilə təhlili göstərmişdir ki, məhkəmələrdə hərəkətsizliklə bağlı olan bir dənə də cinayət işinə baxılmamışdır. (82-83)

Bundan başqa xuliqanlıq cinayət əməli iki məcburi halın mövcudluğunu tələb edir- əməl ictimai qaydanı kobud surətdə pozan və eyni zamanda cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən olmalıdır. Bu iki haldan biri olmasa əməl xuliqanlıq kimi qiymətləndirilə bilməz.

Xuliqanlıq cinayət tərkibinin subyektiv tərəfi təqsir, motiv və məqsəd kimi anlayışlardan ibarətdir.

CM-nin 207-ci maddəsi SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 26 iyul 1966-cı il tarixli "Xuliqanlığa görə məsuliyyətin gücləndirilməsi haqqında" Fərmanın 1-ci hissəsinin 9-cu maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq müəyyən etmişdir ki, xuliqanlıq qərəzli hərəkətlərdir. Qanunverici bununla birmənalı qaydada müəyyən edir ki, xuliqanlıq birbaşa qəsdlə törədilən qərəzli hərəkətlərdir.

Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutun Rusca-Azərbaycanca Lüğəti ⁴ "umışlenniy" sözünü "qəsdən edilən" kimi tərcümə edir. "**Qəsd**" sözün mənası isə "əvvəlcədən düşünülmüş qərəz" kimi müəyyən edilmişdir. Yəni bu əməl üçün təqsir özünü qəsdən edilən hərəkətdə biruzə verməklə təqsirin yegana formasıdır.

Xuliqanlıq cinayət əməlin "motivi" və "məqsədi" kimi anlayışlara aydınlıq gətirmək böyük nəzəri və praktiki məna kəsb edir.

Hesab edirik ki, "motiv" və "məqsəd" təqsirlə birbaşa bağlı olan məhfumlardır. Belə ki, insanın istənilən şüurlu, iradəli hərəkətinin motivi və məqsədi olmalıdır ^(66,31). Deyilən bu tərif xuliqanlıq əməllərinə də aiddir.

Xuliqanlıqı törədən şəxsin yaş, sosial statusundan və digər amillərdən asılı olaraq xuliqanlıq cinayətin motivi və məqsədi kimi dəcəllik (yeniyetmələrdə), ətrafdakılara və qəbul olunmuş əxlaq normalarına öz biganəliyini nümayiş etdirmək, öz "mənəm-mənəmliyini" xüsusilə sərxoş halda diktə etmək psixoloji "tələbatı" həyata keçirmək istəyi və s. Sonda xuliqanlıqın motivi özünü cəmiyyətə qarşı qoymaq tələbatı, cəmiyyətə öz davranışını qəbul edilən davranış modeli kimi göstərməkdir.

İstənilən qərəzli cinayətdə motiv, qəsdlə yanaşı, məqsədi də formalaşdırır. Bu tərif xuliqanlıq cinayətinə də aiddir. Xuliqanlıq cinayət əməlin məqsədi- bu əməllə cəmiyyətə açıqca hörmətsizliyi ifadə etməkdir.

Motiv məqsədi formalaşdırır, məqsəd isə öz növbəsində cinayəti törətmə usul və formasını diktə edir.

Motiv və məqsəd, tələbatlar, maraqlar və məsləklərdən irəli gələrək, bir- birilə ayrılmaz surətdə bağlıdırlar. ⁽¹¹⁶⁾ Ona görə də motivi məqsədlə uzlaşdırmadan motivi anlamaq mümkün deyil.

Xuliqanlıq əməlinin motiv və məqsədini müəyyən edilməsi və düzgün anlanılması mühüm praktiki əhəmiyyət kəsb edərək məsuliyyətin əsaslarını düzgün müəyyən etməsinin əsas şərtidir, həmçinin xuliqanlıq cinayətlərini digər cinayətlərdən fərqləndirilməsini təmin və cinayət əməllərin düzgün hüquqi tövsifini mümkün edir.

Cinayət tərkibinin daha bir-amili-cinayətin subyektidir.

Azərbaycan Respublikası 1960-cı il CM-nin 10-cu maddəsinə əsasən "cinayət edənədək on altı yaşı tamam olmuş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edirlər. On dörd yaşından on altı yaşınadək cinayət törətmiş şəxslər yalnız ... qərəzli və ya xüsusilə qərəzli xuliqanlığa (207-ci maddənin 2-ci və 3-cü hissələri) görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edirlər ..."

Eyni zamanda CM-nin 10-cu maddəsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin məsuliyyətə mütləq cəlb edilməsinə məcburi hesab etmir.

Bələ ki, "... On səkkiz yaşınadək olan şəxs böyük ictimai-təhlükəli cinayət hesab edilməyən əməli etdikdə, məhkəmə həmin şəxsin cinayət cəzası tətbiq edilmədən islah olunacağını mümkün hesab edərsə, belə şəxs haqqında bu Məcəllənin 56-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş, cinayət cəzası sayılmayan tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirləri tətbiq edilməsinə yol verilir".

Yetkinlik yaşına çatmayanların yaşının dəqiq müəyyən edilməsi (doğum günü, ayı və ili) böyük əhəmiyyət kəsb edir. Nəzərə alınmalıdır ki, şəxs müəyyən yaşa yaş günün növbəti günündə çatmış hesab olunur. O hallarda ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin yaşı məhkəmə-tibbi

ekspertizası tərəfindən müəyyən edilir bu ballarda doğum ili müəyyən edildikdə doğum günü kimi ilin son günü hesab edilir.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmənin digər bir əsası da cinayəti törədən şəxsin anlaqlı olmasıdır. CM-nin 11-ci maddəsinə uyğun olaraq "içtimai təhlükəli əməl etdiyi zaman anlaqsızlıq vəziyyətində olmuş, yəni xroniki ruhu xəstəlik, ruhu fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağıllıq və ya sair xəstəlik nəticəsində öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək və ya idarə etmək iqtidarında olmamış bir şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir. Belə şəxsə, məhkəmənin təyinatı ilə, bu Məcəllənin 54-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər.

Anlaqlı vəziyyətdə cinayət etmiş, lakin məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək ruhi xəstəliyə tutulmuş və bunun da nəticəsində öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək və ya idarə etmək imkanından məhrum olmuş şəxs də cəzalandırılmaz. Belə şəxsə, məhkəmənin təyinatı ilə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər, sağaldıqdan sonra isə o cəzaya məhkum oluna bilər. (4, maddə 192)

CM-nin 12-ci maddəsi müəyyən edir ki, alkoqoldan və ya narkotikdən sərxoş halda cinayət etmiş şəxs cinayət məsuliyyətindən azad olunmur. (15, maddə 18)

"Xuliqanlığa görə məsuliyyətin gücləndirilməsi haqqında" 26 iyul 1966-cı il tarixli SSRİ Ali Soveti fərmanının 13-cü maddəsi nəzərdə tuturdu ki, "... sərxoş halda cinayətin törədilməsi məsuliyyəti ağırlaşdırıcı hal hesab edilməlidir".

Professor A.A.Qerçenzon düzgün olaraq göstərirdi ki, "... sərxoşluğun anlaqsızlığı şərti hesab edilsə ... alkoqol içkiləri həddindən artıq qəbul edən şəxslərdə cəzasızlıq ruhunu yaratmaqla sərxoşluq halında, törədilən cinayətlərin artımına səbəb ola bilər.

Ona görə sərxoşluğun anlaqsızlıq kimi qəbul edilməməsi böyük tərbiyəvi önünü alan məna daşıyır..." (58)

Xuliqanlıqın sosial-demoqrafik əlamətlərini aydınlaşdırmaq bu növ cinayətkarlıqda mübarizədə böyük nəzəri və praktiki məna kəsb edir.

T.M.Qafarov məhkəmədə baxılmış xuliqanlıq cinayət işlərini təhlil edərək müəyyən etmişdir ki, xuliqanlıq cinayət əməlinə görə məhkum olunmuşların 4,2% - 14 yaşından 17 yaşınadək; 16%- 18 yaşından 24 yaşınadək; 21,4% - 25 yaşından 29 yaşınadək; 58,4% - 30 yaşından 49 yaşınadək olan şəxslər təşkil etmişdir. Müəllif yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində bir çox hallarda törətdiyi xuliqanlıq əməllərinə görə tərbiyəvi və inzibati tədbirlərin tətbiq edildiyini göstərərək bu yaş kontinqentindən olanların heç də yuxarıda göstərildiyi kimi az cinayət törətdiklərini hesab etmir. (82, 95-96)

Xuliqanlıq cinayət tərkibinin təhlilini növbəti fəsildə baxıldığını nəzərə alaraq qeyd etmək istərdik ki, Sovet İttifaqının ən qüdrətli dövrü olan - 1970-ci illərdə sovet hüquq nəzəriyyəsi, o cümlədən cinayət hüquq qanunvericiliyinin inkişafının zirvə mərhələsinə çatmışdır. Zənnimizcə 1976-cı il yanvarın 1-dək olan dəyişiklik və əlavələrlə edilən CM-nin nəşri cinayətin ən dolğun anlayışını göstərməklə, həmçinin ilk dəfə ağır cinayətin anlayışını təsbit etmişdir.

Qqeyd : SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 18 may 1972-ci il tarixli fərmanı əsasında Azərbaycan Respublikası CM-nə salınmışdır.

Bu Məcəllədə cinayətin anlayışı aşağıdakı kimi verilmişdir: "Sovet ictimai və ya dövlət quruluşuna, sosialist mülkiyyətinə, şəxsiyyətinə, vətəndaşların siyasi, əmək və başqa hüquqlarına qəsd edən cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş ictimai təhlükəli əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) habelə sosialist hüquq qaydalarına qəsd edən cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş sair ictimai-təhlükəli əməl cinayət hesab

edilir..." Eyni zamanda bu maddənin 2-ci hissəsi müəyyən edir: "... Cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş hər hansı əməlin əlamətləri formal cəhətdən mövcud olsa da, lakin az əhəmiyyətli olduğuna görə ictimai-təhlükəli sayılmayan hərəkət və ya hərəkətsizlik cinayət hesab edilmir."

Qanunverici ağır cinayətin anlayışını 7-1-ci maddədə aşağıdakı kimi verir- "Bu maddənin ikinci hissəsində adları çəkilən, cəmiyyət üçün daha çox təhlükəli olan qəsdən edilmiş əməllər ağır cinayət hesab olunur" və bu maddənin ikinci hissəsində qatı və ya xüsusilə qatı xuliqanlıq (207-ci maddənin ikinci və üçüncü hissələri) ağır cinayətlərə aid edilmişdilər.

Azərbaycan SSR CM-nin Elmi-praktiki Kommentariyası ⁽¹⁹⁾ CM-nin 7-1-ci maddəsini aşağıdakı kimi təsvir edir: "1. Ağır cinayət anlayışı ümumittifaq qanunu ilə, yəni SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1972-ci il 18 may tarixli fərmanı ilə müəyyən edilmişdir. Həmin ümumittifaq fərmanı əsasında isə müttəfiq respublikaların cinayət məəcəllələrində dəyişiklik aparılmışdır.

2. Ağır cinayətin vahid anlayışının müəyyən olunması belə əməllərlə mübarizənin gücləndirilməsi, bu anlayışla əlaqədar hüquq normalarının səmərəliliyinin artırılması işində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

3. Qanunda ağır cinayətlərin siyahısı dəqiq verilmiş, ona görə də bu cinayətlərin dairəsini genişləndirməyə və ya məhdudlaşdırmağa yol verilmir. Bu, ağır cinayətlərin formal əlamətidir. Lakin həmin formal əlamət bu əməllərin mahiyyəti ilə, onların yüksək ictimai təhlükə törətmələri ilə əlaqədar götürülür. Cinayətlərin ağır hesab olunub-olunmamasında müəyyən edici əlamət məhz sonuncu əlamətidir. Burada hər şeydən əvvəl həmin əməllərin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi nəzərə alınmışdır".

Sonrakı illərdə - 1982-ci il 22 dekabr tarixli Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fərmanı ^(17, mad 292); 1992-ci il 18 avqust tarixli Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qanunu ^(3, mad 737) və 1995-ci il 12 sentyabr tarixli

Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qanunu (5, mad 357) ilə CM-nin 207-ci maddəsinə əlavələr və dəyişikliklər edilməklə CM-nin 1999-cu il mayın 1-nə olan dəyişiklik və əlavələrlə olan nəşrində aşağıdakı redaktədə verilmişdir: "Xuliqanlıq, yəni ictimai qaydanı kobud sürətdə pozan və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən qərəzli hərəkətlər-

bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya eyni müddətə islah işləri və ya minimum əmək haqqı məbləğinin üç yüz əlli mislindən dörd yüz mislinədək miqdarda cərimə ilə cəzalandırılır.

Qərəzli xuliqanlıq, yeni öz məzmununa görə müstəsna dərəcədə həyasızlıq və ya xüsusi azgınlıqla fərqlənən, yaxud hakimiyyət nümayəndəsinə və ya ictimai asayışı mühafizə vəzifəsini yerinə yetirən ictimaiyyət nümayəndəsinə, yaxud da xuliqanlıq hərəkətlərini dəf edən başqa vətəndaşlara müqavimət göstərməklə əlaqədar olan, habelə əvvəllər xuliqanlıq üstündə məhkum olunmuş şəxs tərəfindən edilən hərəkətlər -

bir ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Bu maddənin birinci və ikinci hissələrində nəzərdə tutulan hərəkətləri edərkən odlu silah, yaxud bıçaq, beşbarmaq və ya digər soyuq silah, habelə bədənə xəsarət yetirmək üçün xüsusi düzəldilmiş başqa şeylər işlətmə və ya işlətməyə cəhd göstərmə üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır".

Qanunverici təkrar xırda xuliqanlıq maddənin 1-ci hissəsinin dispoziisiyasından çıxararaq bu əməli inzibati hüquqpozmaya aid etmişdir.

Maddənin qərəzli xuliqanlıq anlayışını təsbit edən ikinci hissəsinin məzmunu dəyişdirilmədən saxlanılmışdır. Eyni zamanda maddənin üçüncü hissəsinin məzmunu da dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

CM-də 207-ci maddə "ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər" fəslinə aid edilmişdir.

CM-nin 94-cü maddəsinin (Ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə) 2-ci bəndində qanunverici haqlı olaraq "xuliqanlıq niyyətilə adam öldürmə" cinayət tərkibini təsbit etmişdir.

Xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmə cinayət əməli xuliqanlıq cinayət əməli ilə bağlı olmaya bilər. Xuliqanlıq niyyəti, davranışın daha ağır cinayət müstəvisinə qalxaraq yeni daha ağır cinayət əməlinin tərkibini yaratmışdır. Bu cinayət tərkibində xuliqanlıq yalnız niyyət kimi çıxış edir.

1992-ci ildən SSRİ-nin tərkibindən çıxmasına baxmayaraq Azərbaycan Respublikasının müstəqil CM-si 1999-cu il 30 dekabr tarixli qanunu ilə təsdiq edilərək 2000-ci il sentyabrın 1-dən qüvvəyə minmişdir. Düzgün olmazdı hesab etmək ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında milli qanunverici aktların qəbul edilməsi çox ləngidilib. Dünya təcrübəsi göstərir ki, hüquqi islahatları keçirmək, o cümlədən mühüm qanun aktlarının qəbul edilməsi, heç də asan iş deyildir.

Öncə, 12 noyabr 1995-ci il tarixdə respublikamızda hüquqi islahatlar konsepsiyasının təməlini qoyan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul olunmuş, 1996-cı ildə hüquqi islahatların keçirilməsinin əsası olmuşdur.

Ölkə parlamenti bir çox mühüm qanunlar və məcəllələr, o cümlədən Cinayət, Mülki, Mülki-Prosessual, Əmək, Ailə, İnzibati Xətalər, Gömrük və Vergi məcəllələri də qəbul etmişdir.

"Qanunçuluq" jurnalının 2001-ci il 2 sayılı nəşrində dərc edilmiş "Məhkəmə-hüquq islahatları müstəqil Azərbaycan Respublikasının həyatında tarixi hadisədir" məqalədə göstərilmişdir: "... İtaliyanın Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin hazırlanması məqsədilə ölkənin parlamenti tərəfindən dövlət komissiyası yaradılmış və komissiya həmin qanunu 40 il müddətində hazırlamışdır. Qərbi Avropa ölkələrinin mülki məcəllələrindən ən yenisi sayılan Hollandiyanın Mülki Məcəlləsinin hazırlanmasına 1950-ci illərdə başlanılmış və həmin məcəllə 1992-ci il yanvarın 1-də rəsmi qüvvəyə minmişdir. Fransada məhkəmə quruluşunun islahatları isə 20 il müddətində başa çatmışdır..." (33, 5-10).

2000-ci ilin sentyabrın 1-də qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsində xuliqanlıq cinayət əməli məcəllənin X-cu (İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər) bölməsinin 221-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

Maddənin yeni tərtibatına uyğun olaraq xuliqanlıqın sadə forması CM-nin 221.1-ci maddəsində belə göstərilmişdir.

«Xuliqanlıq, yəni ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, habelə özgənin əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi ilə müşayiət edilən qərəzli hərəkətlər-

Yüz altmış saatdan iki yüz saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə islah işləri və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır...».

Xuliqanlıqın daha mürəkkəb və təhlükəli tərkiblərini qanunverici məcəllənin 221.2-ci maddəsində aşağıdakı kimi təsbit etmişdir:

«221.2. Eyni əməllər:

221.2.1. bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə;

221.2.2. ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəni yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndələrinə və ya digər şəxsə müqavimət göstərməklə törədildikdə-

iki ilədək müddətə islah işləri və ya beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır...».

Nəhayət, qanunvericinin ən mürəkkəb və ən təhlükəli hesab etdiyi xuliqanlıq cinayət əməlinin tərkibi öz əksini məcəllənin 221.3-cü maddəsində tapmışdır:

«221.3. Xuliqanlıq, silahdan və ya silah qismində istifadə edilən əşyaları tətbiq etməklə törədildikdə-

üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır».

CM-nin 15-ci (cinayətlərin təsnifatı) maddəsinə əsasən yeni CM-si ilə nəzərdə tutulmuş əməllər xarakterindən və ictimai təhlükəlilik dərəcəsindən asılı olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə bölünmüşdür.

Bu təsnifata uyğun olaraq CM-nin 221.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş xuliqanlıq əməli böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət əməlinə aid edilmişdir (maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş cəzaların yuxarı həddinə uyğun olaraq).

CM-nin 221.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət əməlləri cinayətlərin təsnifatına uyğun olaraq az ağır cinayətlərə aid edilmişdir.

CM-nin 221.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət əməli isə təsnifata uyğun olaraq ağır cinayətlərə aid edilmişdir .

Lakin qısa bir müddətə, 2 iyul 2001-ci il tarixdə CM-nin 15-ci maddəsində edilmiş dəyişikliklər nəticəsində CM-nin 221.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət əməli az ağır cinayətlərə aid edilmişdir.

Həmçinin 2 iyul 2001-ci il tarixli qanunla CM-nin 221.2.1-ci maddəsi yeni redaksiyada belə verilmişdir:

«221.2.1. bir qrup şəxs tərəfindən və yaxud təkrar törədildikdə» (6).

Beləliklə, CM-nin 221-ci maddəsi daha tam və düzgün redaksiyada öz əksini taparaq hal-hazırda da qüvvədədir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, xuliqanlıq « xırda xuliqanlıq » anlayışı kimi İnzibati Xətalər Məcəlləsində də öz əksini tapmışdır. İlk növbədə müəyyən etmək lazımdır ki, bu əməlin, yəni xuliqanlıqın cinayət əməli kimi və yaxud inzibati xəta kimi fərqliliyi nədən ibarətdir. Bu məsələni aydınlaşdırmaq üçün cinayət əməli ilə inzibati xətanın anlayışlarına müraciət etməliyik.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası CM-nin 14-cü maddəsinə əsasən Cinayət Məcəllə ilə cəza təhdidi altında qadağan olunmuş ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) təqsirli olaraq törədilməsi cinayət sayılır. Azərbaycan Respublikasının 11 iyul 2000-ci il tarixli qanunu ilə təsdiq edilmiş, 01 sentyabr 2000-ci ildən isə qüvvəyə minmiş İnzibati Xətalara Məcəlləsinin 12-ci maddəsinə əsasən İnzibati Xətarlar Məcəllə ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd edən, hüquqazidd olan, təqsirli sayılan (qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən törədilən) və inzibati məsuliyyətə səbəb olan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) inzibati xəta hesab olunur.

Beləliklə, cinayət əməli ilə inzibati xətanın ən mühüm fərqi həmin əməlin müvafiq olaraq CM-də və ya İnzibati Xətarlar Məcəlləsində əks edilməsi və 1-ci halda həmin əmələ görə cinayət məsuliyyətinin, 2-ci halda isə inzibati məsuliyyətin yaranmasıdır.

İnzibati Xətarlar Məcəlləsinin 296-cı maddəsi xırda xuliqanlıq adlanmaqla məcəllənin «İctimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyət əleyhinə olan inzibati xətarlar» adlanan 22-ci fəslində müəyyənləşmişdir. Bu maddəyə görə xırda xuliqanlıq ictimai qaydanı pozan və ya fiziki şəxslər üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, yaxud özgənin əmlakının məhv edilməsi və ya zədələnməsi ilə müşayiyyət edilməyən hərəkətlərdir. Deməli, ictimai qaydanı pozan və bu zaman fiziki şəxslər üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, yaxud özgənin əmlakının məhv edilməsi və ya zədələnməsi ilə müşayiyyət edilən hərəkətlər artıq xırda xuliqanlıq deyil, cinayət əməli olaraq CM-nin 221-ci maddəsi ilə tövsif edilməlidir.

Xırda xuliqanlığa görə cəza aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

-50 manatdan 100 manatadək cərimə, işin hallarına görə, pozuntunu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla bu tədbirlərin tətbiqi kifayət sayılmadıqda 15 günədək müddətə inzibati həbs tətbiq oluna bilər.

İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 296-1-ci maddəsində «Avtoxuliqanlığa » görə də inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Avtoxuliqanlığın şərhı bu maddədə aşağıdakı kimi verilmişdir:

-Avtoxuliqanlıq, yəni nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü tərəfindən ictimai qaydanı və əhalinin dincliyini nümayişkaranə şəkildə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən, yol hərəkəti qaydalarının müxtəlif üsullarla davamlı olaraq pozulması ilə müşayiyyət olunan qərəzli hərəkətlərə görə-nəqliyyat vasitələrini idarə etmə hüququnu bir il müddətinə məhdudlaşdırılmaqla 400 manatdan 600 manatadək miqdarda cərimə edilib və ya nəqliyyat vasitələrini idarə etmə hüququ bir il müddətinə məhdudlaşdırılmaqla işin hallarına görə, pozuntunu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla beş gündən on günədək inzibati həbs tətbiq olunur.

Avtoxuliqanlığın daha mürəkkəb formasının dispozisiyası və sanksiyası isə İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 296-1.2-ci maddəsində verilmişdir. Bu maddəyə əsasən eyni hərəkətlərin il ərzində inzibati tənbeh almış şəxs tərəfindən təkrar törədilməsinə görə nəqliyyat vasitələrini idarə etmə hüququ iki il müddətinə məhdudlaşdırılmaqla altı yüz manatdan səkkiz yüz manatadək miqdarda cərimə və ya nəqliyyat vasitələrini idarə etmə hüququ iki il müddətə məhdudlaşdırılmaqla işin hallarına görə, pozuntunu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla on gündən on beş günədək inzibati həbsin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 15.1-ci maddəsinə əsasən inzibati xəta törədərkən 16 yaşı tamam olmuş fiziki şəxslər inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar. Həmin məcəllənin 297-ci maddəsinə əsasən isə 14 yaşından 16 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri xırda xuliqanlığa görə valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslər 30 manatdan 40 manatadək miqdarda cərimə edilir.

II FƏSİL

XULİQANLIQ CİNAYƏT TƏRKİBİNİN HÜQUQİ TƏHLİLİ: OBYEKT, OBYEKTİV CƏHƏT, SUBYEKT VƏ SUBYEKTİV CƏHƏT.

Artıq qeyd edildyi kimi xuliqanlıq əməli çoxcəhətli cinayət hadisəsidir. Bu əməlin törədilməsi nəticəsində xuliqanlıq hərəkətlərinin xarakteri bir sıra hallarda artaraq elə ictimai təhlükəli nəticələrin meydana gəlməsinə səbəb olur ki, məhz həmin zərərli nəticələr bu hüquq pozuntusuna yeni keyfiyyət verir.

Məlumdur ki, bu nəşrin tədqiqat predmetini başlıca olaraq cinayətlərin bir növü kimi xuliqanlıq əməli ilə cinayət-hüquqi mübarizənin nəzəri-təcrübi aspektləri təşkil edir və buna görə də tədqiqatın məqsədi ancaq həmin cinayəti törədən fərdlərin hərəkətlərinin və davranışının təhlili ilə məhdudlaşa bilməz. Bu baxımdan əsas məqsədimiz həm də hər hansı bir cinayət hadisəsinə yanaşmada olduğu kimi, xuliqanlıq əməlini də dörd başlıca aspektdən təhlil etməkdən, yəni

onu hərtərəfli nəzərdən keçirib, onunla mübarizənin ən optimal variantlarını araşdırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatı, hər şeydən əvvəl, xuliqanlıq əməlinin nəyə / yəni hüquqi dil ilə ifadə olunarsa, cinayətin obyektı/ yönəldiyi, sonra isə cinayətin onu törədən şəxsin konkret olaraq hansı hərəkətdə /xuliqanlıqın obyektiv cəhəti/ təzahür etməsi maraqlandırır. Daha sonra qarşıda duran vəzifə xuliqanlıqı törədən şəxsin əmələ münasibətini, yəni onun qəsd və ya ehtiyatsızlıqda ifadə olunan təqsirinin xarakterini, eləcə də cinayətin motivini və həmin şəxsin güddüyü məqsədi /ən qısa şəkildə desək, xuliqanlıqın subyektiv cəhətini / aydınlaşdırmaqdan ibarətdir. Nəhayət, cinayətkarın /xuliqanlıqın subyektinin /şəxsiyyəti, onun yaş həddi, əməli törətdiyi zaman psixi vəziyyəti və sağlamlığı, habelə bir sıra digər psixoloji xüsusiyyətləri haqqında suallara cavab verilir.

Xuliqanlıq əməllərinin obyektı. Məlumdur ki, cinayət hüququ elmində uzun illərin təcrübəsi əsasında belə bir aksiom mövcuddur ki, xuliqanlıq əməlinin törədilməsi zamanı qəsdin obyektı qismində ictimai qayda çıxış edir. Bu öz ifadəsini düzünə surətdə cinayət qanunvericiliyində də tapmışdır. Məhz ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması ayrı-ayrı vətəndaşlar, dövlət və bütövlükdə cəmiyyət üçün xuliqanlıq əməlinin təhlükəliliyini əks etdirən cinayət tərkibi elementidir.

Fəal hərəkətlərdə, yaxud hərəkətsizlikdə ifadə olunub-olunmamasından asılı olmayaraq hər bir cinayət həmişə müəyyən bir obyektə qarşı edilən qəsddən ibarətdir. Mübahisəsiz şəkildə demək mümkündür ki, heç nəyə qəsd etməyən cinayət mövcud deyildir və ola da bilməz. Başqa sözlə, obyekt törədilmiş cinayətin labüd cığırdaşdır.

N.A.Zaqorodnikov haqlı olaraq qeyd edir ki, "cinayətin obyektı... hansı cinayətin törədildiyini müəyyən etməyə imkan verir... Cinayətin obyektinin bu dərəcədə əhəmiyyətə malik olması, hər şeydən əvvəl, bununla izah olunur ki, hansı formada ifadə olunub-olunmamasından asılı olmayaraq adamların hərəkətləri özlüyündə ancaq o halda ictimai təhlükəli xarakter əldə edir ki, bu hərəkətlər qanunun mühafizəsi altında olan real nemətlər üçün təhlükə yaratmış olsun"(76-30). Bu mülahizədə diqqəti cəlb

edən səciyyəvi cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, məhz cinayətin obyektini onu digər /bir sıra hallarda oxşar/ hüquq pozuntularından fərqləndirməyə imkan verir. Məsələn, qəsdin obyektini xuliqanlıq kütləvi iğtişaşdan ayırmaqda əhəmiyyət kəsb edir. Digər səciyyəvi cəhət isə obyektin qanunla mühafizə olunan maddi və ya mənəvi nemətdən ibarət olmalıdır. Deməli, hər hansı ictimai təhlükəli əməl mücərrəd deyil, yalnız real gerçəklikdə mövcud olan obyektə qarşı yönəldikdə cinayətkar qəsd kimi qiymətləndirilə bilər. Fikrimizcə, cinayətin obyektini, habelə onun düzgün müəyyən edilməsi cəzanın müəyyənləşdirilməsində də əhəmiyyət kəsb edir.

Konkret həyat situasiyasında cinayətin obyektini qismində həm maddi, həm də qeyri-maddi dəyərlər - əxlaqi, mədəni və sosial-siyasi dəyərlər çıxış edə bilər. Yenə də qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, burada söhbət qanunla mühafizə edilən obyektlər /dəyərlər/ barəsində gedir. Bu baxımdan "ictimai qayda" istilahi da istisnalıq təşkil edə bilməz. Danılmaz bir faktdır ki, xuliqanlıq hərəkətlərinin törədildiyi hər bir halda ictimai qayda pozulur. Əgər belə pozuntu mövcud olmasaydı, təqsirkarın davranışını da, ümumiyyətlə xuliqanlıq kimi tövsif etmək olmazdı. Bu nöqtəyi-nəzərdən hüquq ədəbiyyatında ifadə edilmiş aşağıdakı mülahizə ilə razılaşmaq çətindir. Məsələn, göstərilir ki, "ictimai qaydanın cinayət-hüquqi mühafizəsi sərhədlərini müəyyən edərkən bütün münasibətlərin belə münasibətlərin obyektini olmadığına diqqət yetirmək lazımdır. İctimai qayda ancaq ona mühüm zərərin vurulduğu halda və bu zərərin dərəcəsiindən asılı olaraq cinayət-hüquqi mühafizənin obyektini ola bilər. Ancaq cinayətkar xuliqanlıqla, özü də bilavasitə belə, mühüm zərər vurula bilər. Bu mülahizənin keçən yüzilliyin 80-ci illərində irəli sürülməsinə baxmayaraq, məsələyə, hər şeydən əvvəl, qanunvericilik mövqeyindən yanaşılması məqsədəuyğun olardı. Nə keçmiş, nə də hazırda qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində xuliqanlıq hərəkətləri ilə ictimai qaydaya zərərin nə dərəcədə vurulması ilə əlaqədar göstəriş nəzərdə tutulmur. Belə ki, cəmiyyətə açıqca hörmətsizliyin ifadə olunmasının, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsinin, habelə özgənin

əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi ilə müşayət edilən qərəzli hərəkətlərin özünün ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması ilə müşayət olunduqda xuliqanlıq əməli mövcud olur.

Digər tərəfdən, xuliqanlıq formal tərkibli cinayətdir və qeyd edilən obyektlərə qarşı qərəzli hərəkətlər az və ya çox dərəcədə zərər vurulması, ümumiyyətlə belə zərərin vurulmaması ilə də müşayət oluna bilər. Yəni xuliqanlıq törədildiyi andan əməl bitmiş cinayət, eləcə də ictimai qayda pozulmuş hesab olunur.

Şübhəsiz ki, meydana çıxmış zərərli nəticələrin dərəcəsi cəzanın təyini zamanı nəzərə alınır, lakin artıq ictimai qaydanın kobud surətdə pozulduğunun mövcud olduğu halda o, əməlin tövsifinə təsir göstərə bilməz.

Hər cür cinayətkar qəsdin obyektini qismində ilk növbədə müvafiq cəmiyyətdə təşəkkül tapmış ictimai münasibətlər çıxış edir. Bu münasibətlərin mühafizəsi, o cümlədən cinayət-hüquqi mühafizəsi cəmiyyətin mənafeələrinin müdafiəsi baxımından təşkil edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, ictimai münasibətlərə qarşı edilən cinayət qəsd eyni zamanda da müvafiq hüquq normalarına edilən qəsddən ibarətdir. Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edildiyi kimi, hüquq norması, o cümlədən cinayət hüquq norması belə qəsdə qarşı dözümsüzlük nümayiş etdirməyə bilməz. Əksinə, cinayət qanununun müəyyən norması, məsələn, AR CM-nin 221-ci maddəsi ilə xuliqanlıq görə mühakimə etmək hüquq normasının əhəmiyyətini təsdiq edir.

Beləliklə, hər bir cinayətin obyektinin ictimai münasibətlər olduğunu qeyd etmək zəruridir. Lakin bunu da nəzərə almaq zəruridir ki, cinayət hüququ elmində cinayətin obyektini problemi yalnız bu müddəə ilə bitmir. Əslində həmin müddəə bu problemin yalnız başlanğıcıdır. Belə ki, istintaq və ya məhkəmə təcrübəsi üçün mühüm əhəmiyyətə malik olan məsələlərin - tövsif məsələlərinin həll edilməsi üçün obyektin konkret cinayətkar hərəkətin tərkib elementi kimi öyrənilməsi zəruridir. Hər iki anlayış, yəni obyekt kimi

həm "ictimai münasibətlər", həm də "konkret tərkibin elementi" anlayışı bir-birilə sıx bağlıdır.

Hər hansı bir cinayət, məsələn, terror aktı, kütləvi iğtişas, yanğın təhlükəsizliyi qaydalarını pozma, zorlama və i.a. ictimai münasibətlərə qəsd edir. Deməli, ictimai münasibətlər bütün cinayətkar qəsdlər üçün ümumi obyekt qismində çıxış edir. Təbii ki, bu münasibətlər obyektə həmin konkret qəsdin və ya həmin qəsdlər qrupunun tərkibini xarakterizə edən fərqləri ifadə edə bilməzlər. Bu məqsədlə də konkret cinayətin və ya cinayətlərin konkret qrupunun spesifikliyinin əks etdirilməsi üçün obyekt tərkibin elementi qismində yeni fərdi cəhətləri əks etdirilməlidir. Əlbəttə, bu o demək deyildir ki, obyekt tərkib elementi qismində "ictimai münasibətlər" obyektini ilə ziddiyyətdə ola bilər. Əksinə, AR CM-nin 14-cü maddəsində verilmiş cinayətin ümumi anlayışı xüsusi hissənin normalarında ayrı-ayrı cinayət tərkiblərinin müəyyən edilməsini istisna etmir, onları yalnız ehtimal edir. Eynilə də ictimai münasibətlərin bütün cinayətlər üçün ümumi obyekt qismində tanınması ayrı-ayrı cinayət tərkiblərinin elementi qismində müxtəlif konkret obyektləri istisna deyil, yalnız ehtimal edir. Xuliqanlıqın başlıca, əsas obyektini kimi ictimai qayda haqqında danışarkən köstərmək zəruridir ki, hüquqi dövlət quruculuğu şəraitində təşəkkül tapmaqda olan və formalaşan ictimai qaydaya və davranış qaydalarına əməl edilməsi prosesində təzahür edən münasibətlər ictimai münasibətlərin ən lazımlı hissəsini təşkil edirlər və buna görə də qanunla mühafizə olunurlar. Bu da təsadüfi deyildir. Artıq qeyd edildiyi kimi nümunəvi ictimai qayda hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin həyat tərzinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. O, hər bir vətəndaş və bütün cəmiyyət üçün ən böyük sosial dəyərlərdən biridir.

Yuxarıda göstərilənlər nöqtəyi-nəzərindən və xuliqanlıq əməlləri ilə mübarizənin daha da gücləndirilməsi baxımından bu cinayətin obyektinin düzgün müəyyən edilməsi vacibdir. Xuliqanlıq obyektinin düzgün müəyyən edilməsi və müvafiq sosial dəyərlərin mühafizəsinin əhəmiyyətini

göstərməklə yanaşı, onun ictimai həyatın böyük sərhədləri, həm də hüquqi gerçəkliyi əhatə etdiyini də nəzərə almaq lazımdır. Bu vəzifənin düzgün həlli xuliqanlıqın sosial-siyasi və hüquqi mahiyyətini daha dərinləndirən dərk etməyə, onu digər oxşar tərkibli cinayət tərkiblərindən fərqləndirməyə imkan verir.

Hər hansı cinayətin obyektində konkret ictimai münasibətlərin və bu münasibətlərin iştirakçıları arasında müəyyən mənafelərin /nemətlərin, dəyərlərin/ realizə olunması ilə əlaqədar mühüm struktur elementlərini ehtiva edir. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, konkret ictimai münasibət bir-birilə müəyyən əlaqədə olan elementlərin və cəhətlərin birliyindən ibarətdir. Həmin element və cəhətləri yalnız nəzəri təhlil prosesində tərkib hissələrinə ayırmaq olar. Hüquq ədəbiyyatında obyektin struktur elementlərinə bəzən ictimai münasibətlərin mövcud olma şəraiti və realizəsi (123, 51) də aid edilir. Bununla yanaşı, elmi tədqiqatlarda xatırladılan mövcud olma şəraitinin ictimai münasibətlərə münasibətdə zahir cəhətdən başqa bir şey olmadığı və onların məntiqi cəhətdən ictimai münasibətlərin strukturundan kənara çıxmaması fikrinin vurğulanmasını da düzgün hesab edirik (59, 87-94). Məlum olduğu kimi hər hansı bir cinayət bu və ya digər kollektiv, yaxud şəxsi mənafeləri /nemətləri, dəyərləri/ pozur. Ona görə də cinayətkar əməlin bu və ya digər növünün kimlərin mənafelərinə qəsd etdiyinin, həmin mənafelərin məxsus olduğunun aydınlaşdırılmasının mühüm nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti vardır. B.S.Nikiforov haqlı olaraq qeyd edir ki, "cinayət qanunu ilə mühafizə olunan mənafelərin dövlət və cəmiyyət üçün əhəmiyyəti, müvafiq surətdə bu mənafelər əleyhinə yönələn cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin spesifikliyi həmin mənafelərin konkret olaraq kimə, hansı dövlətə və ya ictimai quruma məxsus olması ilə müəyyən edilir"(123, 52) .

Xuliqanlıqın qanunvericilik tərifinə müraciət belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, nəzərdən keçirilən əməl bütövlükdə cəmiyyətdə mövcud olan ictimai qaydanı kobud surətdə pozmada ifadə olunur. İctimai qayda isə

sosial həyatın demək olar ki, bütün sahələrini əhatə etdiyinə görə, hüquqşünas-alimlər həmin məsələnin təhlilinə həsr etdikləri tədqiqatlarında birmənalı mövqeyə malik olmayıblar. Bu məsələyə nəşrin birinci fəslində toxunulduğuna görə, xuliqanlıqın yalnız obyekt ilə əlaqədar onun bəzi məqamları üzərində qısa şəkildə dayanacağıq.

İlk növbədə qeyd edək ki, ictimai qayda dedikdə, bu sözün ən məhdud mənasında vətəndaşlar arasında, habelə vətəndaşlarla cəmiyyət arasında birgəyaşayış qaydalarına əsaslanan qarşılıqlı münasibətlərin məcmusu başa düşülür. Deməli, ictimai qaydaya qəsd həm də birgəyaşayış qaydalarına qəsdə təzahür edir. Birgəyaşayış qaydalarına cavab verən, yaxud onlara zidd olan hərəkətlər barəsində tədqiqat əsərlərində az yazılmamışdır. Hətta cəmiyyətin özü də bu barədə müxtəlif, rəngarəng rəylərlə mövcuddur. Lakin təbii bir sualın mövcudluğunu da etiraf etmək zəruridir: bunlar hansı qaydalardır? Onların məzmunu və tələbləri hansı aktlarda göstərilmişdir? Şübhəsiz ki, bu sual hamı tərəfindən eyni cür cavablandırıla bilməz. Amma birgəyaşayış qaydalarına əməl edilməsi fəvqəladə əhəmiyyətə malikdir. Bu, onunla müəyyən edilir ki, insan öz təbiəti etibarlı ilə ictimai varlıqdır. O, ancaq cəmiyyətdə kamilləşə və öz həqiqi sosial dəyərini dərk edə bilər. Yəni adamlar daimi əlaqədə olmadan, qarşılıqlı maddi, mənəvi dəyərlərin və informasiyaların mübadiləsi, nəhayət, bir-birinə qarşılıqlı köməyi olmadan bir-birindən təcrid edilmiş halda yaşaya bilməzlər. Bu baxımdan Aristotelin məşhur bir kəlamını xatırlatmaq yerinə düşərdi: "...kimsə təsadüfi şərait üzündən deyil, öz təbiəti üzündən dövlətdən kənarda yaşayırsa, ya əxlaqı və mənəviyyatı inkişaf etməmiş varlıqdır, ya da fəvqəl varlıqdır"*. İnsan yalnız öz həmnövləri ilə ünsiyyətdə olduqda bilik və həyat təcrübəsi toplayır, ətraf aləmi və onun real gerçəkliklərini dərk edir, onun bacarıq və qabiliyyəti inkişaf edir, istedadı üzə çıxır, başqa sözlə, şəxsiyyət kimi formalaşır.

Beləliklə, qarşılıqlı ünsiyyətin insan və cəmiyyət həyatında nə dərəcədə mühüm rol oynadığı bütün dolğunluğu ilə təzahür edir. Lakin bu təbii şəkildə baş verə bilməz. Qarşılıqlı ünsiyyətin müvəffəqiyyətli olması, zəruri

zəminlər, əsaslar üzərində inkişaf etməsi və nizami, tənzimləyici səciyyə daşması, nəhayət, adamların rifahına və asayişinə xidmət etməsi üçün onun formaları xüsusi normalarla tənzim edilməlidir. Birgəyaşayış qaydaları da məhz belə normalardır.

Birgəyaşayış qaydaları həm hüquqi, həm də qeyri-hüquqi /yəni sosial normalar sisteminə daxil olmayan hüquqi/ xarakterli normaların geniş kompleksindən ibarət olub, bununla yanaşı özündə adət-ənənələri, əxlaqı və nəhayət, ictimai təşkilatların və birliklərin tələblərini ehtiva edən qaydaların məcmusudur. Birgəyaşayış qaydaları mənbəyinə görə ümumbəşəri davranış normalarının ictimai inkişafı prosesində formalaşan və üzvi surətdə qəbul edilən qaydalardır. Söhbət hər bir cəmiyyət üzvünün zəruri nəzakət və zəruri ünsiyyət mədəniyyətinə, ətrafdakılara diqqətlə və alicənablıqla, həssaslıqla yanaşma, qarşılıqlı anlaşıma, adamlar arasında münasibətlərdə adi qarşılıqlı xidmət və i.ə. kimi ən sadə, təbii və anlaşılmalı olan qaydalar haqqında gedir.

Birgəyaşayış qaydalarını təşkil edən davranış normaları öz xarakterinə görə müxtəlifdir. Bu normaların hər biri özünə xas olan fərqləndirici cəhətlərə malikdir. Məsələn, hüquq normaları hüquqi aktlarda dürüst və müfəssəl şəkildə ifadə edilir. Onlar adamlar arasındakı münasibətlərin müəyyən sferasını tənzim edirlər və bu normaların göstərişləri bütün vətəndaşlar üçün məcburi səciyyə daşıyır. Zərurət yarandıqda həmin normalara əməl edilməsi məcburiyyət tədbirləri ilə təmin edilir. Beləliklə, ictimai qaydanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan birgəyaşayış qaydaları /davranış normaları/ qanunla mühafizə olunan dəyərlərin dairəsinə daxildir. Ona görə də ictimai qaydanın pozulması bir çox hallarda davranış qaydalarına qarşı qərəzli hərəkətlərlə müşayiət olunur və xuliqanlıq əməlinin tərkib elementi kimi, yəni onun obyektində çıxış edir. Bu zaman davranış normaları çərçivəsində /maddi və ya qeyri-maddi dəyərlərə münasibətdə/ mənafelərin toqquşması da baş verir. Belə ki, cəmiyyət özünə qarşı hər hansı hörmətsizliyə dözülməzlik nümayiş etdirir. Bir sıra hallarda,

xüsusilə də hüquq pozuntusuna yol verən şəxsin öz hərəkətlərinə son qoymadığı hallarda cavab tədbiri görmək /bu tədbirlər bəzən qeyri-hüquqi vasitələr, qanunsuz hərəkətlər etməklə müşayiət olunur məcburiyyətində qalır. Belə situasiyalarda törədilən hüquqazidd hərəkətlər ictimai mənafeələrə yönəltdiyi zaman böyük ictimai təhlükəlilik kəsb etdiyi kimi, həmin mənafeələrin müdafiə olunması baxımından hüquqazidd hərəkətlərə qarşı kəskin reaksiya da bir o dərəcədə əhəmiyyətə malik olur.

Lakin hüquq ədəbiyyatında mənafeələrin cinayət qanunu ilə mühafizə olunan ictimai münasibətlərin komponenti olmadığını israr edən fikirlərə də təsadüf olunur. Məsələn, V.K.Qlistin belə hesab edir ki, "mənafeələr konkret münasibətlər çərçivəsindən kənarda olduğuna görə, ona hüquqa və ya hüquqi dəyərə qarşı edilən qəsd kimi qəsd edilməsi qeyri-mümkündür" (60, 75). Müəllif cinayət qanunvericiliyinin bir sıra normalarında cinayətlərin törədilməsi nəticəsində müəyyən sosial mənafeələrin pozulması göstərişinin olmasına da özünəməxsus münasibət bildirir. Belə ki, V.K.Qlistinin fikrincə, cinayət qanunvericiliyinin ayrı-ayrı normalarındakı belə göstərişlər "qanunvericilik texnikası ilə əlaqədardır və o bundan artıq bir şey deyildir" (60, 75). O, fikrini tamamlayaraq yazır: "Mənafe dəyəri cinayətin obyektini kimi başa düşmək səhvdir" (60, 75).

Fikrimizcə, müəllifin bu mövqeyi inandırıcı hesab oluna bilməz. Əvvəlcə ona görə ki, qanunvericiliyin mətninə bu və ya digər mənafeələrin mühafizəsi göstərişinin nəzərdə tutulması ilə norma daxil edilməsinə "texniki üsul", yaxud vasitə kimi baxıla bilməz. İkincisi, qanunların müəyyən dəyərləri, mənafeələri və hüquqları mühafizə etməsi tezisi ilə bir aksiom kimi, demək olar ki, hüquqşünas-alimlərin böyük əksəriyyəti razılaşır.

Digər tərəfdən, qəbul edilən hər hansı qanunvericilik aktı ilk növbədə cəmiyyətin köklü mənafeələri baxımından işlənilib hazırlandıqdan sonra işlək qanuna çevrilir. Hüquq fəlsəfəsi baxımından hüququn özünün dəyəri həm də

mənafeləri hansı səviyyədə təcəssüm etdirməsilə ölçülür. Bunu və mühüm metodoloji əhəmiyyətə malik olan digər müddəaları əsas götürən N.S.Malein haqlı olaraq qeyd edir ki, “hüquq normaları ayrı-ayrı qruplarının, təbəqələrinin, sosial birliklərin və bütün xalqın mənafeələrindən doğru və bu mənafeləri əks etdirir. Hüquq vermək dövlət tərəfindən təmin edilən mənafeələrin real surətdə təmin olunması deməkdir. Hüquq nəinki mənafeələrdən doğru, nəinki bu mənafeləri ifadə edir, həm də onları mühafizə edir. Bu mənada mənafe hüquqi mühafizənin obyektı, hüquq isə qanunla mühafizə olunan mənafe kimi çıxış edir” (118, 27). Analoji mülahizələrə cinayət-hüquqi ədəbiyyatda da təsadüf olunur. Məsələn, A.V.Kuznetsov qeyd edir ki, "... ictimai münasibətlər mənafeələr kimi təzahür edirlər və bu münasibətlərin əsasını, mühüm elementini təşkil edirlər” (106, 59).

Davranış normalarının üzvi komponentlərindən biri hüquq normaları ilə yanaşı, əxlaq normalarıdır. Tarixi köklərinə görə hüquq normalarından çox-çox əvvəllər meydana gəlmiş əxlaq normaları insani münasibətlərin və hərəkətlərin, o cümlədən hüquqi göstərişlərlə əhatə olunmayan davranışların daha geniş diapazonunu tənzim edir. Əxlaq adamların davranışını onların bir-birinə, kollektivə, cəmiyyətə, dövlətə və bəşəri dəyərlərə münasibəti əsasında müvafiq cəmiyyətdə təşəkkül tapmış xeyir və şər, tərif və məzəmmət, borc, şərəf və vicdan haqqında təsəvvürlərə uyğun qiymətləndirir. Hər hansı bir əxlaqi xəta məzəmmətə layiqdir. Lakin belə xətaya görə adamları hüquqi məsuliyyətə cəlb etmək olmaz. Çünki onlar cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinə zidd olan hərəkətə yol versələr də, qanunun göstərişini pozmamışlar.

Deməli, yazılmamış əxlaq normalarını pozma yalnız əxlaqi məzəmmətə /danlağa, tənqiddə, töhmətə / səbəb olur. Lakin bunu həddən artıq zəif stimula hesab etmək, fikrimizcə, düzgün olmazdı. Əksinə, bir çox hallarda məhz

yüksək əxlaqi təlqinlər adamlarda ətrafdakılara humanizim, hörmət və həssaslıq ruhunu yüksəldir.

Bütün bu yuxarıda xatırladılanlar onu göstərir ki, xuliqanlıq əməlinin obyektini kimi ictimai qaydanı pozma nəinki sadəcə olaraq arzuolunmaz, həm də son dərəcə təhlükəli qəsddir. Çünki belə qəsd cəmiyyətin inkişafının tam bir sıra vəzifələrinin həlli ilə qarşı-qarşıya durur, cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqları ilə daban-dabana ziddiyyət təşkil edir.

Burada məhkəmə təcrübəsində xuliqanlıq cinayət əməlinin daha çox hansı obyektlərə qarşı törədilməsini öyrənmək düzgün olardı.

Belə ki, məcəllənin Xüsusi hissəsində təsbit edilmiş maddələrin əksəriyyətindən fərqli olaraq xuliqanlıq cinayət əməlinin obyektlər dairəsinin geniş, çoxformalı olması istintaq və məhkəmə təcrübəsində də tövsiflə bağlı, cinayətin obyektinin düzgün müəyyənləşdirilməsində müəyyən problemlər yaradır.

Bu problemlərin bir qisminə yeni məcəllə qüvvəyə minəndən sonra 1960-cı ilin redaktəsində olan CM-nin 207-ci maddəsində təsbit olunmuş xuliqanlıq cinayət əməlinin dispoziyasının qüvvədə olan CM-nin 221-ci maddəsinin dispoziyasından fərqli olmasıdır.

Xuliqanlıqğa dair cinayət işləri üzrə Azərbaycan Respublikası Apellyasiya Məhkəməsinin icmal məktubunda aşağıdakılar qeyd olunur.

«AR CM-nin 221.1, 221.2.1, 221.2.2, 221.3-cü maddələrinin dispoziysiyalarında xuliqanlıq cinayətinin konkret tövsifedici əlamətləri göstərilmişdir. Belə ki, Azərbaycan SSR-nin 08.12.1960-cı il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş CM-nin 207-ci maddəsinin dispoziyasından fərqli olaraq 01.09.2000-ci il tarixdən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının yeni CM-nin xuliqanlıqğa görə cinayət məsuliyyətini nəzərdə tutan xuliqanlıq hərəkətlərinin dairəsi məhdudlaşdırılmış, bir sıra hərəkətləri

genişləndirilmiş, bir sıra hərəkətləri isə dekriminallaşdırılmışdır. Yeni cinayət qanunvericiliyində cinayət məsuliyyətinə səbəb olan o əməllər xuliqanlıq cinayətinin tərkibini yaradır ki, həmin hərəkətlər ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən əməllər olmaqla yanaşı, həm də vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, habelə özgənin əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi ilə müşayiət edilmiş olsun» (28, 24-27).

Xuliqanlıq cinayət əməllərinin obyekt dairəsinin düzgün təyin edilməsi nöqteyi-nəzərdən Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin «Xuliqanlıq işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Plenumunun 23 mart 2004-cü il tarixli 1 sayılı Qərarına müraciət edək.

Plenumun qərarına əsasən Cinayət Məcəlləsinin xuliqanlıq görə məsuliyyət müəyyən edən 221-ci maddəsinin mətnində nəzərdə tutulan mənada ictimai qayda dedikdə, cəmiyyətdə insanlar arasında təşəkkül tapmış, adət və ənənələrlə, əxlaq normaları ilə, habelə qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən edilən qarşılıqlı davranış və birgəyaşayış qaydalarının sistemi başa düşülür (29).

Xuliqanlıq cinayəti əməllərinin bəzən istintaq orqanında qiymətləndirilməsi ilə məhkəmə instansiyalarında bu əmələ verilən fərqli hüquqi qiymət normal, yaradıcı prosesdir.

Belə ki, məhkəmə istintaqı müstəqildir və cinayət işinin bütün halları məhkəmədə yenidən tədqiq edilməklə hüquqi qiymət verilir.

Göstərilənlərlə bağlı olaraq hər üç məhkəmə instansiyasında baxılmış cinayət işini nümunə kimi qeyd etmək olar.

İbtidai istintaq orqanı tərəfindən T.K.Ə.-va Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.2.2-ci maddəsi ilə ona görə ittiham verilmişdir ki, o, 2 sentyabr 2002-ci ildə heç bir səbəb olmadan saat 12 radələrindən başlayaraq

B.A.oğlunun yaşadığı Abşeron rayonu, «D» qəsəbəsidəki evin qarşısına gələrək orada onun oğlu İ.H-vin ünvanına nalayiq söyüşlər söyə-söyə ictimai qaydanı kobud şəkildə pozmuş, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik edib, ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını almaq istəyən həmkəndlisi B.A. oğluna qarşı müqavimət göstərməklə müşayiət olunan xuliqanlıq etmiş və bu hərəkətlərini həmin gün saat 22-dək davam etdirmişdir.

Abşeron rayon məhkəməsinin 2003-cü il 05 may tarixli hökmü ilə T.K.Ə-un əməlində cinayət tərkibi olmadığından AR CM-nin 221.2.2-ci maddəsi ilə bəraətləndirilmişdir.

Hökmdən verilən protestlər ardıcıl olaraq Apellyasiya və Ali Məhkəməsi tərəfindən təmin edilməmiş, 1-ci instansiya məhkəməsinin hökmü bu hissədə qüvvədə saxlanılmışdır.

Apellyasiya və Kassasiya instansiya məhkəmələri hesab etmişdirlər ki, yeni cinayət qanunun məzmununa görə ictimai qaydanı kobud surətdə pozan və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən hərəkətlər o vaxt xuliqanlıq üstündə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur ki, bu hərəkətlər vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, yaxud özgənin əmlakının məhv edilməsi ilə müşayiət edilmiş olsun.

Beləliklə, ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən xuliqanlıq cinayətin obyektı yalnız olaraq genişləndirilmiş, əslində kriminal səviyyəsinə çıxmayan inzibati xətanı ictimai qaydanı kobud surətdə pozan əməllər kimi qiymətləndirilmişdir.

Kassasiya instansiyası haqlı olaraq hesab etmişdir ki, xuliqanlıq cinayətinin obyektiv cəhəti kimi qəbul olunmuş həmin əlamətlər olmadıqda əməl Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətarlar Məcəlləsinin 296-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulan xırda xuliqanlıqə görə inzibati məsuliyyət səbəb olur (2, 103-106).

Hüquq ictimaiyyətinə yaxşı məlumdur ki, ictimai qaydanın pozulması bir çox hallarda daha ciddi cinayətlərin törədilməsinə zəmin yaradır. İstintaq-məhkəmə təcrübəsinin sosioloji ümumiləşdirməsi göstərir ki, qəsdən adamöldürmə cinayətlərinin 25 faizdən 35 faizinə qədəri xuliqanlıq motivi ilə törədilir. Bəzi ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş cinayətkarların hər 4 nəfərindən birinin artıq əvvəllər xuliqanlığa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edildiyi məlum olur.

Xuliqanlıq əməllərinin təzahürü vətəndaş cəmiyyətinin ideologiyası və mənəvi dəyərləri ilə bir araya sığmazdır. Xuliqanlıq hüquqi dövlətin həyat ukladı ilə barışmaz ziddiyyətdə olan əməldir. Buna görə də xuliqanlıq cinayəti ilə mübarizə qanunların bütün ciddiyyətilə aparılmalıdır. Cəmiyyəti, ayrı-ayrı kollektivləri və hər bir vətəndaşı ancaq belə şəraitdə xuliqanlıqın böyük ictimai təhlükəliliyindən mühafizə etmək olar. Etibarlı, ən müxtəlif vasitələrin köməyi ilə, o cümlədən qanunun gücünə arxalanmaqla mühafizə zəruridir.

Hüquqi vasitələr xuliqanlıq əməlləri ilə mübarizənin ən kəskin formalarından biridir. Həmin formalar təqsirkarlara inzibati tənbeh və cinayət cəzası kimi tərbiyəvi və islahedici təsir metodlarının tətbiqi ilə bağlıdır. Tamamilə aydındır ki, belə mübarizə formalarından istifadə edilərkən qətiyyət və prinsipiallıqla yanaşı, ədalət və müdriklik göstərmək lazımdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, xuliqanlıq hərəkətləri öz məzmununa, deməli, həm də cəmiyyət üçün təhlükəlilik xarakterinə və dərəcəsinə görə əhəmiyyətli surətdə fərqləndirilə bilər. Ona görə də cinayət qanunvericiliyi hər bir konkret halda əməlin xuliqanlığa və ya tamamilə başqa cinayətə aid olub-olmamasını düzgün müəyyən etməkdən ötrü ictimai qayda pozuntularının hüquqi cəhətdən qiymətləndirilməsinin kriteriyalarını müəyyən edir. Bu nöqteyi-nəzərdən xuliqanlıq cinayət tərkibinin mühüm əhəmiyyətə malik olan obyektə təhlil edildi. Xuliqanlıq hərəkətlərinin

xarakteri və məzmunu haqqında məsələ də bu baxımdan az əhəmiyyət kəsb etmir.

Xuliqanlıq əməlinin obyektiv cəhəti. Hər hansı cinayətin obyektiv cəhətini xarakterizə edən tərkib elementləri cinayət qanunvericiliyində daha tam verilmişdir. Yəni mahiyyətinə görə demək olar ki, hər dir dispoziisiya /əlbəttə ki, təsviredici tərkiblərdə/ başlıca olaraq cinayətin obyektiv cəhətini səciyyələndirən əlamətlərin məcmusundan ibarətdir. Belə bir halın mövcudluğu isə tamamilə aydındır. Çünki subyektivi və subyektiv cəhəti /qəsdı və ya ehtiyatsızlığı, çox nadir hallarda motiv və məqsədi/ xarakterizə edən elementlərin məhdudluğu və obyektin müəyyən edildiyi zaman hər bir cinayət tərkibinin spesifikliyi öz ifadəsini başlıca olaraq obyektiv cəhətdə tapır. Bir cinayəti digərindən ayıran sərhəd də məhz, hər şeydən əvvəl, buradan keçir. Ona görə də ictimai qaydanın konkret pozuntusunu səhsiz olaraq inzibati xəraya aid etmək, yaxud onu xuliqanlıq cinayəti kimi qiymətləndirmək üçün lazımi kriteriyaları dəqiq müəyyənələşdirmək son dərəcə zəruridir. Burada səhsizlik bir çox cəhətlərdən vacib olan məsələlərdən biridir.

Birincisi, törədilən hüquq pozuntularının ümumi kütləsində xuliqanlıq əməlləri ilə əlaqədar məsələdə cinayətkar sfera ilə qeyri-cinayətkar sferanı düzgün müəyyən etmək lazımdır. Bu o deməkdir ki, müsbət nəticələrə nail olmaq üçün belə neqativ hadisə ilə mübarizə aparılmasının metod və vasitələri dürüst müəyyən edilməlidir. Məlumdur ki, cinayət cəzası dövlət məcburiyyətinin ən kəskin formasıdır. Onun cinayət törətmiş şəxs üçün son dərəcə mənəvi sarsıntılar yaratmasına səbəb olması labüddür və buna görə də o, yalnız belə tədbirin həqiqətən də zəruri olduğu hallarda tətbiq edilməlidir.

İkincisi, bu, hüquq pozuntusuna yol vermiş hər bir ayrıca şəxsə münasibətdə onun şəxsiyyətinə lazımi qiymət verilməsi deməkdir. Yəni ona əks tərbiyəvi, yaxud islahedici təsirin elə üsulundan istifadə etmək lazımdır

ki, o, törətdiyi əmələ görə layiqli cəza alsın və bu tədbir onun islahına yardım etsin.

Nəhayət, üçüncüsü, adamların, xüsusilə də gənclərin hüquq düşüncəsinin və hüquq mədəniyyətinin yüksəldilməsi baxımından çox vacibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ali Məhkəmə Plenumu özünün 23 mart 2004-cü il tarixli «Xuliqanlıq işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında » 1№-li qərarında **xuliqanlıq əməlinin obyektiv cəhətini** kifayət qədər şərh etmişdir. Qərara əsasən :

1.Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, Cinayət Məcəlləsinin 221.1-ci maddəsinin mənasına görə təqsirkar şəxsin ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən qərəzli hərəkətləri yalnız həmin hərəkətlər vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə, habelə özgənin əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi ilə müşayiət edildiyi hallarda cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

İctimai qaydanın pozulması və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən hərəkətlər fiziki şəxslər üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə, yaxud özgənin əmlakının məhv edilməsi və ya zədələnməsi ilə müşayiət edilmədikdə təqsirkar şəxsin əməli Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 296-cı maddəsinə müvafiq olaraq xırda xuliqanlıqə görə inzibati məsuliyyətə səbəb olur.

2. İzah edilsin ki, Cinayət Məcəlləsinin xuliqanlıqə görə məsuliyyət müəyyən edən 221-ci maddəsinin mətnində nəzərdə tutulan mənada ictimai qayda dedikdə, cəmiyyətdə insanlar arasında təşəkkül tapmış, adət və ənənələrlə, əxlaq normaları ilə, habelə qüvvədə olan qanunvericiliklə

müəyyən edilən qarşılıqlı davranış və birgəyaşayış qaydalarının sistemi başa düşülür.

İctimai qaydanı kobud surətdə pozan hərəkətlər dedikdə ictimai və ya şəxsi mənafeələrə əhəmiyyətli zərər vuran və ya cəmiyyətdə insanlar arasında bərqərar olmuş birgəyaşayış və davranış qaydalarının qərəzli surətdə pozulmasında ifadə olunan hərəkətlər başa düşülür.

Cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik etmə dedikdə isə təqsirkarın ətrafdakı şəxslər üçün aşkar surətdə ictimai qaydaya əhəmiyyətli dərəcədə laqeydlik, etinasızlıq göstərməsi, cəmiyyətdə hamı tərəfindən qəbul olunmuş davranış qaydaları, əxlaq və məənəviyyat normalarına qarşı saymamazlıq, bir çox insanın və ya cəmiyyətin hər hansı bir üzvünün mənafeələrinə toxunan hərəkətlər etməsi başa düşülür.

3.Məhkəmələrin diqqəti xuliqanlıq cinayətinin digər oxşar cinayətlərdən fərqləndirilməsi zəruriyyətinə cəlb edilsin. İzah edilsin ki, ictimai qaydanı kobud surətdə pozmadan və cəmiyyətə qarşı açıqcasına hörmətsizlik göstərmədən ailədə, mənzildə, qohumlar arasında, şəxsi münasibətlər zəminində, intiqam hissi ilə törədilən, o cümlədən zərərçəkən şəxsin təşəbbüsü ilə başlanmış mübahisə və ya dalaşma gedişində döymə, sağlamlığa zərər vurma, əmlakı dağıtma və bu kimi sair hərəkətlər xuliqanlıq kimi qiymətləndirilmir və bunun üçün əsaslar olduqda Cinayət Məcəlləsinin şəxsiyyət əleyhinə olan yaxud başqa cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan müvafiq maddələri ilə tövsüf olunur. Şəxsi münasibətlər zəminində başlanılmış belə hərəkətlər sonradan ictimai qaydanı kobud pozmağa və cəmiyyətə qarşı açıq aşkar hörmətsizlik ifadə edən hərəkətlərə çevrilərsə onda şəxsin əməli xuliqanlıq kimi qiymətləndirilə bilər.

4. Cinayət Məcəlləsinin 221.1-ci maddəsinin dispozisiyasında cinayətin obyektiv tərəfinin məcburi elementi kimi nəzərdə tutulan aktiv hərəkətlərin düzgün təfsirinin əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla izah edilsin ki, xuliqanlıq cinayəti gedişində vətəndaşlara zor tətbiq edilməsi dedikdə zərərçəkmiş şəxsi döymədə və ya onun sağlamlığına qəsdən yüngül zərər vurmada ifadə olunan hərəkətlərin edilməsi başa düşülməlidir.

Bu zaman təqsirləndirilən şəxsin hərəkətləri Cinayət Məcəlləsinin 221.1-ci maddəsi ilə tam əhatə olunduğundan əməlin əlavə olaraq 128 və ya 132-ci maddəsilə tövsif edilməsinə ehtiyac qalmır.

Zor tətbiq etmə ilə hədələmə dedikdə isə zərərçəkmiş şəxsi fiziki zor tətbiq ediləcəyi ilə qorxutmaqla onun şüuruna və iradəsinə psixi təsir göstərmə başa düşülür. Hədələmə zamanı təqsirkar zərərçəkən şəxsi döymə, sağlamlığına zərər vurma, bədən üzvlərini kəsmə, öldürmə və s. ilə qorxuda bilər. Hədənin icra ediləcəyi üçün real əsaslar olmadıqda qeyd olunan hərəkətlərdə Cinayət Məcəlləsinin 221.1-ci maddəsinin dispozisiyası ilə tam əhatə olunduğundan təqsirləndirilən şəxsin zərərçəkəni öldürməklə və ya sağlamlığına ağır zərər vurma ilə hədələməsinə görə əməlinin əlavə olaraq Cinayət Məcəlləsinin 134-cü maddəsilə tövsüf edilməsinə ehtiyac qalmır.

Əmlakı məhv etmək dedikdə mülkiyyət formasından asılı olmayaraq əmlaka sonradan bərpa edilməsinin mümkün olmayacağı dərəcədə zərər vurulması, əmlakın zədələnməsi dedikdə isə ona sonradan bərpa oluna biləcək dərəcədə zərər vurulması başa düşülməlidir.

Bu halda əməlin hüququ tövsifi xuliqanlıq nəticəsində vurulan maddi ziyanın miqdarından asılıdır. Həmin ziyanın miqdarı Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin 2-ci qeydinə müvafiq olaraq şərti maliyyə vahidinin bir min mislindən az olduqda təqsirləndirilən şəxsin əməli yalnız Cinayət Məcəlləsinin 221-ci maddəsi ilə, ziyanın məbləği xeyli və ya küllü miqdar

olduqda, habelə xuliqanlıq gedişində özgənin əmlakı yandırılmaqla, partladılmaqla və ya başqa ümumi təhlükəli üsullarla məhv edildikdə, yaxud zədələndikdə əməl cinayətlərin məcmuyü qaydasında Cinayət Məcəlləsinin 221-ci maddəsi ilə və müvafiq olaraq 186.1-ci yaxud 186.2.1 və ya 186.2.2-ci maddələri ilə tövsüf olunmalıdır.

6. İzah edilsin ki, ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəsini yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə də müqavimət göstərməklə törədilən xuliqanlıq hərəkəti Cinayət Məcəlləsinin 221.2.2-ci maddəsinin dispozisiyası ilə tam əhatə olunduğundan CM-nin digər maddələri ilə əlavə tövsifə ehtiyac qalmır.

Cinayət Məcəlləsinin 221.2.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan hakimiyyət nümayəndəsi dedikdə ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını almaq səlahiyyəti olan bütün vəzifəli şəxslər başa düşülür. Digər şəxslər dedikdə isə üzərinə ictimai vəzifələrin yerinə yetirilməsi öhdəliyi qoyulmuş, yaxud vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar ictimai qaydanın qorunmasında iştirak edən, hakimiyyət nümayəndəsi olmayan şəxs başa düşülür.

İctimai qaydanın qorunması üzrə vəzifənin yerinə yetirilməsi dedikdə küçələrdə və ya ictimai yerlərdə post-patrul xidmətinin həyata keçirilməsi, nümayişlər, piketlər, mitinqlər, tamaşalar, kütləvi tədbirlər, qəza və təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı qaydanın qorunması halları başa düşülməlidir.

Xuliqanlıq hərəkətlərinə son qoyulduqdan sonra hakimiyyət nümayəndəsinə onun həyatı və sağlamlığı üçün təhlükəli olmayan fiziki zorun tətbiq edilməsi ilə müqavimət göstərmə (məsələn təqsirkarın tutulması ilə əlaqədar) xuliqanlıq cinayətinin tövsifedici əlaməti kimi qiymətləndirilə

bilməz və cinayətlərin məcmuyu qaydasında Cinayət Məcəlləsinin 221.1 və 315.1-ci maddəsi ilə tövsif edilməlidir.

7. Xuliqanlıq zamanı hakimiyyət nümayəndəsinə qarşı onun həyatı və sağlamlığı üçün təhlükəli olan zor tətbiq etməklə müşayiət olunan müqavimət göstərildikdə də əməl cinayətlərin məcmuyu qaydasında Cinayət Məcəlləsinin 221.2.2 və 315.2-ci maddələri ilə tövsif olunmalıdır. Hakimiyyət nümayəndəsi olmayan, lakin xuliqanlıq hərəkətlərinin qarşısını alan şəxsə onun həyatı və sağlamlığı üçün təhlükəli olan zor tətbiq edilərsə, yenə də əməl cinayətlərin məcmuyu qaydasında Cinayət Məcəlləsinin 221-ci və şəxsiyyətə vurulan zərərin dərəcəsindən asılı olaraq Cinayət Məcəlləsinin 126-cı və ya 127-ci maddələri ilə tövsif olunmalıdır.

8. Xuliqanlıq hərəkətlərinin odlu silah, soyuq silah, habelə silah qismində istifadə edilə bilən əşyaların tətbiqi və yaxud tətbiqinə cəhd edilməsi, təqsirkar şəxsin əməlinin Cinayət Məcəlləsinin 221.3-cü maddəsilə tövsüf edilməsi üçün əsasdır.

9. İzah edilsin ki, xüsusilə qərəzli xuliqanlığa görə məsuliyyət nəzərdə tutan Cinayət Məcəlləsinin 221.3-cü maddəsinin mənasına görə silah dedikdə hücum və ya müdafiə üçün uyğunlaşdırılmış texniki cəhətdən yararlı olan vasitələrin məcmuyu başa düşülür. Burada cinayət qanunu ilə qadağan edilib edilməməsindən asılı olmayaraq, zavodda və ya kустar üsulla hazırlanmış odlu və soyuq silah həmçinin qaz silahı aid edilir. Digər əşyalar dedikdə isə silah olmayan lakin silah kimi istifadə edilə bilən predmet (dəyənək, kərpic, dəmir çubuq, zəncir, çəkiç və s.) başa düşülür.

10. Xuliqanlıq müvafiq icazəsi olmayan odlu və ya soyuq silah tətbiq edilməsi ilə müşayiət edilməklə törədildikdə təqsirləndirilən şəxsin əməli cinayətlərin məcmuyu qaydasında Cinayət Məcəlləsinin 221.3-cü və 228-ci maddələri ilə tövsif olunmalıdır.

11. Xuliqanlıq hərəkətləri davam etdirilərək xüsusilə qərəzli xuliqanlıq həddinə çatdırıldıqda təqsirləndirilən şəxsin əməli xuliqanlıqın daha ağır növünə görə məsuliyyət nəzərdə tutan 221.3-cü maddəsilə tövsif olunmalıdır. Müxtəlif vaxtlarda törədilən xuliqanlıq hərəkətləri isə xuliqanlıqın tövsifedici əlamətlərinin mövcudluğundan asılı olaraq hər biri müstəqil cinayət kimi tövsif olunmalıdır.

12. Xuliqanlıq cinayətinin ictimai qaydaya və vətəndaşların rahatlığına qəsd edən, bəzi hallarda silah tətbiq edilməklə digər daha ağır cinayətlərin törədilməsi ilə nəticələnən təhlükəli və geniş yayılmış cinayət olması nəzərə alınmaqla məhkəmələrin diqqəti xuliqanlıq qarşı cəza tətbiqində mövcud nöqsanların aradan qaldırılması zəruriyyətinə cəlb edilsin.

Xuliqanlıq əməlinin əsas əlamətləri cinayət qanunvericiliyində ümumiləşdirilmiş şəkildə verilmişdir. Lakin tədqiqatçı-hüquqşünasların əsərlərində (30, 70, 73, 109) və istintaq-məhkəmə təcrübəsində həmin əlamətlər bir növ konkretləşdirilmişdir. O cümlədən etiraf edilir ki, ictimai qaydanın kobud surətdə pozuntusu haqqında öz məzmununa görə hərəkətlərin istiqaməti, fəallığı, zaman etibarı ilə axım müddəti şəhadət verə bilər. Belə mülahizələrlə razılaşmamaq olmaz. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, həmin pozuntunun ictimai qaydanın kobud surətdə pozuntusuna aid olub-olmaması haqqında düzgün nəticəni yalnız hüquq pozuntusunun bütün hallarının təhlili və qiymətləndirilməsi əsasında çıxarmaq olar.

Xuliqanlıq əməli müxtəlif epizodlu cinayətkar hərəkətlərdən ibarət olduğuna görə, nəinki xuliqancasına davranışın xarakteri, həm də onun törədildiyi vaxt, yer və digər şərait, hərəkətlərin bir və ya bir neçə şəxsə qarşı yönəldilməsi, xuliqanın inadkarlığı və sair xüsusiyyətləri hər bir konkret hala özünəməxsus spesifiklik verə bilər ki, bu da həmin hərəkətlərin hüquqi cəhətdən qiymətləndirilməsinə mühüm təsir göstərə bilər. Bütün bunlar onu göstərir ki, istintaq və məhkəmə orqanları ictimai qaydanın kobud surətdə pozuntusu ilə əlaqədar bütün faktiki halları dəqiq müəyyən etməli və onları

diqqətlə qiymətləndirməlidirlər. Belə növ qiymətləndirmənin əsasında qanunun tələbləri, habelə cinayət hüququ elmi tərəfindən irəli sürülmüş nəzəri müddəalar durur. Şübhəsiz ki, burada istintaq-prokurorluq və məhkəmə orqanlarının təcrübədə təşəkkül tapmış hüquq düşüncəsi də az əhəmiyyət kəsb etmir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, xuliqanlıq hərəkətlərinin xarakteri xeyli dərəcədə qəsdin obyektinin xassələri ilə müəyyən edilir. Lakin bu zaman təqsirkarın hərəkətlərinin hamısının deyil, onların ancaq bəzilərinin ictimai qayda əleyhinə yönəldiyi də diqqətdən yayınmamalıdır. Başqa sözlə, nəzərdən keçirilən cinayətin obyektinə təsir etmək üçün özbaşına seçilmiş istənilən deyil, yalnız obyektiv şəkildə ictimai qaydanı kobud surətdə pozan hərəkətlərin edilməsi zəruridir. Məsələn, vətəndaşları aldatma, sənədləri saxtalaşdırma və sair bu kimi hərəkətlər xuliqanlıqın obyektinə zərər vuran hərəkətlər kimi qiymətləndirilə bilməz. Bu baxımdan B.S.Volkovun mövqeyi də haqlı hesab oluna bilər. Müəllif qeyd edir ki, “cinayətin obyektinin aydınlaşdırılması məlum dərəcədə qəsdin üsulu haqqında məsələnin də həllini qabaqcadan həll edir”. Həqiqətən də hər hansı hərəkətsizlik öz obyektiv xassələrinə görə ictimai qaydaya zərər vura bilməz. Çünki xuliqanlıq, hər şeydən əvvəl, fəal hərəkətlərdə ifadə olunan əməldir. Ona görə də xuliqanlıqın hərəkətsizlik yolu ilə törədilməsi mümkünlüyünü güman edən ayrı-ayrı müəlliflərin fikirləri ilə razılaşmaq olmaz (140, 23-24).

Belə mövqeyin tərəfdarları, adətən təqsirkar şəxsin, məsələn, ictimai yerdə təhqiredici görkəmdə olması, yaxud kütlənin toplaşdığı yerdən sərxoş vəziyyətdə və natəmiz geyimdə ötüb-keçməsi hallarını nəzərdə tuturlar. Lakin göstərilən bu iki halda, fikrimizcə, xuliqanlıqın hərəkətsizliklə törədilməsi barəsində söhbət gedə bilməz. Təqsirkar şəxsin vətəndaşların toplaşdığı yerdə, yaxud ictimai yerdə olduğunu bilə-bilə cəmiyyətə qarşı hörmətsizlikdən ibarət etdiyi hərəkətlər əməlin hərəkətsizliklə deyil, məhz fəal hərəkətlərlə törədilməsi faktını təsdiq edir. Digər tərəfdən, cinayət

hüququnda hərəkətsizlik dedikdə, insanın edə bilməli olduğu və ya etməli olduğu hərəkətləri etməməsi başa düşülür.

Razılaşmaq olar ki, ictimai qaydanın kobud surətdə pozulmasının təqsirkarın cəmiyyətə açıqca hörmətsizliklə ifadə olunmayan hərəkətlərilə müşayiət olunduğu situasiyanı təsəvvür etmək çətinidir. Yaxud əksinə, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə olunsada, təqsirkar ictimai qaydanı kobud surətdə pozmamışdır. Məhz bu iki əlamətin yalnız birlikdə götürülməsi əməlin xuliqanlıq cinayəti kimi qiymətləndirilməsi əsasına xidmət edə bilər.

Deməli, xuliqanlıqın təzahürlərinin təhlilinə daha dərindən nüfuz etmək lazım gəlir. Yalnız dərindən nüfuz etmə nəticəsində həmin cinayətin təbiətini daha ətraflı araşdırmaq, onun təhlükəliliyini aydınlaşdırmaq olar. Ona görə də bəzi nəzəri mülahizələrə aydınlıq gətirmək üçün təcrübədən misallara müraciət edək.

"Axşam təxminən saat 8.00-8.30 radələrində metronun qatar vaqonunda sərnişinlərin o qədər də çox olmasına baxmayaraq, boş yerlər də olmamışdır. Ona görə də vaqona daxil olan dörd nəfər gənc oğlan - N.,D.,Q. və Z. vaqonun bir künçünə çəkilərək, görünür əvvəl başladıkları mübahisəni davam etdirməyə başlamışlar. Bir qədər sonra oğlanlardan üçü dördüncüyə nəyisə artıq əl-qol hərəkətləri etməklə subut etməyə başlamışlar. Ətrafdakı sərnişinlərə məhəl qoymayan gənclər artıq nalayiq sözlər işlətməyə başlamışlar. Bu da tədricən aşkar döyməyə çevrilmiş, üç nəfər gənc döşəməyə yıxdıkları oğlanı müxtəlif nəhiyələrindən təpiklə vurmaqda davam etmişlər. Gənclər hiddətlənmiş sərnişinlərə və qadınların, azyaşlı uşaqların qışqırıqlarına heç bir reaksiya verməmişlər. Bütün bunlar qatarın növbəti dayanaçağa çatmasınadək davam etmiş və çətinliklə də olsa, sərnişinlər xuliqanları vaqondan çıxarmışlar". Göründüyü kimi, xuliqanların hərəkətlərinin əlavə şərhinə heç bir ehtiyac yoxdur. Təqsirkarlar qatı

həyəsızlıqla hərəkət etmiş, ictimai qaydanın pozulması kobud xarakter daşımış və cəmiyyətə qarşı açıqcasına hörmətsizlik ifadə edilmişdir.

Cinayət qanunvericiliyi xuliqanlıqın tərkibini formulə edərkən hərəkətlərin konstitutiv əlamətlərini nəzərə almışdır. Deməli, başlıca məsələlərdən biri ümumi müddəanın qanunvericilik təcrübəsində realizə olunmasıdır. Həmin ümumi müddəa ondan ibarətdir ki, cinayətin kriminoloji xassələri, cinayətin elementləri arasında obyektiv şəkildə mövcud olan tipik əlaqələr "...tərkibin bu və ya digər əlamətinin konkret formasının seçilməsini"^(102, 23-24) müəyyən edir.

Qüvvədə olan cinayət qanununun mətnindən göründüyü kimi, ictimai qaydanı pozan hərəkətlər cinayət cəhətdən cəzalanmalı olan xuliqanlıq kimi ancaq o halda hesab oluna bilər ki, ictimai qaydanın pozuntusu kobud xarakter daşsın. Xuliqanlıq tərkibinin əlaməti kimi "kobud pozuntu" ifadəsi hüquq ədəbiyyatında ənənəvi olaraq yalnız hərəkətlərin xarakteristikasına aid edilir. Bununla yanaşı, xatırladılan əlamət nəinki hərəkətləri, həm də ictimai təhlükəli nəticələri səciyyələndirir. Başqa sözlə, həmin əlamət ictimai qaydanın əhəmiyyətli dərəcədə pozuntusuna aparıb çıxaran qərəzli hərəkətlərin nəticəsi kimi təzahür edir.

Məhz belə hərəkətlərin xarakteri törədilmiş əməlin inzibati xətdən və ya kriminal xuliqanlıqdan fərqləndirilməsinin əsas kriteriyası kimi çıxış edir. Təcrübəyə müraciət edək.

"Üçüncü zəngdən sonra tamaşaçılar kinoteatr zalında öz yerlərini tutmağa tələsirdilər. Sərxoş vəziyyətdə olan bir nəfər Ş. adlı orta yaşlı şəxs ətrafdakı tamaşaçıları itələyə-itələyə və təhqiramiz ifadələr işlədərək öz yerini tutmağa can atırdı. Oturacaqda əyləşmiş Ç. adlı şəxsdən yeri azad etməyi tələb etmişdir.

Həmin şəxsin öz biletini göstərməsinə baxmayaraq, Ş. onu yumruqla vurmağa başlamışdır. Ç. özünü müdafiə etməyə çalışmışdır. Bu zaman zalda

hay-küy qalxmış, bəzi tamaşaçılar oranı tərk etməyə başlamışlar. Kinoteatr əməkdaşlarının xuliqanlıq hərəkətlərinə son qoyulması tələbinə cavab olaraq Ş. təhqiredici sözlərlə reaksiya vermişdir. Polis əməkdaşları çağırılmış və tamaşaçıların köməyi ilə xuliqanlıq edən şəxs polis şöbəsinə aparılmışdır. Lakin tamaşaçıların əhval-ruhiyyəsi korlanmış, seans isə öz vaxtından xeyli gec başlanmışdır. Məhkəmə Ş. hərəkətlərini AR CM- nin 221.1-ci maddəsi ilə tövsif etmişdir"(27, c.i C-1/67). Daha bir misala müraciət edək:

"Parkda yerləşən kafeyə gələn R. tanıdığı qızın əyləşdiyi stol arxasında başqa bir oğlanın oturduğunu və qızla tanış olmağa səy göstərdiyini görür. R. həmin oğlanı kafedən çıxmağı təklif edir. Onlar kafedən uzaqlaşmadan yaranmış vəziyyəti "ayırd etməyə" başlayırlar. Bir qədər sonra sakit söhbət hər iki gəncin bir-birinə qarşı müqavimət göstərməsinə keçir. R. aldığı zərbələrdən yıxılır, təqsirkar isə parkdan çıxaraq hadisə yerindən uzaqlaşır. Sonradan aydınlaşdırılır ki, R. göz nahiyyəsindən zərbə almışdır və ona səhhətin qısa müddətdə pozulması ilə yüngül bədən xəsarəti yetirilmişdir. Kafedə isə işlər öz axarı ilə davam etmiş, R.-in tanıdığı qız və daha bir nəfər şəxs istisna olmaqla baş verənlərdən heç kəsin xəbəri olmamışdır" (26, c.i C-1/98). Bu situasiyada diqqəti cəlb edən əsas məsələ ondan ibarətdir ki, təqsirkara əvvəlcə AR CM-nin 221.1-ci maddəsi ilə ittiham elan edilmişdir. Lakin işin faktiki hallarını diqqətlə araşdıran məhkəmə belə qənaətə gəlmişdir ki, təqsirkarın hərəkətləri xuliqanlıq niyyətilə müşayiət olunmamış, qısqanclıq zəminində, şəxsi münaqişə nəticəsində törədilmişdir. Bu zaman təqsirkarın hərəkətlərində ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik təzahürləri olmamışdır. Məhkəmə təqsirkarın hərəkətlərini bədənə qəsdən yüngül xəsarət yetirilməsi kimi yenidən tövsif etmişdir. Əlbəttə, bu zaman zərər çəkmiş şəxsin verdiyi ərizə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə səbəb olmuşdur.

Beləliklə, xuliqanlıq hərəkətləri iki məcburi əlamətin - ictimai qaydanı kobud surətdə pozulması ilə cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə etmə

əlamətlərinin birliyi ilə xarakterizə olunur. Bu əlamətlərdən hər hansı birinin olmaması əməlin cinayət cəhətdən cəzalanmalı xuliqanlıqğa aid edilməsini istisna edir.

Xuliqanlıq hərəkətlərinin xarakterinin başa düşülməsi və onun düzgün cinayət-hüquqi tövsifi üçün mühüm əhəmiyyətə malik olan məsələlərdən biri də bu əməlin törədildiyi yer haqqında məsələdir. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi hüquqazidd hərəkətlərin ictimai qaydanın pozulması ilə müşayiət olunmasını nəzərdə tutmaqla eyni vaxtda da həmin hərəkətlərin məhz ictimai yerdə törədilməsinə işarə edir. Deməli, ictimai yerin özü də xuliqanlıq tərkibinin məcburi əlamətlərindən biridir.

Lakin yuxarıda xatırladılan fikrimizdən bəlli olduğu kimi qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinin mətnində xuliqanlıq hərəkətlərinin "ictimai yerdə" törədilməsinə dair göstəriş yoxdur. Ona görə də toxunulan məsələnin həlli bir növ cinayət hüququ nəzəriyyəsinin üzərinə düşmüşdür. Xüsusilə də keçən yüzillikdə xuliqanlıqla cinayət-hüquqi mübarizənin nəzəri aspektlərinin təhlilinə həsr edilmiş tədqiqat əsərlərində həmin məsələ ilə bağlı fikirlərdə fikir müxtəlifliyi mövcud olmuşdur. Bir qayda olaraq, belə hesab edilirdi ki, xuliqanlıq əməlləri ictimai yerlərdə törədilirlər, lakin onların belə yerlərdən kənarda baş verməsi mümkünlüyü də istisna olunmurdu. Mövcud olan başqa mülahizədə isə göstərilirdi ki, məhz ictimai yer xuliqanlıqğa görə cinayət məsuliyyətinin zəruri şərtlərindən biridir ^(109, 3). Fikrimizcə sonuncu mülahizə daha məqsədə müvafiqdir, belə ki, o, cinayət qanununun dispozisiyasının mənasına da tamamilə uyğundur. Bununla əlaqədar belə bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin "Xuliqanlıqğa görə məsuliyyətin gücləndirilməsi haqqında" 26 iyul 1966-cı il tarixli Fərmanının 1-ci maddəsinin mətninə uyğun olaraq qeyri-ictimai yerdə nəzakətsiz davranış inzibati hüquq pozuntusu kimi, hətta xırda xuliqanlıq tərkibini də yaratmır ^(49, mad.595).

Fikrimizcə, AR CM-nin 221-ci maddəsində müəyyən edilmiş ictimai qayda, əməl edilməsi bilavasitə ictimai yerlər üçün nəzərdə tutulan qaydadır. Yəni belə qaydalar yalnız ictimai yerlər üçün nəzərdə tutulur. Məhz həmin qaydaların qüvvədə olduğu yer ictimai yer hesab edilir, insanların gur toplaşdıqları yerləri, istirahət və əyləncəli tədbirlər keçirilən guşələri, istirahət parklarını, kinoteatrları, mədəniyyət saraylarını, adamların toplaşdıqları bağları və meydanları, metropoliten binasını, vağzalları, sənişindəşmə nəqliyyat vasitələrini, o cümlədən taksini, ictimai yataqxanaları, ali məktəbləri, iri universal mağarazaları və digər ticarət mərkəzlərini, müxtəlif yarmarkaları ictimai yerlərə aid etmək olar.

Göstərilən məsələ ilə əlaqədar qanunvericiliyin mətninin belə interpretasiyasına digər tədqiqatçı-hüquqşünasların əsərlərində də təsadüf olunur. Ümumiyyətlə, belə bir fikirlə razılaşmaq olar ki, ictimai qayda əsasən ictimai yerlərdə təşəkkül tapan münasibətlərdən ibarətdir. Belə münasibətlər özünəməxsus məzmun kəsb edir. Bu nöqteyi-nəzərdən İ.İ.Veremenkonun-aşağıdakı mülahizəsinə biz də tərəfdar çıxırıq: "... ictimai yerlərdə yaranan və inkişaf edən ictimai münasibətlərin pozuntularının spesifikliyi qanunvericilik üçün istiqamətin müəyyən edildiyi ilk əlamətdir. Qanunvericilik məhz həmin istiqamət vasitəsi ilə ictimai qayda adlandırılan bu münasibətləri xüsusi qrupa ayırır"^(75, 25).

Hüquq ədəbiyyatında, hətta kommunal mənzilin də ictimai yer olmasına dair fikir (82, 44) mövcuddur. Ədəbiyyatdakı başqa bir mülahizəyə görə isə, "xuliqanlıq hərəkətlərinin.. ümumi istifadə yerlərində /dəhlizdə, mətbəxdə/ və ya hətta fərdi mənzildə törədilib-törədilməməsi əhəmiyyət kəsb etmir, çünki hər bir halda, məsələn, sərxoş şəxs mənzilin digər sakinlərinin rahatlığını pozur". Belə mülahizələrlə qismən razılaşmaq olar. Belə ki, kommunal mənzil bir neçə ailənin məskunlaşdığı yaşayış sahəsi olduğuna görə, oranı ictimai yer hesab etmək olar. Lakin belə kommunal şəraitdə təşəkkül tapan münasibətləri ictimai qaydanın formalaşmasına deyil, qonşuluq münasibətlərinin əmələ gəlməsinə yardım edən ictimai

münasibətlər adlandırmaq daha düzgün olardı. Fərdi mənzildə baş verən səs-küyün yalnız cəmiyyətə açıqcasına hörmətsizlikdən ibarət olduğunu israr etmək də səhv olardı. Belə situasiya ər-arvad, yaxud valideyinlə uşaqlar arasında ailə münasibətləri zəminində də baş verə bilər.

Əgər fərdi mənzildə ailə söz-söhbəti mənzilin divarlarını aşaraq ətrafa yayılır və ictimaiyyətin rahatlığını pozursa, belə halda küçələrdə avtomobillərin qəflətən əyləclə saxlanması, lüzumsuz siqnallar verilməsi, ümumiyyətlə adamların küçələrdə uçadan danışması və ya qəh-qəhə çəkərək gülmələri də qadağan edilməlidir. Göstərilən halların mütəmadi xarakter daşması, yəni qeyd edilən şəraitdə sərxoş vəziyyətdə görünmək, ətrafdakıların rahatlığını pozan dava-dalaşlar salmaq, əlbəttə ki, fasiləsiz olaraq davam etdikdə, şəxsin davranışları ictimai təhlükəlilik dərəcəsindən asılı olaraq xuliqanlıq kimi qiymətləndirilə bilər.

Məhkəmə təcrübəsinə müraciət edək.

Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin hökmü ilə Y.R.İ oğlu Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.2.2 və 126.1-ci maddələri ilə ona görə ittiham edilmişdir ki, o Gəncə şəhərində 23 noyabr 2001-ci il tarixdə, saat 14 radələrində ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən qərəzli hərəkətlər edərək, qaynanasının qonşuluğunda yaşayan H.K.Ə qızının evinə gələrək, orada olan arvadı K.E.P ilə mübahisə edib dalaşaraq qəsdən döymüş, onun bu hərəkətlərinin qarşısını almaq istəyən qaynanası İ.Ə.F. qızına müqavimət göstərməklə hər ikisinin şərəf və ləyaqətini alçaldan nalayiq söyüşlər etmiş, yumruq və təpikləri ilə vurub İ.Ə-nin alın sümüyünün sınığı, alın nahiyyəsinin sol tərəfinin, sol göz ətrafı, almacıq və sol yanaq nahiyyəsinin yumşaq toxumalarının əzilməsi, sol gözün ağılı qışasına konyuktivaya qansızması ilə nəticələnən həyat üçün təhlükəli olan sağlamlığına qəsdən ağır zərər vuraraq xuliqanlıq etmişdir (8).

Göründüyü kimi, təqsirkarın hərəkətləri həm ictimai qaydanın /çünki burada hadisələr artıq bir neçə ailənin ümumi həyəti olan yerdə cərəyan edir/ kobud surətdə pozuntusu, həm də cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadəsi ilə müşayət olunmuşdur. Xuliqanlıq tərkibi strukturunda ictimai yer haqqında məsələnin düzgün həlli üçün prinsipial əhəmiyyətə malik olan aşağıdakı ümum-nəzəri muddəaları nəzərə almaq zəruridir.

Hüququn ictimai münasibətlərə səmərəli təsiri hüquq normalarının faktiki münasibətləri nə dərəcədə adekvat şəkildə əks etdirmələrindən asılıdır. Hüququn digər sahələrinin normaları kimi cinayət hüquq normaları da özbaşına deyil, ictimai münasibətlərin tənzimi sferasında aşkar edilən qanuna uyğunluqlar, tipik və sabit əlaqələrin nəzərə alınması ilə yaradılır. Bu o deməkdir ki, qanunun mənasının açılması üçün onun yaradılması əsasında hansı ictimai hadisələrin və sosial qanuna uyğunluqların dayandığının, bunun köməyi ilə hansı məqsədə nail olmanın aydınlaşdırılması zəruridir. Ümumi hüquq nəzəriyyəsində haqlı olaraq qeyd edilir ki, yalnız bu hadisə və qanuna uyğunluqları aydınlaşdırmaq şərtilə məhz hansı hüquqi əlamətlərin həmin məqsədə cavab verdiyini, hüquq normasının mətnindəki bu və ya digər ifadəni necə dərk etməyi düzgün təsəvvür etmək olar ^(139, 324). Cinayət qanununun norması cinayət hüququ ilə tənzim edilən ictimai həyat-hadisələrinin ən abstrakt ümumiləşdirilməsindən ibarətdir. Ümumiyyətlə, istintaq və məhkəmə təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, xuliqanlıq əməli əksər hallarda əhalinin daha sıx topladığı küçə və parklarda, ictimai iaşə yerlərində, ticarət müəssisələrində, kinoteatrlarda və kütləvi istirahət yerlərində törədilir.

İctimai yer anlayışı dəyişməz anlayış deyildir. O, özünün müəyyən dinamikliyi ilə seçilir. Onun məkan çərçivəsi hər biri ayrıca ictimai yerdən ibarət olan çoxsaylı komponentləri əhatə edə bilər. Belə ictimai yerlərə əhalinin sıx yaşadığı yaşayış massivini, böyük bir yaşayış binasının önündə inşa edilmiş istirahət guşəsini, adamların sıx topladığı məhəlləni, müxtəlif əyləncəli oyunlar meydanını və i.a misal göstərmək olar.

Diqqəti cəlb edən və qeyd edilməsi zəruri olan cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, elmi-texniki tərəqqi, xüsusilə də elektronikanın və kompüter texnikasının sürətli inkişafı, informasiyanın həddən artıq genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq ictimai yerlərin də sayı artmış və günbəgün artmaqda davam edir. Xüsusilə gənclərin böyük maraq göstərdikləri bu yerlərdə ictimai qaydanın pozulması hallarının artması sanki təbii xarakter alır. Bu da öz növbəsində xuliqanlıq təzahürləri ilə mübarizənin hüquqi metod və vasitələrinin günün tələbləri səviyyəsinə qaldırılmasını və onların daha da təkmilləşdirilməsini, gücləndirilməsini labud edir.

Bu və ya digər ərazinin, məkanın ictimai yerə aid edilməsi baxımından həmin yerin sosial təyinatının konkret şərait və vəziyyət cəhətdən düzgün qiymətləndirilməsi az əhəmiyyət kəsb etmir. Məsələn, yaşayış məntəqəsinin, yaxud şəhərin kənarında yerləşən xüsusi mənzərəli yaşıllıq sahəsi və ya gölün kənarı ictimai yer hesab edilmir. Lakin müəyyən bir şəritin yaranması nəticəsində həmin yerlər ictimai yer statusu əldə edə bilər. Əlbəttə bu, rəsmi deyil, öz-özünə baş verdiyi halda belə ictimai yerə çevrilir. Məsələn, yuxarıda xatırladılan yerlərdə kütləvi mədəni tədbirlərin keçirildiyi zaman adamların istirahətini pozan hüquqazidd hərəkətlər xuliqanlıq kimi qiymətləndirilməlidir. Əvvələn ona görə ki, adamların istirahət məqsədi ilə kütləvi toplaşması həmin yerlərə ictimailik verir. İkincisi, törədilən hüquqazidd hərəkətlər bilavasitə cəmiyyətin gözləri qarşısında, özü də ona açıqca hörmətsizlik ifadə olunması ilə müşayiət olunur. Təcrübəyə müraciət edək.

"Şəhərin Musabəyov adlanan qəsəbəsinin ərazisində yerləşən "Qanlı göl" adlandırılan göl massivi ictimai yer deyildir. Əhalinin nisbətən az gözə göründüyü həmin gölün kənarında bəzən müxtəlif tarixləri qeyd etmək üçün toplaşan adamlara təsadüf olunur. Belə ki, L. adlı bir nəfər şəxs öz yaxın dostları ilə ad gününü qeyd edirmiş. Saat təxminən 13.00 radələrində həmin yerə bir qrup şəxs, bundan təxminən 2 saat sonra daha böyük bir dəstə toplaşaraq adətləri üzrə süfrə açırlar. Bir qədər spirtli içki qəbul etdikdən

sonra öz dostları ilə oturduları sahəyə adamların xeyli toplaşdığını özünə qarşı təhqir hesab edən L. yaxınlıqlarında olan adamların ünvanına nalayiq ifadələr işlədir. Ətrafdakılardan eyni cavab reaksiyasını gören L. və dostları ilə qonşu dəstənin bir neçə gənci arasında nalayiq söyüşlər dalaşmaya çevrilir. Hadisə yerinə vaxtında yetişən polis əməkdaşları dalaşanları polis şöbəsinə aparmışdır. Təqsirkarların hərəkətləri xuliqanlıq kimi tövsif edilmişdir (26, c.i C 1/354).

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə uyğun olaraq (CM-nin 221.1-ci maddəsi) xuliqanlıq əməli törədilərkən «vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi» tövsifedici xüsusat kimi göstərilərək qərəzli hərəkətlər hesab edilir. Xuliqan tərəfindən zərərçəkmiş şəxs üzərində edilən zorakılığın dərəcəsini səciyyələndirərkən, adətən, «döymə» (çoxsaylı zərbə vurma) və «bədən xəsarətləri yetirmə» (öz xarakterinə görə orqanizmin anatomik bütövlüyünün pozulması) terminindən istifadə olunur.

Bədən xəsarətlərinin ağır dərəcəsindən və sağlamlığın pozulması, habelə əmək qabiliyyətinin itirilməsi müddətindən asılı olaraq bədən xəsarətinin üç qrupu fərqləndirilir: a) yüngül bədən xəsarətləri; b) az ağır bədən xəsarətləri; c) ağır bədən xəsarətləri;

Xuliqanlıq hərəkətləri nəticəsində yetirilmiş bədən xəsarətlərinin ağırlıq dərəcəsi və onların xarakteri bütün hallarda məhkəmə-tibb ekspertizası vasitəsi ilə müəyyən edilir.

Zor tətbiq etməklə hədələmə fiziki zor tətbiq etməyin şifahi formada və ya hərəkətlərlə ifadə olunmasından ibarətdir.

Özgənin əmlakını məhv etmək, yaxud zədələməklə müşayiət olunan qərəzli hərəkətlərə (mülkiyyətin hər hansı formasından-şəxsi, ictimai

mülkiyyət və ya dövlət mülkiyyəti) əmlakın tam şəkildə və ya qismən yararsız vəziyyətə salınmasında ifadə olunur.

Özgənin əmlakını məhv etmə zamanı tamamilə yararsız hala salınmış əmlakın əvvəlki vəziyyətinə salmaq, yaxud onu bərpa etmək mümkün olmur.

Özgənin əmlakını zədələmə əmlak predmetlərinin bütövlüyünün pozulmasında, bu və ya digər predmetlərin mexanizmlərinin sındırılmasında və s ifadə olunur. Zədələnmiş əmlak, yaxud sındırılmış mexanizm ancaq təmir yolu ilə bərpa olunur və əvvəlki saz vəziyyətinə qaytarılır.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.2.1-ci maddəsinin dispozisiyası aşağıdakıları nəzərdə tutur.

Bir qrup şəxs tərəfindən törədilən xuliqanlıq iki və ya daha çox şəxsin iştirak etdiyi cinayətkar əməldir. Belə xuliqanlıq zamanı iştirakçılar arasında qabaqcadan əlbir olmanın mövcud olması məcburi əlamət deyildir və o, əməlin tövsifinə təsir göstərmir.

Xuliqanlıqın eyni şəxs tərəfindən iki dəfə, yaxud iki dəfədən artıq törədilməsi onun təkrar törədilməsi kimi qiymətləndirilir. Əvvəllər törədilən xuliqanlıqə görə cinayət məsuliyyətindən azad edilmiş, yaxud cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmamış, habelə məhkumluğu ödənilmiş və ya ödənilməmiş şəxsin həmin cinayətin yenidən törətməsi xuliqanlıqın təkrar törədilməsini yaratmır.

Azərbaycan SSR-in 1960-cı il cinayət qanunvericiliyində Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin normalarında cinayətlərin təkrar törədilməsi cinayət tərkiblərinin zəruri əlaməti, yaxud ağırlaşdırıcı halları müəyyən edən zəruri tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulur. Hazırda isə cinayətlərin təkrar

törədilməsi AR-nın 2000-ci il CM-də (Ümumi hissə) ayrıca maddədə müəyyən edilmişdir.

Qərəzli xuliqanlıq əməlinin tərkib elementlərindən biri müqavimət göstərmədir. Bu, ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəsini yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə göstərilən müqavimətdir.

İctimai qaydanın mühafizəsi üzrə bilavasitə vəzifənin həvalə edildiyi hakimiyyət nümayəndəsi daşdığı xüsusi rütbədən və ya tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq polis əməkdaşı hesab olunur.

Ona görə də təqsirkarın hüquqazidd hərəkətlərinin qarşısını almağa səy göstərən hər hansı vətəndaşa xuliqan tərəfindən müqavimət göstərilməsi hakimiyyət nümayəndəsinə müqavimət göstərmə kimi qiymətləndirilə, yəni AR CM-nin 221.2.2-ci maddəsi ilə tövsif edilə bilməz.

Deməli, xuliqanlıq əməli törədən şəxsin hərəkətləri yalnız o halda ictimai qaydanı mühafizə edən hakimiyyət nümayəndəsinə müqavimət göstərmə kimi qiymətləndirilə bilər ki, təqsirkar məhz hakimiyyət nümayəndəsinə müqavimət göstərdiyini dərk etmiş olsun. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən də xuliqanlıq hərəkətlərinin qarşısını almağa səy göstərdiyi zaman mülki paltarda olan polis əməkdaşının xuliqana özünü təqdim etməsi faktının məhkəmə tərəfindən etibarlı sübutlarla müəyyən edilməsi mühüm hallardan biridir.

Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, cinayət qanunu xuliqanlıq hərəkətlərinin qarşısını qətiyyətlə almağa çalışan polis əməkdaşını və ya hər hansı bir vətəndaşı eyni əsaslarla müdafiə edir. Bu, zəruri bir tədbirdir və şübhə yoxdur ki, o, xuliqanlıq təzahürləri ilə mübarizəyə ictimaiyyətin daha geniş kütləsinin cəlb edilməsini stimullaşdıran mühüm amillərdən biridir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 72-ci maddəsində deyilir:”

1. Dövlət və cəmiyyət qarşısında hər bir şəxs onun hüquq və azadlıqlarından bilavasitə irəli gələn vəzifələr daşıyır.

2. Hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir”.

Xuliqan tərəfindən göstərilən müqavimət öz xarakterinə görə müxtəlif fəal hərəkətlərdə ifadə oluna bilər. Bu hərəkətlər ictimai qaydanın mühafizəsi üzrə öz vəzifələrini yerinə yetirən şəxsə mane olmağa, onları öz vəzifə borcunu yerinə yetirməkdən kənara çəkilməyə və i.a. yönəldilə bilər. Müqavimət göstərməni tabe olmamadan fərqləndirmək, yəni onları eyniləşdirməmək lazımdır. Tabe olmamada hüquqazidd hərəkətlərə yol verən şəxs polis əməkdaşının qanuni tələblərinə tabe olmaqdan imtina edir. Təcrübəyə müraciət edək.

"Sərxoş vəziyyətdə olan Y. adlı bir nəfər şəxs universal mağazada özünü xuliqan kimi apardığı zaman polis əməkdaşları ona yaxınlaşmış və mağazanı tərk etməyi ondan tələb etmişlər. Mağazadan çıxmamaqda təkid edən Y. piştaxtadan bərk-bərk tutmuşdur. Məhkəmə işi ibtidai istintaqa təkrar göndərərək qərarında göstərmişdir ki, Y.-ın hərəkətlərində müqavimət göstərmə deyil, hakimiyyət nümayəndəsinə tabe olmama mövcud olmuşdur"(24, c.i C-1/79) .

Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.2.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan mənada müqavimət göstərmə dedikdə qeyd olunan şəxslərə sadəcə olaraq tabe olmama deyil, onlara qarşı xuliqanlıq hərəkətlərinin qarşısının alınmasını imkanını aradan qaldıran fəal əkstəsir göstərilməsi başa düşülməlidir. Əslində, bu xuliqanlıqın mürəkkəb növüdür. Belə ki, bu zaman ayrılıqda götürüldükdə hər biri müstəqil cinayət tərkibi olan iki davranış aktı-xuliqanlıq hərəkətləri etmə və ictimai qaydanı qoruyan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə müqavimət göstərmə mövcud olur.

Burada müqavimət göstərmə artıq başlanmış xuliqanlıq hərəkətlərinin davamı kimi çıxış etməlidir. Əks halda, yəni zor tətbiq etməklə müqavimət göstərmə xuliqanlıq hərəkətləri qurtardıqdan sonra ələ keçmədən yaxa qurtarmaq məqsədi ilə törədilərsə, əməl cinayətlərin məcmusu qaydasında CM-nin 221 və 315-ci maddələri ilə tövsif edilməlidir.

Müqavimət göstərmə zorakı xarakter daşımaya da bilər. Məsələn, təqsirkar onu tutmağa çalışanların əlindən dərindən çıxır, onu otaqdan çıxarmaq istəyənlərə mane olmaq məqsədi ilə müxtəlif predmetlərdən (dirək, məhəccər və s.) yapışır və s. Müqavimət hədələmədə və ya fiziki zor tətbiq edilməsində də, məsələn, zərbələr endirməkdə, zərər çəkmişin əynindəki paltarını cırmaqla (yaxud başqa cür zədələmə) və s. ifadə oluna bilər (9, 563).

"Xidməti və mülki silah haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1 mart 1998-ci il tarixli Qanununun 2-ci maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq "silah dedikdə, canlı qüvvənin və digər obyektlərin, o cümlədən texnikanın və tikililərin məhv edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş, yaxud işarə vermə üçün nəzərdə tutulmuş, lakin canlı qüvvənin və digər obyektlərin məhv edilməsi üçün istifadə oluna bilən qurğu və vasitə başa düşülür". "Odlu silah" və "soyuq silah" anlayışları xatırladılan Qanunun 2-ci maddəsinin 6-cı və 8-ci bəndlərində nəzərdə tutulmuşdur.

Vintovkalar, karabinlər, avtomatlar, pulemyotlar, tapançalar, revolverlər, kəsiklər və i.a. adətən odlu silahlara aid edilir. Odlu silahlar döyüş, ov və idman silahlarına bölünürlər. Belə silahlar həm zavodda istehsal edilmiş, həm də əldəqayıрма /kustar üsulu ilə hazırlanmış/ silahlardan ibarət ola bilərlər.

AR CM-nin 221.3-cü maddəsi ilə xuliqanlıqın xüsusilə tövsifedici əlaməti qismində bu cinayətin məhz silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaları tətbiq etməklə törədilməsini nəzərdə tutur.

Xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsi zamanı silah tətbiq edilməsi nəzərdən keçirilən cinayətin ağırlaşdırıcı halı hesab olunur. Təbii ki, belə hal məsuliyyətin daha da gücləndirilməsinə səbəb olur. Silahın xuliqanlıq zamanı bir qrup şəxs tərəfindən tətbiq edilməsi də xüsusi ağırlaşdırıcı haldır. Bu zaman cəmiyyət üçün daha böyük təhlükə yaranır. Belə ki, açılmış atəşdən təkcə zərərçəkmiş şəxs deyil, ətrafda olan insanlar da zərər çəkə bilərlər.

Xuliqanlıq hərəkətlərinin bir qrup şəxs tərəfindən odlu silahın tətbiq edilməsi ilə törədildiyi zaman işlə əlaqədar ibtidai araşdırmada və məhkəmə baxışında cəza təyin edilməsi zamanı cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası baxımından cəzanın fərdiləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də bir sıra hallarda cəzanın fərdiləşdirilməməsi cəzanın ədalətsizliyi kimi qiymətləndirilir. Törədilməsi zamanı silah tətbiq edilməsi nəzərdən keçirilən cinayətin ağırlaşdırıcı halı hesab olunur. Təbii ki, belə hal məsuliyyətin daha da gücləndirilməsinə səbəb olur. Silahın tətbiqi dedikdə, həmin silahdan atəşlər açmaq üçün istifadə olunması başa düşülür. Lakin doldurulmamış /boş/ gilizlərlə havaya, müxtəlif cansız obyektlərə /predmetlərə/ atəş açılması ətrafdakıların həyat və sağlamlığı üçün real təhlükə yaratmazsa, şəxsin hərəkətlərinə xüsusilə qərəzli xuliqanlıqın əlamətləri qismində baxıla bilməz. Xuliqan tərəfindən odlu silahdan onun qundağı ilə zərbələr vurmaq üçün istifadə etdiyi, lakin həmin odlu silahdan atəş açmaq niyyətinin olmaması da xüsusi qərəzli xuliqanlıq kimi qiymətləndirilə bilməz. Lakin doldurulmamış belə silahdan, məsələn, tapançadan və ya revolvərdən təqsirkarın xuliqanlıq hərəkətlərini törətdiyi zaman istifadə etmək niyyətinin olduğunun müəyyən edildiyi hallarda onun hərəkətlərinə silah qismində istifadə edilən əşyaları tətbiq etmə kimi baxılmalıdır.

Silah qismində istifadə edilən əşyalar dedikdə, insanın sağlamlığına zərər yetirə bilən istənilən predmetlər başa düşülür. Belə predmetlərə təsərrüfat təyinatlı alətləri /məsələn, baltaları, məişət bıçaqları, təsərrüfat

bıçaqları, çəkiçlər, bizlər, qayçılar və i.a./, habelə xüsusi olaraq insanlara hücum etmək məqsədi ilə ələ keçirilən velosiped zəncirləri, idman taxtaları və i.a. aid edilir.

Xüsusilə qərəzli xuliqanlıq təkcə təqsirkarın silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaların köməyi ilə zərərçəkmişin sağlamlığına zərər vurduğu və ya zərər vurmağa cəhd etdiyi halları deyil, həm də vətəndaşların həyatına və ya sağlamlığı üçün real təhlükə yaratdığı halları əhatə edir. Silah tətbiq etmə dedikdə, yalnız zərərçəkmişin sağlamlığına fiziki zərər vurulması və ya buna cəhd etmə /sui-qəsd/ deyil /məsələn, insana atəş açarkən güllənin yan keçməsi, bıçaqla zərbə vurmağa cəhd etmə və i.a./, həm də silahı nümayiş etdirməklə hədələmə başa düşülür^(9,565).

Məhkəmə təcrübəsinə müraciət edək.

Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin hökmü ilə Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.3 və 127.2.3-cü maddələri ilə N.ona görə məhkum edilmişdir ki, o 19 mart 2001-ci il tarixdə saat 22 radələrində sərxoş vəziyyətdə Sumqayıt şəhəri, 9-cu mikrorayon ərazisində Şərq bazarının yaxınlığında yerləşən mağazanın qarşısında ictimai qaydanı kobud surətdə pozan və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən qərəzli hərəkətlər edərək İ.H.D. oğlunu heç bir səbəb olmadan nalayiq söyüşlərlə söymüş, sonra isə evinə gedib, bıçaq götürüb hadisə yerinə qayıdaraq İ.H-la dalaşmış, nalayiq söyüşlər söymüş, hadisə yerinə yığılan şəxslərin onu nizam-intizama dəvət etməsinə məhəl qoymayaraq öz qərəzli hərəkətlərini inadkarcasına davam etdirmiş və xuliqanlıq niyyəti ilə silah qismində istifadə etdiyi bıçaqla İ.H.-nin sol qasıq nahiyəsindən bir dəfə vuraraq sağlamlığına az ağır zərər vurmuşdur (7).

Soyuq silaha, adətən canlı obyektə məhv etmək üçün ona bilavasitə təsir etmə yolu ilə istifadə edilən silah aid edilir. Məhvetmə xassələrinin xarakterindən asılı olaraq soyuq silahlar oyucu, deşici, kəsici, deşici-kəsici

silahlara bölünürlər. Ümumiyyətlə isə, bıçaqlar, xəncərlər, süngülər, döyüş baltaları, nizələr, beybutlar, cidalar, arbaletlər, atıcı bıçaqlar, habelə yaylı oxlar və i.a. soyuq silahlara aid edilirilər.

İstənilən halda silahın soyuq silah olması yalnız məhkəmə – kriminallistik ekspertizasının rəyi ilə müəyyən edilir. Soyuc silahların yuxarıda xatırladılan nümunələri, əlbəttə ki, tam deyildir və biz, onların yalnız bəzilərini sadaladıq. Təcrübədə isə ancaq bıçaq və kastetlərdən istifadə olunduğu barədə məlumatlara təsadüf olunur. Xuliqanlar, adətən fin bıçaqlarından, mətbəx əşyalarından /bıçaqlardan, qayçıdan, dəhrədən, kiçik baltadan və i.a./ istifadə edirlər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hansı nümunədən olmasından asılı olmayaraq, soyuc silahlardan istifadə edilməsi hər bir halda böyük ictimai təhlükəlilik yaradır.

Xuliqanlıq hərəkətlərinin törədildiyi zaman soyuc silahın tətbiq edilməsi dedikdə nəyi başa düşmək lazımdır? Bunun ən sadə cavabı ondan ibarətdir ki, zərər çəkmiş şəxsə bədən xəsarətlərinin yetirildiyi bütün hallarda soyuc silahın tətbiqi mövcud olur. Hüquq nöqteyi-nəzərindən bunu qiymətləndirmək çətin deyildir. Lakin ictimai həyatda ən müxtəlif, heç də sadə olmayan situasiyaların mövcudluğu da istisna oluna bilməz. Təsəvvür edək ki, cinayətkar bıçaqla zərbə vurmağa cəhd göstərir, lakin zərər çəkən şəxs bu zərbədən yayınır. Yaxud zərər çəkən şəxs nəinki bıçaq zərbəsindən yayınır, hətta, silahı xuliqanın əlindən alaraq onu zərərsizləşdirir. Əgər xuliqan bıçağı zərər çəkmiş şəxsin sinəsinə dirəyərək onu hədələyirsə? Yaxud xuliqan başqalarının gözləri qarşısında bıçağı çıxararaq ona yaxın düşə bilən hər bir kəsi öldürmək və ya xəsarət yetirməklə hədələyirsə? - situasiya özünün düzgün qiymətləndirilməsini tələb etmirmi?

Göründüyü kimi, meydana çıxan və çıxı bilən suallar az deyildir. Belə sullara cavab verərkən məhkəmə təcrübəsi öz möhkəmliyini tapmış kriteriyaları rəhbər tutur. Həmin kriteriyalar konkret olaraq aşağıdakılardan ibarət ola bilər: əgər xuliqanlıq hərəkətləri prosesində

soyuq silahdan istifadə edilməsi vətəndaşların həyat və sağlamlığı üçün real təhlükə yaratmışdırsa, bu hərəkətlər həmişə xüsusi qərəzli xuliqanlıq kimi qiymətləndirilir. Məsələnin belə qoyuluşu həm humanist, həm də ədalətli, çünki başlıca məqsəd adamların həyatını və sağlamlığını cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etməkdən ibarətdir.

Obyektiv cəhətin düzgün və tam müəyyənləşdirilməsi istintaq və məhkəmə orqanlarının başlıca vəzifəsidir və bu sahədə hələlik problemlər mövcuddur.

Məhz belə problemlərin həlli üçün Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi 20 may 2011-ci il tarixli Plenumunda Goranboy rayon məhkəməsinin müraciətinə baxaraq CM-nin 221.3-cü maddəsini şərh etmiş, bu şərhə dair qəbul olunmuş qərarından ümumən xuliqanlıq cinayət əməlini obyektiv cəhətinə aydınlıq gətirmiş, xüsusi ilə isə CM-nin 221.3-cü maddəsinin dispozisiyasında əks olunmuş silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaları tətbiq etməklə xuliqanlıq törədilməsinə zəruri şərh vermiş, bu müddəanı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25, 57, 60 və 71-ci maddələri və «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin məzmunu ilə uzlaşdırmışdır.

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun yuxarıda qeyd edilən qərarında göstərilmişdir: Goranboy rayon məhkəməsinin mövqeyinə görə, CM-in 221.3-cü maddəsinin dispozisiyasında əks olunmuş “tətbiq etməklə” müddəasının müxtəlif məzmununda təfsir olunması (tətbiq etmə, tətbiq etməyə cəhd, silahın nümayiş etdirilməsi, silahın nümayiş etdirilməsi ilə hədələmə və s.) istintaq və məhkəmə təcrübəsində qanunun tətbiqi ilə bağlı qeyri-müəyyənlik yaradır.

Bu baxımdan müraciətdə CM-in 221.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan “tətbiq etməklə” müddəasının hansı anlamda başa düşülməsi, onun silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyalardan öz təyinatına uyğun olaraq

istifadə edilməsini ehtiva edib-etməməsi, silahın nümayiş etdirilməsi (silahın təqsirləndirilən şəxsin əlində və ya üstündə olması, zərərçəkmiş şəxslərə istiqamətləndirməsi, həmin silahın atəşə yararlı olub-olmaması və s.) və ya silah qismində istifadə edilən əşyaların tətbiqinə cəhd edilməsi ilə törədilən əməlin bu maddə ilə cinayət tərkibini yaradıb-yaratmaması məsələlərinə aydınlıq gətirilməsi xahiş edilir.

Hüquq normalarının dəqiqliyi, aydınlığı, birmənalılığının ümumhüquqi meyarları hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipindən irəli gəlir (Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin I hissəsi). Belə ki, bu cür bərabərlik normaların bütün hüquqtətbiqedicilər tərəfindən yalnız vahid anlaşılması və şərhə nəticəsində mümkündür. Əksinə, hüquq normalarının məzmununun qeyri-müəyyənliyi hüquq tətbiqetmə prosesində hədsiz (qeyri-məhdud) mülahizələrə və özbaşınalığa gətirib çıxarar. Bununla da bərabərlik, qanunun aliliyi prinsipi pozulmuş olar.

Eyni zamanda Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu vurğulayır ki, hər bir cinayət, habelə onun törədilməsinə görə cinayət məsuliyyəti qanunda dəqiq müəyyən olunmalıdır. Hər kəs müvafiq normanın məzmunundan çıxış edərək öz hərəkətlərinin (hərəkətsizliyinin) cinayət hüquqi nəticələrini qabaqcadan görmək imkanına malik olmalıdır. Hüquq normalarının dəqiq, aydın, birmənalı və müəyyən olması, hüquqtənzimetmə sistemində onların bir-birinə uyğunluğu tələbi yuxarıda qeyd olunan konstitusion prinsiplərdən irəli gəlir. Əks təqdirdə, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, qanuni mənafelərinin müdafiəsinin dövlət təminatını zəiflədən ziddiyyətli hüquqtətbiqetmə təcrübəsi yaranar.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd olunanlara əsaslanaraq hesab edir ki, Goranboy rayon məhkəməsinin müraciətində qaldırılan məsələlərin düzgün həll edilməsi və qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması

üçün xuliqanlıq cinayət əməlinin (CM-in 221-ci maddəsi) tərkibi, tövsifedici əlamətləri araşdırılmalıdır.

CM-in 221.1-ci maddəsinə görə xuliqanlıq ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, habelə özgənin əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi ilə müşayiət edilən qərəzli hərəkətlərdir.

Cinayət qanunvericiliyində xuliqanlıq cinayəti ictimai təhlükəsizlik əleyhinə olan cinayətlər kateqoriyasına aid edilmiş, onun əsas obyektı kimi ictimai qayda, əlavə obyektı qismində isə insanların sağlamlığının, şərəf və ləyaqətinin, habelə mülkiyyətin mühafizəsi ilə bağlı olan ictimai münasibətlər çıxış edir. İctimai təhlükəsizlik əleyhinə olan cinayətlər ictimai qaydanın, şəxsiyyətin təhlükəsizliyinin və sağlamlığının, şərəf və ləyaqətinin, şəxsi və dövlət əmlakının qorunmasını, eləcə də insanların əmək və istirahətini, müəssisə və təşkilatların normal fəaliyyətini təmin etmək üçün qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydaları pozan ictimai təhlükəli əməllərdir.

Xuliqanlıq obyektiv cəhətdən CM-in 221-ci maddəsinin dispozisiyasında sadalanan müxtəlif hərəkətlərdə ifadə olunsada, onların hamısı üç əsas əlamətə malik olmalıdır. Birincisi, bu hərəkətlər ictimai qaydanı kobud surətdə pozmalıdır; ikincisi, belə pozuntu cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə etməlidir; üçüncüsü isə vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, habelə özgənin əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi ilə müşayiət edilməlidir.

Qeyd olunmalıdır ki, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlikdə ifadə olunan ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması öz-özlüyündə inzibati hüquqpozmadır və Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər

Məcəlləsinin 296-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş inzibati məsuliyyətə səbəb olur. Lakin CM-in 221-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət tərkibinin yaranması üçün məhz yuxarıda qeyd olunan əlamətlər mövcud olmalıdır.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu xuliqanlıq cinayət əməlinin əlamətlərinin açıqlanmasını vacib hesab edir.

Cinayət hüququnda ictimai qayda dedikdə, ictimai asayışı, şəxsiyyətin toxunulmazlığını və mülkiyyətin bütövlüyünü, dövlət və ictimai institutların normal fəaliyyətini təmin edən, cəmiyyətdə insanlar arasında təşəkkül tapmış münasibətlər kompleksi başa düşülür.

İctimai qaydanı kobud surətdə pozan hərəkətlər, ictimai və ya şəxsi mənafelərə əhəmiyyətli ziyan vuran və ya cəmiyyətdə insanlar arasında bərqərar olmuş birgəyaşayış və ədəb qaydalarının qərəzli surətdə pozulmasında ifadə olunan hərəkətlərdir.

Cəmiyyətə açıqca hörmətsizlikdə ifadə olunan ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması, təqsirkarın elə hərəkətləridir ki, bu hərəkətlər vətəndaşların, idarə, müəssisə və digər təşkilatların normal həyat və fəaliyyəti üçün təhlükə yaradır, qorxu və narahatçılıq hissəsinə səbəb olur.

Zor tətbiq etmə dedikdə isə döymə, sağlamlığa zərər vurma, eləcə də zərərçəkmişə fiziki təsir göstərən digər zorakı hərəkətlər başa düşülməlidir. Xuliqanlıq zamanı zor tətbiq etmə hədəsi fiziki zor tətbiq etmək niyyətinin sözlərlə və ya hərəkətlərlə ifadə olunmasıdır. Hədəyə görə məsuliyyət o zaman yaranır ki, bu hədənin həyata keçirilməsi üçün real əsaslar olsun.

Özgənin əmlakının məhv edilməsi əmlakın təsərrüfat, tarixi dəyərini tam itirməsi, zədələnməsi isə əmlakın tamamilə və ya qismən öz təyinatına uyğun gəlməməsi, lakin ona bərpa edilməsi mümkün olan dərəcədə zərər yetirilməsidir.

Xuliqanlıq cinayətinin motivi təqsirkarın qeyri-müəyyən şəxslər dairəsinin şüurunda özünün müstəsna şəxsiyyət olduğunu və başqalarından əsaslı surətdə fərqləndiyini təsdiq etməkdir. Bu cinayətin subyektiv cəhətini birbaşa qəsd təşkil edir. Təqsirkar öz hərəkətləri ilə cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik göstərərək ictimai qaydanı kobud surətdə pozduğunu dərk edir, bu hərəkətləri nəticəsində zərərçəkmişin sağlamlığına zərər vurula biləcəyini, yaxud özünün əmlakının məhv ediləcəyi və ya zədələnəcəyini qabaqcadan görür və bunu arzu edir. Xuliqanlıqın subyektiv cəhətinin mütləq şərti bu cinayətin motividir. Bilərəkdən özünü ictimai qaydaya qarşı qoymağa cəhd etmək, gücünü nümayiş etdirmək, qalmaql salmağa meyllilik, ədəbsizliyin qarşısını almağa cəhd edən ayrı-ayrı şəxslərdən qisas almaq motivin əsasını təşkil edir.

Xuliqanlıq əməlinin bir qrup şəxs tərəfindən və ya təkrar törədilməsi, ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəni yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə müqavimət göstərməklə törədilməsi CM-in 221.2-ci maddəsi ilə təsvif olunur.

CM-in 221.3-cü maddəsi xuliqanlıqın digər təsvifedici əlaməti qismində bu cinayət əməlinin silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaları tətbiq etməklə törədilməsini nəzərdə tutur.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu müraciətlə bağlı silah və silah qismində istifadə edilən əşyaların anlayışına və onların tətbiqi məsələsinə aydınlıq gətirilməsini də zəruri hesab edir.

“Xidməti və mülki silah haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-ci il tarixli Qanunu (bundan sonra – “Xidməti və mülki silah haqqında” Qanun) Azərbaycan Respublikasında xidməti və mülki silahın və onun sursatının dövriyyəsi, habelə onun müstəsna hallarda tətbiqi ilə yaranan hüquq münasibətlərini tənzimləyir.

Göstərilən Qanunun 2-ci maddəsinə görə silah – canlı qüvvənin və digər obyektlərin, o cümlədən texnikanın və tikililərin məhv edilməsi üçün nəzərdə

tutulmuş, yaxud işarə vermə üçün nəzərdə tutulmuş, lakin canlı qüvvənin və digər obyektlərin məhv edilməsi üçün istifadə oluna bilən qurğu və vasitədir.

CM-in 221.3-cü maddəsi ilə tövsif olunan xuliqanlıq hərəkətləri odlu silah, eləcə də soyuq silah tətbiq etməklə törədilə bilər.

Silah qismində istifadə olunan əşyalara istənilən əşyalar, o cümlədən təsərrüfat-məişət təyinatlı (balta, yaba, mətbəx bıçağı və s.), eləcə də kərpic, daş, dəmir, çubuq, bir sözlə, tətbiqi həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükə yaradan bütün əşyalar aid edilir.

“Silah qismində istifadə edilən əşyaların” anlayışına Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun B.Yusifovanın şikayəti üzrə 17 fevral 2006-cı il tarixli Qərarında aydınlıq gətirilmişdir. Həmin Qərara əsasən silah qismində istifadə edilən əşyalar konstruksiya cəhətdən digər məqsədlər üçün, o cümlədən istehsalat təsərrüfat-məişət məqsədi ilə və yaxud da ümumiyyətlə hər hansı müəyyən məqsədlərə yönəlməyən, istehsal və emal olunmayan, yəni təbiətdə mövcud olan əşyalardır. Bu əşyalar silah deyil, bununla belə hər hansı məhvetmə xüsusiyyətinə, yəni soyuq və ya başqa silah növünə xas olan bəzi xüsusiyyətlərə malikdir və onların siyahısı hədsizdir. Silah qismində istifadə edilən əşyanın məhvetmə xüsusiyyətinə malik olması, onu bu xüsusiyyətə malik olmayan digər əşyalardan fərqləndirən əsas və mütləq şərtidir.

CM-in 221.3-cü maddəsi xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsi üçün əvvəlcədən hazırlanmış əşyalarla bu hərəkətlərin həyata keçirilməsi zamanı təsadüfi əldə edilmiş əşyalar arasında heç bir fərq qoymur.

“Xidməti və mülki silah haqqında” Qanunun 16-cı maddəsinin məzmununa görə silahın tətbiqi dedikdə, silahdan atəş açma başa düşülür.

Xuliqanlıq zamanı silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaların tətbiqi – ondan birbaşa sağlamlığa zərər vurulması, habelə zərərçəkmiş şəxsin həyat və ya sağlamlığı üçün real təhlükə yaradan üsulla istifadə olunmasıdır. Silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaların tətbiqi ilə insanların həyat və ya sağlamlığı üçün real təhlükə yarandığı sübuta yetirilərsə, bu əməl CM-in 221.3-cü maddəsi ilə tövsif olunmalıdır.

Bununla yanaşı, əgər silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyalar yalnız əmlakın məhv edilməsi və ya zədələnməsi üçün istifadə edilərsə, lakin bunun nəticəsində insanların sağlamlığına zərər vurulmazsa və yaxud həyat və ya sağlamlıq üçün real təhlükə yaranmazsa, əməl CM-in 221.3-cü maddəsi ilə tövsif oluna bilməz.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, məhkəmələr tərəfindən xuliqanlıq işlərinə baxılarkən silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaların tətbiqi və ya tətbiqinə cəhd olunması, habelə zərərçəkmişin həyat və ya sağlamlığı üçün real təhlükə yaradan bütün hallar hərtərəfli araşdırılmalıdır.

Göstərilənlərə əsasən, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu Goranboy rayon məhkəməsinin müraciətində qaldırılan məsələlərlə əlaqədar belə nəticəyə gəlir ki, CM-in 221.3-cü maddəsinin “tətbiq etməklə” müddəası xuliqanlıq hərəkətləri zamanı silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaların vasitəsi ilə sağlamlığa zərər vurulmasını, yaxud həyat və ya sağlamlıq üçün real təhlükə yarandığı halları ehtiva edir.

Eyni zamanda, silahın nümayiş etdirilməsi, silahın real tətbiqinə cəhd olmadan onu tətbiq edəcəyi ilə şifahi (sözlə) hədələmə, həmçinin xuliqanlıq zamanı yararsız odlu silahdan istifadə edilməsi əməlin CM-in 221.3-cü maddəsi ilə tövsif olunmasını istisna edir.

Apellyasiya Məhkəməsi yuxarıda sadalanan icmal məktubu da müəyyən problemlərin aradan qaldırılmasına xidmət etmişdir. Apellyasiya məhkəməsi göstərmişdir ki, məhkəmələr bəzən xuliqanlıq cinayəti işlərinə baxarkən xuliqanlıq cinayətinin tərkibini müəyyən edən yeni cinayət qanunvericiliyi ilə keçmiş cinayət qanunvericiliyini fərqləndirmir, xuliqanlıq cinayətini başqa cinayət tərkibləri ilə qarışdırır, xuliqanlıq cinayətlərinin tövsifində nöqsanlara yol verir, xuliqanlıq hərəkətləri törədilərkən Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş «vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması və ya belə bir zorun tətbiq edilməsi hədəsi» Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.2.1-ci maddəsində

nəzərdə tutulmuş xuliqanlıq hərəkətlərinin bir qrup şəxs tərəfindən, təkrar törədilməsi anlayışlarında səhvlərə yol verir, Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.2.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş «ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəsini yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsi və ya digər şəxs» anlayışına, həmin şəxslərə qarşı müqavimət göstərilməsi kimi hərəkətlərə fərqli mövqelərdən yanaşılır, xuliqanlıq hərəkətləri törədilərkən silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaların dairəsini genişləndirir və ya məhdudlaşdırırlar. Xuliqanlıq dairəsinə cinayət işlərinə apellyasiya qaydasında baxılarkən də bir sıra nöqsanlara yol verilməsi halları müəyyən edilmişdir.

«AR CM-nin 221.1, 221.2.1, 221.2.2, 221.3-cü maddələrinin dispozisiyalarında xuliqanlıq cinayətinin konkret tövsifedici əlamətləri göstərilmişdir. Belə ki, Azərbaycan SSR-nin 08.12.1960-cı il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş CM-nin 207-ci maddəsinin dispozisiyasından fərqli olaraq 01.09.2000-ci il tarixdən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının yeni CM-nin xuliqanlıq görə cinayət məsuliyyətini nəzərdə tutan xuliqanlıq hərəkətlərinin dairəsi məhdudlaşdırılmış, bir sıra hərəkətləri genişləndirilmiş, bir sıra hərəkətləri isə dekriminallaşdırılmışdır. Yeni cinayət qanunvericiliyində cinayət məsuliyyətinə səbəb olan o əməllər xuliqanlıq cinayətinin tərkibini yaradır ki, həmin hərəkətlər ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən əməllər olmaqla yanaşı, həm də vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, habelə özgənin əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi ilə müşayiət edilmiş olsun. Başqa sözlə, əməldə vətəndaşlar üzərində zor tətbiq edilməsi, belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi və ya da özgənin əmlakının məhv edilməsi, yaxud da əmlakın zədələnməsi əlamətləri (əməldə Azərbaycan Respublikasının CM-nin 148-ci maddəsində nəzərdə tutulan fiziki zor tətbiq edilməsi ilə bağlı olmayan təhqir, Azərbaycan Respublikasının CM-nin 186-cı maddəsində nəzərdə tutulan əmlakı qəsdən məhv etmə, Azərbaycan Respublikasının CM-nin 233-cü

maddəsində nəzərdə tutulan ictimai qaydanın pozulmasına səbəb olan hərəkətləri təşkil etmə və ya bu cür hərəkətlərdə iştirak etmə, Azərbaycan Respublikasının CM–nin 245-ci maddəsində nəzərdə tutulan qəbir üzərində təhqiredici hərəkətlər, Azərbaycan Respublikasının CM–nin 246-cı maddəsində nəzərdə tutulan tarix və mədəniyyət abidələrini qəsdən məhv etmə və ya korlama və s. kimi hallar istisna olmaqla) mövcud deyildirsə , ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə qarşı açıqca hörmətsizlik ifadə edən hərəkətlər öz-özlüyündə xuliqanlıq cinayətinin tərkibini yox, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 296-cı maddəsində nəzərdə tutan xırda xuliqanlıqın tərkibini yaradır. Daha doğrusu, keçmiş cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş ictimai əxlaqın nümayişkaranə surətdə pozulması ilə müşayiət edilən ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması (müstəsna dərəcədə həyasızlıq) əlamətləri artıq cinayət hesab edilmir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ictimai qayda dedikdə ictimai sabitliyi, şəxsiyyətin toxunulmazlığını və mülkiyyətin bütövlüyünü, ictimai və dövlət institutlarının normal fəaliyyətini təmin edən, cəmiyyətlə insanlar arasında yaranmış münasibətlər kompleksi başa düşülməlidir. Qanunun mənasına görə, ictimai qaydalara əməl edilməsi normalarının dövlət və qeyri-dövlət (əxlaq) tərəfindən müəyyən edilməsi heç bir əhəmiyyət kəsb etmir» .

Cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən hərəkətlər (bir və ya bir neçə nəfərə, bir qrup şəxsə, kütləyə və s qarşı) dedikdə, cəmiyyətdə qəbul edilmiş davranış qaydalarının qəsdən, nümayişkaranə surətdə pozulması başa düşülməlidir. Bu hərəkətlər, məsələn, şuluqluq, qarışıqlıq, nizam-intizamsızlıq, pozğunluq, qalmaqal salınmasında, ədəbsizlik edilməsində, vətəndaşlara qarşı təhqiramiz formada müraciət edilməsində, söyüş söyülməsində, vətəndaşlara sataşılmasında, uzun müddətli qəsdlər edilməsində, ictimai təhlükəli hərəkətlərin edilməsinə irad tutulmasına baxmayaraq həmin əməllərin inadla davam etdirilməsində və s. kimi hərəkətlərdə özünü göstərə bilər.

Qanunun mənasına görə xuliqanlıqın tövsifedici əlaməti kimi zor anlayışı yalnız döymə, bədən xəsarəti yetirmə kimi başa düşülə bilməz. Zor tətbiq edilməsi kimi hərəkətlər başqa formalarda da təzahür edilə bilər. Lakin bütün hallarda zor dedikdə, zərərçəkmişə qarşı fiziki təsir, belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi isə psixi, sözlə təsir kimi başa düşülməlidir.

Xuliqanlıq düzünə qəsdlə törədilən hərəkətdir. Ona görə də yaxın adamların dairəsində şəxsi münasibətlərin nəticəsi kimi baş vermiş ədavət zəminində tətbiq edilmiş zor kimi hərəkətlər xuliqanlıq kimi tövsif edilə bilməz. Bununla belə, belə hərəkətlər ictimai yerlərdə baş verərsə, təqsirli şəxs ictimai yerdə ictimai qaydanın kobud formada pozulmasını, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai nəqliyyatın və s. normal fəaliyyətinin pozulması ilə nəticələnməsini şüurlu surətdə dərk edib anlayırsa və belə hərəkətlər onun qəsdilə əhatə edilirsə, o zaman belə hərəkətlər cinayət məsuliyyətini yaradan xuliqanlıq hərəkəti kimi qiymətləndirilməlidir. Qəsd, intiqam, küsmək, qısqanclıq, pis şəxsi münasibətlər zəminində ictimai yerlərdə törədilsə belə, xuliqanlıq kimi qiymətləndirilə bilməz. Eyni zamanda hər hansı az əhəmiyyətli səbəb, bəhanə zəminində törədilmiş əməllər, tətbiq edilmiş zora münasib olmayan hərəkətlə də cinayət cinayət məsuliyyətinə səbəb olan xuliqanlıq hərəkəti kimi tövsif edilməlidir.

Əgər təqsirli şəxsin qəsdilə ictimai qaydanın kobud surətdə pozulmasına və cəmiyyətə qarşı hörmətsizlik ifadə edilməsinə yönəlməmişsə, əməl xuliqanlıq kimi tövsif edilə bilməz. Başqa sözlə, əməl xuliqanlıq tərkibi ilə törədilməmişsə və ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması ilə müşayiət edilməmişsə, həmin əməl xuliqanlıq kimi qiymətləndirilə bilməz.

Zərər çəkmişə təhqir etmək, döymək, ona bədən xəsarəti yetirmək və s. bu kimi hərəkətlər o zaman xuliqanlıq kimi qiymətləndirilə bilər ki, həmin hərəkətlər ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə qarşı hörmətsizlik ifadə edən hərəkətlərlə müşayiət edilmiş olsun.

AR CM-nin 120.2.2, 126.2.4, 127.2.3-cü maddələri xuliqanlıq niyyəti ilə, müvafiq olaraq, qəsdən adam öldürməyə, qəsdən sağlamlığa ağır və qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurmağa görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutmuşdur. Ona görə də əgər xuliqanlıq hərəkətləri yalnız sağlamlığa zərər vurmada və ya adam öldürməkdə təzahür etmişsə, o zaman həmin hərəkətlər AR CM-nin 120.2.2, ya 126.2.4, ya da 127.2.3-cü maddələrinin biri ilə tövsif edilməlidir. Həmin əməllər, müvafiq olaraq AR CM-nin 221.1, 221.2.1, 221.2.2, 221.3-cü maddələrinin məcmusu ilə o zaman tövsif edilə bilər ki, xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmə, sağlamlığa zərər vurma hərəkətləri ilə birlikdə təqsirli şəxsin əməlində digər xuliqanlıq hərəkətlərinin real tərkibi olmuş olsun. Xuliqanlıq hərəkətləri zamanı qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurularsa (AR CM-nin 128-ci maddəsi) və ya əməldə döymə əlamətləri olarsa (AR CM-nin 132-ci maddəsi), əməli xuliqanlıq kimi tövsif edilir. Bu zaman əməlin əlavə olaraq AR CM-nin 128, 132-ci maddələri ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsif edilməsinə ehtiyac yoxdur. Xuliqanlıq cinayəti törədilərkən qəsdən zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurularsa, o zaman təqsirli şəxsin əməli, müvafiq olaraq AR CM-nin 221.1, 221.2.1, 221.2.2, 221.3-cü maddələri ilə yanaşı, həm də nəticəsindən asılı olaraq AR CM-nin 126 və ya 127-ci maddələri ilə də tövsif edilməlidir.

Xuliqanlıq hərəkətləri zamanı zərərçəkmiş şəxsin əmlakı məhv edilərsə və ya zədələnersə, təqsirli şəxsin əməli xuliqanlıq cinayəti ilə yanaşı o zaman AR CM-nin 186.1, 186.2.1-ci maddələri ilə də cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsif edilə bilər ki, zərərin miqdarı Azərbaycan Respublikası CM-nin 177-ci maddəsinin qeydində nəzərdə tutulmuş miqdardan az olmasın. Bununla belə, xuliqanlıq hərəkətləri Azərbaycan Respublikası CM-nin 186.2.2-ci maddəsində (yandırmaqla, partlatmaqla və ya başqa ümumi təhlükəli üsulla töərdildikdə və ya ağır nəticələrə səbəb olduqda əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə) nəzərdə tutulmuş tövsifedici əlamətlərlə müşayiət edilərsə, o zaman vurulmuş ziyanın miqdarı əhəmiyyət

kəsb etmir. Belə olan halda əməl həm, müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.1, 221.2.1, 221.2.2, 221.3-cü maddələri, həm də Azərbaycan Respublikası CM-nin 186.2.2-ci maddəsi ilə tövsif edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.2.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan bir qrup şəxs tərəfindən xuliqanlıq hərəkətləri törədilməsi dedikdə iki və ya daha çox şəxsin birlikdə xuliqanlıq hərəkətləri törətməsi başa düşülməlidir. Yalnız xuliqanlıq hərəkətlərini başlamış, xuliqanlıq hərəkətləri törətmiş qrupun üzvləri yox, həm də cinayətin törədilməsi prosesində digər şəxslərə qoşulmuş şəxslər də həmin qrupun üzvləri hesab edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.2.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan «hakimiyyət nümayəndəsi» anlayışına ictimai qaydanın qorunması işinə cəlb edilmiş polis işçiləri və həm də üzvlərinə hakimiyyət nümayəndəsi funksiyaları qoyulmuş digər şəxslər aiddir. Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.2.2-ci maddəsində göstərilmiş ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəsini yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə müqavimət göstərilməsinə görə cinayət tərkibinin yaranması üçün xuliqanlıq cinayətinin törədilməsi prosesində həmin şəxslərə həyat və ya səhhət üçün təhlükəli olmayan, aktiv, fiziki əks təsir göstərilməsi tələb olunur. İctimai qaydanın pozulmasının qarşısının alınması dedikdə xuliqanlıq hərəkətləri törədən şəxsə qarşı güc tətbiq edilməsi və ya digər hərəkətlər başa düşülməlidir. Kənar şəxslərin xahişləri və öyüd-nəsihət verməsi xuliqanlıq hərəkətlərinin qarşısının alınması kimi qiymətləndirilə bilməz.

Xuliqanlıq hərəkətləri qurtardıqdan sonra xuliqanlıq hərəkətləri törətmiş şəxslərin tutulması zamanı hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxslərə müqavimət göstərilməsi Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.2.2-ci maddəsinin tərkibini yaratmır. Belə halda müqavimət göstərmə müstəqil olaraq müqavimətin xarakterindən və baş vermiş nəticənin ağırlıq

dərəcəsiindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikası CM-nin 315.1 və ya 315.2-ci maddələri ilə tövsif edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.2.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş xuliqanlıq hərəkətlərinin təkrar törədilməsi dedikdə AR CM-nin 221.1, 221.2.1, 221.2.2, 221.3-cü maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayət əməllərini törətmiş və yenidən AR CM-nin 221.1, 221.2.1, 221.2.2, 221.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş xuliqanlıq hərəkətlərini iki dəfə və ya iki dəfədən çox (AR CM-nin 16-cı maddəsi) törətməsi xuliqanlıq hərəkətlərini təkrar törədilməsi kimi başa düşülməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 18 mart 2013-cü il tarixli Plenumunun «Azərbaycan Respublikası CM-nin 18.5, 61.1.1 və 65-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» qərarına əsasən qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən eyni və ya həmcins cinayətin törədilməsi cinayətin resedivi kimi qəbul edilməlidir. Həmin şəxsin əməli eyni zamanda cinayətlərin təkrar törədilməsi əlaməti ilə tövsif edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.3-cü maddəsi xuliqanlıq hərəkətlərinin silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaların tətbiq edilməsilə törədilməsini nəzərdə tutur.

Azərbaycan SSR-nin 08.12.1960-cı il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş CM-nin 207-ci maddəsinin 3-cü hissəsinin dispozisiyası xuliqanlıq hərəkətləri edilərkən odlu silah, yaxud bıçaq, beşbarmaq və ya digər soyuq silah, habelə bədənə xəsarət yetirmək üçün xüsusi düzəldilmiş başqa şeylər işlətmə və ya işlətməyə cəhd göstərmə əlamətləri nəzərdə tuturdusa, qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.3-cü maddəsinin dispozisiyası xuliqanlıq hərəkətləri törədilərkən silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyalara tətbiq etməklə törədilməsini nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.3-cü maddəsinin tərkibinin yaranması üçün odlu və ya soyuq silah, pnevmatik silah və ya qaz silahı tətbiq edilməsi deyil, həm də şəxsin xuliqanlıq cinayəti törədərkən silahlandığı və silah kimi tətbiq etdiyi təsərrüfat və ya məişət təyinatlı predmetlərdən də istifadə edilməsi, başqa sözlə, canlı qüvvəyə zərbə vurulmasına qadir olan bütün predmetlərdən istifadə edilməsi nəzərdə tutulur.

Silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaların tətbiqi dedikdə zərər çəkmiş şəxsə bədən xəsarətlərinin yetirilməsindən başqa, həm də belə xəsarətlərin tətbiq edilməsinə cəhd kimi də başa düşülməlidir. Bununla belə, silahın nümayiş etdirilməsi, silahı real tətbiq etmək cəhdi olmadan, sözlə silah tətbiq edəcəyi hədəsi, eyni ilə xuliqanlıq hərəkətləri törədilərkən yararsız və ya doldurulmamış odlu silahdan istifadə edilməsi Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.3-cü maddəsinin tərkibini yaratmır. Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan xuliqanlıq hərəkətləri törədilərkən istənilən hər hansı predmet, istər təqsirli şəxsin özü ilə gətirdiyi, istərsə də hadisə yerində tapdığı, hadisə yerindən götürdüyü həyat və səhhət üçün xəsarət yetirmək məqsədilə istifadə oluna bilən predmet ola bilər.

Xuliqanlıq hərəkətləri törədilərkən odlu və ya soyuq silahdan istifadə edilərsə, həmin silahın qanunsuz olaraq saxlanması, daşınması və s. müəyyən edilərsə, o zaman təqsirli şəxsin əməli Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.3-cü maddəsi ilə yanaşı, həm də müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası CM-nin 228.1, 228.2, 228.3, 228.4-cü maddələri ilə də tövsif edilməlidir.

Əgər şəxs fasiləsiz olaraq AR CM-nin 221.1, 221.2.1, 221.2.2, 221.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətləri törədərsə, o zaman onun əməli, tövsifedici əlamətlər göstərilməklə daha ağır cəzanı nəzərdə tutan maddə ilə tövsif edilməlidir. Əgər şəxs fasilə ilə AR CM-nin 221.1, 221.2.1, 221.2.2,

221.3-cü maddələrində müxtəlif tövsifedici əlamətlərlə nəzərdə tutulan əməllər törədərsə, o zaman onun hər bir törətdiyi cinayət əməli ayrı-ayrılıqda müstəqil tövsif edilməlidir.

Silah tətbiq etməyə cəhd göstərmə mürəkkəb cinayət-hüquqi anlayışlardan biridir. O, xuliqanın odlu və ya soyuq silahdan bədən xəsarətləri yetirmək üçün istifadə məqsədilə özündən asılı olan bütün imkanlarından istifadə etməsi, lakin obyektiv səbəblərə görə bu hərəkətlərini başa çatdırma bilməməsi kimi halları əhatə edir. Məsələn, şəxs tapançadan və ya kəsikdən insana atəş açır, lakin güllə hədəfə dəymir. Xuliqan öz qurbanını nişan alır, lakin bilavasitə tətbiqi çəkməzdən əvvəl zərər çəkmiş özünü müdafiə edərək onun əlinə zərbə vuraraq silahı yerə salır.

Xuliqanın öz üstündə gəzdirdiyi silahla hədəsini, yaxud onu ətrafdakıların gözləri qarşısında nümayiş etdirərək atəş açmaqla hədələməsi necə qiymətləndirilə bilər? Burada qiymətləndirmə kriteriyası əvvəlki kimi qalır. Əgər silahın tətbiq edilməsinə yönələn konkret hərəkətlər şəxs tərəfindən edilməmişdirsə, sözlərlə hədələmə və ya nümayiş etdirilən silah ətrafdakıların həyat və sağlamlığı üçün real təhlükə yaratmamışdırsa, belə hərəkətlərə xüsusi qərəzli xuliqanlıq kimi baxmağa heç bir əsas ola bilməz. Digər tərəfdən, belə suala yalnız konkret əməlin bütün faktiki hallarını nəzərə almaqla düzgün cavab vermək olar.

Silah tətbiq edilməklə törədilən xüsusi qərəzli xuliqanlıq xuliqanlıq təzahürlərinin ən təhlükəli növüdür. Belə növ hərəkətlərin törədilməsi zamanı nəinki ictimai qaydanın mühafizəsinə mühüm zərər vurulur, həm də vətəndaşların həyat və sağlamlığı təhlükə altına alınır. Bütün bunlar AR CM-nin 221.3-cü maddəsinin sanksiyasında qanunvericilik tərəfindən nəzərə alınmışdır. Belə ki, xüsusi qərəzli xuliqanlıq üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır. Lakin bunun özü də vəziyyətdən tam qurtuluş yolu deyildir. Yəni başlıca məqsəd qanunun sanksiyasının kəskinliyi ola bilməz. Məqsəd belə təhlükəli əməllə cinayət-hüquqi

mübarizənin gücləndirilməsi olmalıdır. Xüsusilə də gənclər arasında hüquqi biliklərin yayılmasına rəvac verilməsi, müxtəlif informasiya vasitələrinin köməyilə hüquqi təbliğatın genişləndirilməsi, hüquq mədəniyyətinin yüksəldilməsinə və hüquq düşüncəsinin təkmilləşdirilməsinə yönələn dövlət səviyyəli tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Xuliqanlıq əməlinin subyektiv cəhəti. Xuliqanlıq əməli subyektiv cəhətdən düzünə qəsdlə törədilən cinayətdir. Belə ki, təqsirkar ictimai qaydanı kobud surətdə pozduğunu, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə etdiyini, eləcə də qanunda nəzərdə tutulmuş digər xuliqanlıq hərəkətlərini törətdiyini dərk və bu hərəkətlərin baş verməsini arzu edir. Xuliqanlıq əməlinin subyektiv cəhətinin düzgün anlaşılmasında Ali Məhkəmə Plenumunun yuxarıda qeyd olunan qərarın 5-ci bəndi vacibdir. Bu bəndə uyğun olaraq məhkəmələr xuliqanlıq cinayətini xuliqanlıq niyyətilə törədilən qəsdən adamöldürmə, qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma cinayətlərindən fərqləndirərkən nəzərə almalıdırlar ki, xuliqanlıq niyyəti konkret cinayətin motivi kimi özünü biruzə verdiyi halda xuliqanlıq əməli təqsirkarın təhlükəli davranışdır.

Odur ki, xuliqanlıq niyyətilə qəsdən adamöldürmə, yaxud qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma cinayətlərini törətmiş şəxsin əməli müvafiq olaraq Cinayət Məcəlləsinin 120.2.2 yaxud 126.2.4 və ya 127.2.3-cü maddələri ilə tövsüf edilməlidir. Bu zaman qeyd edilən cinayətlərdən hər hansı birinin törədilməsi ilə yanaşı təqsirləndirilən şəxsin həm də ictimai qaydanın kobud surətdə pozulmasına və cəmiyyətə qarşı açıqdan-açığa hörmətsizlik etməyə səbəb olan qəsdən sair hərəkətlər də etməsi müəyyən edilərsə onda həmin şəxsin əməli cinayətlərin məcmuyu qaydasında həm də Cinayət Məcəlləsinin 221-ci maddəsilə tövsüf olunmalıdır.

Bu göstərilənlər baxımından xuliqanlıq əməlinin subyektiv əlamətləri ilə əlaqədar alim-hüquqşünasların keçən yüzilliyin son onilliklərində irəli sürdükleri mülahizələrlə cinayət qanunvericiliyinin indiki mövqeyində hər

hansı dəyişiklik nəzərə çarpmır. Məlum olduğu kimi xuliqanlıq əməlinin düzünə qəsdlə törədilməsinə dair müddəa, artıq xatırladıldığı kimi SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin "Xuliqanlığa görə məsuliyyətin gücləndirilməsi haqqında" 26 iyul 1966-cı il tarixli Fərmanının 9-cu maddəsinin 1-ci hissəsinə uyğun olaraq keçmiş postsovet respublikaların cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuşdur. Məlum Fərmanın verilməsinədək subyektiv cəhətin başlıca əlamətlərindən biri kimi düzünə qəsd respublikaların heç də hamısının cinayət məəcəlləsinin müvafiq maddəsinin dispozisiyasının mətnində nəzərdə tutulmurdu. Məsələn, keçmiş Belorusiya SSR-ni və Estoniya SSR-ni buna misal göstərmək olar. Həmin Fərman xuliqanlıq əməlinin yalnız düzünə qəsdlə törədildiyini müəyyən etdiyinə görə demək olar ki, bütün hüquqşünas-alimlər və təcrübi işçilər bu müddəa ilə birmənalı şəkildə razılaşıblar.

Ümumiyyətlə cinayətin subyektiv cəhətini xarakterizə edən tərkib elementləri haqqında danışarkən ilk növbədə təqsir cinayət məsuliyyətinin obyektiv əsası qismində çıxış edir. Məhz təqsirin formaları-qəsd və ehtiyatsızlıq hər bir cinayətin zəruri tərkib elementini təşkil edir.

Qeyd etmək zəruridir ki, xuliqanlıq əməlinin dolayı qəsdlə törədilməsi mümkünliyünün tanınması belə təhlükəli əməlin definitiv mənada özünü doğrultmayan genişlənməsinə aparıb çıxara bilər. Belə bir cəhəti də nəzərə almaq lazımdır ki, ictimaiyyətin gözləri qarşısında baş verən bir çox cinayət növləri, məsələn, şəxsiyyət əleyhinə olan cinayət, quldurcasına basqın, soyğunçuluq və i.a. əksər hallarda həm də ictimai qaydanın pozulması, ümumi asayişə mühüm zərər vurulması və başqalarının həyat və sağlamlığı üçün real təhlükənin yaranması ilə müşayiət olunur. Əlavə edək ki, belə hallarda təqsirkarların hərəkətləri dolayı qəsddə ifadə oluna bilər. İctimai qaydanın pozulduğu bütün belə hallarda hərəkətlərin AR CM-nin 221-ci maddəsi ilə tövsif etməyə meyl etmək də həmin normanın tətbiqi dairəsini ehtiyac olmadan həddindən artıq genişləndirə bilər.

Xuliqanlıq əməllərini motiv və məqsədi haqqında məsələlərin həlli də nəzəri və təcrübi maraq doğuran məsələlərdəndir.

Məlumdur ki, xuliqanlıq hərəkətləri, bir qayda olaraq, hər hansı görünən bəhanələr olmadan törədilir. Yaxud bəhanə bəzən o dərəcədə əhəmiyyətsiz olur ki, onun cinayətə çevrilməsini təsəvvür etmək heç bir məntiqə sığmır. İctimai həyat təcrübəsi göstərir ki, xüsusilə də sərxoş vəziyyətdə olub, hər hansı hüquqazidd hərəkəti törətməyə meyilli olan adamların bəhanəsi adətən belə olur: "mənə tərs-tərs baxırdı", "yanımdan ötəndə çiynimə toxundu", "tanımadığı halda, mənə rişxəndlə salam verdi", "mənə tez-tez baxıb barəmdə yanındakılara gülə-gülə nəsə deyirdi" və i.ə. Bu nöqteyi-nəzərdən xuliqanlıqda diqqəti cəlb edən motivi asanlıqla müəyyən etmək bəzən heç də asan olmur. Lakin bütün bunlarla yanaşı, xuliqanlıqı motivsiz əməl hesab etmək də məqsədə müvafiq olmazdı.

Elmi cəhətdən sübut edilmişdir ki, psixi cəhətdən sağlam olan bütün adamların hər hansı hərəkətləri, davranış aktı həmişə müəyyən motivlərdən irəli gəlir. İnsanın bu və ya digər tələbatları məhz həmin motivlərin əsasında durur. Nəyisə etmək istəyində olan insan onu ilk növbədə öz tələbatlarını təmin etmək naminə edir. Bu baxımdan insanın cinayətkar davranışı, o çümlədən xuliqanlıq əməli də istisnalıq təşkil etmir. Onun da əsasında həmişə motiv durur.

Hüquq ədəbiyyatında göstərildiyi kimi motiv maddi təbiətə malikdir, onun əsasını insanın müxtəlif maddi və mənəvi sərvəti olan tələbatı təşkil edir. Bu ehtiyacın insan həmişə istirabını çəkir, məhz o, insan orqanizmində müəyyən gərginlik yaradır və şüurda maraq püxtələşir. Cinayət etməyə qətiyyət yaradan daxili oyunla normal, pozitiv tələbata deyil, qeyri-normal, təhrif olunmuş tələbata əsaslanır. Baş verən oyanma sadəcə şüurla əhatə olunmur, həm də o dərk edilir. Qaşqa sözlə, şəxs bu oyanmanın təsiri altında yol veriləcək əməlin obyektiv aləmdəki əlaqələrini və nəticələrini əvvəlcədən dərk edir, ona subyektiv qiymət verir. Dərk edilmiş oyanma özü üçün

obyekt və predmet arayır və son nəticədə fəaliyyətə yönəlir. Motivə dərk olunmuş tələbat kimi baxmaq konkret cinayətin səbəbini açmağa, cinayətləri doğuran səbəbləri aradan qaldırmağa kömək edir.

Beləliklə, cinayətin motivi ictimai təhlükəli əməli törətməyə qətiyyət yaradan, konkret əməldə maddiləşən dərk olunmuş maraqdır (37, 113-114).

Deməli, motiv cinayətkarın davranış fəallığının mənbəyidir. O, hüquq pozuntusun daxili təhrikedici səbəbidir. Əgər xuliqanın davranışına "daxildən", yəni onun öz gözləri ilə nəzər yetirilərsə, şərti olaraq aşağıdakı görkəmdə sxemi təsəvvür etmək olar: tələbat- həmin tələbatın dərk edilməsi; motivin yaranması-cinayət törətmək qətiyyəti; məqsədin qoyulduğu - cinayət törətmək qətinin realizə olunması.

Motivin insanın maddi və mənəvi tələbatlarından irəli gəlməsi baxımından onun professor F.Y.Səməndərov tərəfindən göstərilən normal, həm də qeyri-normal cəhəti ilə yanaşı, biz, düşünülmüş və düşünülməmiş /ağıllı və qeyri-ağıllı/ cəhətinə də toxunmağı məqsədəuyğun hesab edirik. Məsələn, xuliqancasına davranışın düşünülmüş insan tələbatları ilə şərtləşdiyini sübut etmək çətindir. Lakin nəzərə almaq zəruridir ki, insanın tələbatları sonsuz və çoxşaxəlidir və onların hamısının düşünülmüş olduğunu iddia etmək də məqsədə müvafiq olmazdı. Bu nöqteyi-nəzərdən xuliqanın hərəkətləri son dərəcə nöqsanlı, qüsurlu xarakterə malikdir. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, xuliqan, hər şeydən əvvəl "qeyri-müəyyən şəxslər dairəsinin şüurunda özünün müstəsna şəxsiyyət olduğunu və başqalarından əsaslı surətdə fərqləndiyini təsdiq etməyə" həyasızlıqla cəhd göstərir. O, özünün hamıdan üstün olduğunu xudpəsəndliklə (lovğalıqla), ətrafdakıların qanuni mənafeələrinə və hətta hisslərinə məhəl qoymadan nümayiş etdirməklə cəmiyyətə münasibətdə antipatiyasını ifadə edir. Şübhəsiz ki, belə sərəməlik, düşüncəsizlik və şərli xudpəsəndlik haqlı cəzaya layiqdir. Belə layiqli cəza isə qanunlara, başqalarının hüquqlarına

hörmətlə yanaşmanın tələbatıdır. Məhz haqlı və layiqli cəza qanuna əməl edilməsi tələbatının istinad nöqtəsidir.

Artıq qeyd edildiyi kimi xuliqanlıq əməli düzünə qəsdlə törədilən cinayətdir. Bizim bu mövqeyimizi hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq irəli sürülən belə bir müddəa ilə "qəsdlə bağlı olan bütün cinayətlər müəyyən motiv zəminində törədilir" (37, 114-115) müddəası ilə daha da qüvvətləndiririk. Və əlavə olaraq hüquq ədəbiyyatına istinadən qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, xuliqanlıq əməlinə "alçaq hisslər və şəxsi məzmununda olan motivlər" daha çox üstünlük təşkil edir" (37, 115).

Cəmiyyət əleyhinə olan hər hansı bir davranış kimi xuliqanlıq cinayəti də məqsədyönlü əməldir. Tamamilə aydındır ki, xuliqanlıqın motivinin spesifikliyini digər cinayətlərin törədilməsi zamanı təhrikəddici rol oynayan maddi qayda ilə əlaqədar hallarda axtarmaq olmaz. Xuliqanlıq motivi insanın, cəmiyyətdə hamılıqla qəbul edilmiş birgəyaşayış qaydalarına, insani davranışa və ictimai qaydaya münasibətinə toxunan cəhdləri və mənafeləri sferası ilə əlaqədardır.

Xuliqanlıq cinayətinin motivi mürəkkəb motivdir. O, yuxarıda sadalanan niyyətlərlə yanaşı özündə öz şəxsi gücünü göstərmək, lovğalıq, amansızlıq nümayiş etdirmək və i.a. kimi digər niyyətləri də ehtiva edə bilər. Bu niyyətlərin forması başlıca olaraq şəraitlə və xuliqanlıq əməlinin törədildiyi konkret situasiya ilə müəyyən edilir. Lakin xuliqanlıq hərəkətlərinin hansı formada ifadə olunmasından asılı olmayaraq onun bu və ya digər tələbatı güdən motivin əsasında ümumi bir cəhət-özünü şışirtmək, ədəb və əxlaq normaları sərhədlərini aşmaq və nəhayət, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə etmək durur. Məhz qanunlara və birgəyaşayış qaydalarına hörmətsizlik xuliqanlıq motivinin məzmununu təşkil edir. Bunu aşağıdakı təcrübi misallardan da görmək mümkündür.

"Sərxoş vəziyyətdə olan V. adlı bir nəfər gənc əlində bir şüşə spirtli içki istirahət parkında əylənən dostlarının yanına gələrkən qarşılaşdığı qızla tanış olmaq üçün onun qarşısını kəsmişdir. Sərxoşun bu hərəkətinə reaksiya vermək istəməyən qız əli ilə onu kənara itələyib yoluna davam etmək istəsə də, B. buna imkan verməmiş, əlindəki içki şüşəsindən birinin ağzını açaraq, spirtli içkini qızın baş-gözüne tökmüş və onu nalayiq sözlərlə təhqir etmişdir (27, , c.i C-1/200) .

F. sərxoş vəziyyətdə avtomobil parkına gələrək, dispetçerdən ona işə çıxmaq üçün yol vərəqəsi verməsini tələb etmişdir. Dispetçer bundan imtina etmiş və ona belə sərxoş vəziyyətdə yol vərəqəsinin verməyin qəti qadağan olduğunu bildirmişdir. Bu zaman F. ona nalayiq sözlər deməyə başlamış və boğaz nahiyyəsindən tutaraq boğmağa başlamışdır. Vəziyyət yalnız yaxınlıqda olan sürücülərin və avtomobil parkının digər işçilərinin köməyi ilə aradan qaldırılmışdır (24, , c.i C-1/58) .

“Evə sərxoş vəziyyətdə gəlmiş L. ucadan nalayiq sözlər işlətməklə stolu, stulları və mətbəxdəki qab-qacağı sındırmağa başlamışdır. Bununla kifayətlənməyən L. arvadının sakit dayanmasından daha da hiddətlənərək, onu da söyüb-döyməyə başlamışdır. Səs-küyə gələn qonşuların səylərinə heç bir məhəl qoymayaraq nalayiq sözlər işlətməkdə davam etmiş, həyatə çıxaraq sakinlərin ümumi istirahət guşəsindəki oturacaqları sındırmağa başlamışdır. Hadisə yerinə polis əməkdaşları gəldikdən sonra sakitlik bərpa edilmişdir (24, , c.i C-1/43) .

Göstərilən üç təcrübi misalda xuliqanlıq əməlinin motivi müxtəlif təzahürlərdən ibarətdir. Bununla belə onların təhrikedici səbəbi ümumidir, əgər belə demək mümkündürsə, eynidir: təqsirkarlar öz davranışlarında eyni niyyəti-özünü göstərmək, ətrafdakılara hörmətskzlik ifadə etmək cəhdini rəhbər tutmuşlar. Göstərilən cəhd hər hansı xuliqanlıq təzahürünün subyektiv əsasını təşkil edir. Məqsədlə yanaşı, xuliqanlıq motivi hərəkətlərə

öz forma və əhəmiyyətinə görə yeganə xarakter - xuliqanlıq xarakterini verir.

Xuliqanlıq niyyətinin spesifikliyini, hər şeydən əvvəl, onların xüsusiləşmiş səbəbində axtarmaq lazımdır. Çirkin niyyətlərini cilovlaya bilməyən xuliqanın hansı maddi və ya mənəvi tələbatlarından danışmaq olar ?

Məsələ burasındadır ki, belə motivlər hər hansı bir zəruriyyətdən tamamilə məhrumdur. Belə motivlər üzərində tələbatın, əgər məcazi mənada deyilsə, möhürü olmur. Onlar bütövlükdə şəxsiyyətə və insan ləyaqətinə hörmətsizliklə, ictimai mənafelərə laqeydliklə, qanunlara və birgəyaşayış qaydalarına diqqətsizliklə əlaqədar olan xudpəsəndliklə əhatə olunurlar. İctimai mənafelərə və şəxsiyyətin mənafələrinə belə münasibətin əsasında bəzən böyük məsuliyyətsizlik, tələbatı nəyin bahasına olursa-olsun təmin etmək hissləri, hansı vasitələrlə olursa-olsun öz narazılıqlarını təzahür etdirmək istəyi və i.ə. durur. Lakin xuliqanı hərəkətə gətirən təkcə məsuliyyətsizlik deyil. Onun davranışı bəzən öz hərəkətlərindəki sərbəstliyi eybəcərliklə dərk etməklə şərtləşir. Xuliqanın son dərəcə məhdud olan düşüncəsində “mən hər şeyi edə bilərəm” tezi onun “hərəkət sərbəstliyinin” başlıca mənasını təşkil edir. Təcrübəyə müraciət edək.

“Sərxoş vəziyyətdə olan B. qarşılaşdığı iki nəfərin birindən siqaret istəyir. Həmin şəxs, çəkmədiyinə görə özündə siqaret olmadığını bildirir. Bu zaman B. onu nalayiq sözlə təhqir etməklə kifayətlənməyərək, sifət nahiyyəsinə sillə zərbəsi vurur. Məhkəmə baxışında təqsirkardan nə üçün belə hərəkət etməsinin motivi soruşularkən o, bunu belə izah etmişdir: “İndi bu, mənim özümə də aydın deyil. Kənarda dayanıb məni müşahidə edən dostlarıma sillə vurmaqda mahir olduğumu nümayiş etdirmək istəyirdim (26, c.i C-1/106) .

Bu misalda xuliqanın xudpəsəndliyi, adi davranış qaydalarına etinasızlığı və insan ləyaqətinə laqeydliyi parlaq surətdə əks olunur.

Şübhəsiz ki, belə egoist psixologiya eynəci, şəxsiyyəti cəmiyyətlə bağlayan normal mənəvi mənafelərin olmaması haqqında şəhadət verən psixologiyadır.

Xuliqanlıqda məqsəd təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsi kobud zorakılıqla sarsıtmaq, onda vahimə yaratmaq və müvəqqəti də olsa, onu öz iradəsinə tabe etdirməkdən ibarətdir^(9, 563). Motivdən fərqli olaraq cinayətin məqsədi törədiləcək cinayətin xarici aləmdə yaradacağı arzu olunan dəyişiklik barəsində şəxsin təsəvvüründən ibarətdir. Məqsəd də tələbatla, maraqla, sərvətlə sıx əlaqədardır. Bu o deməkdir ki, müəyyən məqsədin yaranması obyektiv varlıqla əlaqədardır. Bunların arasındakı determinoloji əlaqədə şəxsiyyətin vərdislər sistemi mühüm rol oynayır. İnsan dəyərə malik olmaq üçün səy və fəaliyyətini buna yönəltməmişdən əvvəl, onun şüurunda fikrən bu sərvətin surəti /mənzərəsi/ yaranır, başqa sözlə, məqsəd fəallığı mövcudlaşmış olur. Beləliklə, cinayətin məqsədi cinayətkarın təsəvvüründə yaratdığı sərvətin obrazıdır, mənzərəsidir ki, şəxs buna nail olmağa səy göstərir^(37, 116-117).

Bütün bu göstərilənlərdən sonra xuliqanlıq əməlinə xuliqanın güddüyü məqsədi aydınlaşdırmaq çətinlik yaratmır. Qanunu pozmaqda ifadə olunan adi davranış qaydalarına etinasızlıq, şəxsiyyətin mənafelərinə laqeydlilik, insanı zorakılıq yolu ilə sarsıtmaq, onda vahimə yaratmaq və onu öz iradəsinə tabe etdirmək, təsəvvürdə yaradılan sərvətə nail olmaq xuliqanlıqın başlıca məqsədidir ki, bunların da hamısı cəmiyyətə açıqca hörmətsizlikdə təzahür edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xuliqanlıqın xarakteristikasında hərəkətlərdə düzünə qəsdin müəyyənliyi cəmiyyətə açıqca hörmətsizliyin təzahürü kimi mühüm əlamətin tələbi ilə əlaqələndirilir. Cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik nəinki əməlin obyektiv xassəsi həm də təqsirkarın bu əmələ münasibətinin xarakteristikasıdır. Deməli, ictimai təhlükəli hərəkətlərin göstərilən

xassəsinin dərk edilməsi xuliqanlıqda davranışı seçən iradəvi prosesinin motivləşdirilməsinin ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir.

Artıq qeyd edildiyi kimi xuliqanlıq subyektiv cəhətdən yalnız düzünə qəsdlə törədilir. Təqsirləndirilən şəxs ictimai qaydanı kobud surətdə pozduğunu, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik etdiyini, habelə CM-nin 221-ci maddəsində sadalanan digər xuliqanlıq hərəkətlərini törətdiyini dərk edir və bunu arzulayır.

Bu cinayətin motivi təqsirləndirilən şəxsin qeyri-müəyyən şəxslər dairəsinin şüurunda özünün müstəsna nüfuzlu şəxsiyyət olduğunu və başqalarından öz üstünlüklərinə görə əsaslı surətdə seçildiyini, fərqləndiyini təsdiq etməkdən ibarətdir.

Xuliqanlıq niyyəti ilə deyil, digər motivlərlə, məsələn şəxsi münaqişə, barışmazlıq, nifrət, düşmənçilik və s. zəminində törədilən hərəkətlər xuliqanlıq kimi tövsif oluna bilməz.

Xuliqanlıqın məqsədi təqsirləndirilən şəxsin zərərçəkmiş şəxsi kobud zorakılıqla sarsıtmaq, onda qorxu və vahimə yaratmaq, müvəqqəti də olsa, onu öz iradəsinə tabe etməkdən və buna səy göstərməkdən ibarətdir.

Xuliqanlıq məqsədi həmişə yeganə istəklə şərtləşir. Bu istək ictimai mənafelərə və şəxsiyyətin mənafələrinə etinasızlıqdan, qanunlara və birgəyaşayış qaydalarına hörmətsizlikdən və ən başlıcası ictimai qaydanı kobud surətdə pozmaqdan, ictimaiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə etməkdən ibarətdir. Xuliqanın öz məqsədinə nail olmaq üçün atdığı hər bir addım şüurlu olur.

Xuliqanlıqın psixioloji amillərinə gəldikdə insan psixiologiyasının xüsusiyyətlərinə diqqət yetirmək lazımdır.

İnsanlar müxtəlif fərdi xüsusiyyətlərə görə bir-birindən fərqlənirlər. Bunların arasında insanın psixi fəaliyyətini dinamik cəhətdən səciyyələndirən xüsusiyyətlər mühüm yer tutur. Dinamik xüsusiyyət dedikdə insanın hərəkətlərinin və psixi proseslərin cərəyan etmə sürəti, qüvvəsi və davamlılığı ilə fərqlənən cəhətlər nəzərdə tutulur.

Hələ qədim zamanlarda bu xüsusiyyətləri təsnif edərək dörd temperament tipini-sanqvinik, melanxolik, xolerik və fleqmatik temperamentə ayırmışlar (34-267).

A.O.Edelşteyn 1927-ci ildə yazırdı: «Xuliqanlıqla sosial anların çoxluq təşkil etməsinə baxmayaraq bununla belə, o, bio-sosial haldır, necə ki, ümumilikdə bütün cinayətkarlıq kimi» (150, 74-75). Xuliqanların müayinə edilmə materiallarına əsaslanaraq A.O.Edelşteyn nəticəyə gəlmişdir ki, xuliqanlığın səbəblərindən biri «xəstə xarakterdi». O yazırdı ki, «xəstə xarakterlərin» çoxluq təşkil etməsi, ümumiyyətlə, əhəlinin psixi sağlamlığı haqqında məsələni qaldırmağa məcbur edir. «Xəstə xarakterli » adamlara A.O.Edelşteyn «partlayışlı xarakterə» malik olan şəxsləri aid edirdi. Belə xarakterə malik olan adamları A.O.Edelşteyn «xuliqanlıq mikrobunun» daşıyıcıları adlandırır və xuliqanlığın qarşısını almaq məqsədilə geniş miqyaslı «psixiogiyyenik və psixiprofilaktik» tədbirlərin keçirilməsini tövsiyyə edirdi (150, 80). Analoji mövqeyi ilə V.Vlasov 1927-ci ildə Moskva şəhərində dərc etdiyi «Xuliqanstvo v qorode i derevne» işində çıxış etmişdir (51-52).

Əslində eyni nəticəyə 19 qərəzli xuliqanı müayinə etdikdən sonra V.İ.Akkerman da gəlmişdir. O yazırdı: «Qərəzli xuliqanlıq davranışında psixopatik xüsusiyyətlərin, əqli geriliyin rolunu xüsusilə qeyd edirik...» (40, 111).

Bəzi müəlliflər xuliqanlığın kökünü psixikanın xəstə pozuntusunda görürdülərsə, digərləri əksinə olaraq xuliqanlığın səbəbini insanın təbii

keyfiyyətlərində axtarırdı. Misal üçün Y.K.Krasnuşin xuliqanlıq uşaq oyunlarına və dəcəlliyə yaxın tutaraq qeyd edirdi ki, «Uşaqların aləmində olduğu kimi, burada da xuliqanlıqda, böyüklərin bu oyunlarında eyni əsaslar və mexanizm aşkar olunur-orqanizmin onda toplaşan artıq enerjini çıxarmağ hazır olması» (97, 181).

Beləliklə, Y.K.Krasnuşinə görə xuliqanlıqın səbəbi ondan ibarətdir ki, hər bir sağlam, normal insan xuliqanlıq məhz bədəninə toplanmış artıq enerjiyə çıxış vermək üçün törədir.

Digər müəllif T.Seqalov hesab edirdi ki, xuliqanlıq «enerjini işlətmək» vərdişin nəticəsidir. Lakin T.Seqalovun dəlilləri yuxarıda göstərilən Y.K.Krasnuşinin dəlillərindən fərqlənir. T.Seqalov yazır: «...fəhlə adamın istirahət günləri işə sərf olunmayan enerjisi özünə çıxış axtararaq bazar və bayram günləri özünü sərxoş və dəcəl davalarda büruzə verir» (134, 91). Özünün digər məqaləsində T.Seqalov göstərir ki, xuliqanlıq yaradan amillərdən biri «şəxsi kiçilmə» hissidir. Yeniyetmə zəif və zahirən görkəmli olmadıqda ətrafdakılara maraqlı ola bilən hər hansı qabiliyyətə, bacarığa malik deyildirsə, o ikinci ön plana, geriye kiçilir. Bu isə yeniyetmədə ətrafdakılara qarşı nifrət və intiqam hissi doğurur.

T.M.Qafarov haqlı olaraq yuxarıda sadalanan müəlliflərin-A.O.Edelşteyn , V.Vlasov, V.İ.Akkerman və Y.K.Krasnuşinin baxışlarını yalnız antropoloji məktəbin təsiri ilə formalaşmış hesab edirdi (61, 36-40).

Həqiqətən də psixiologiya bir elm kimi sübuta yetirmişdir ki, temperament insanın ali sinir fəaliyyətin tipidir. İ.P.Pavlov bu məsələni izah edərək yazmışdır: «...Temperament hər bir adamın ən ümumi xarakteristikasıdır, bu axırncı isə hər bir fərdin bütün fəaliyyətinə bu və ya digər iz buraxır» (128, 85).

İnsanın ali sinir fəaliyyəti tipləri onun temperamentinin fizioloji əsasını təşkil edir. Coşqun tip xolerik, zirək tip sanqvinik, sakit tip fleqmatik, zəif

tip isə melanxolik temperamentinə uyğun gəlir. Bununla belə temperament insanın əqli inkişafını təyin etmir. Davranış tərzı heç də fitrı və ya təbii əlamət deyildir. O, xarici aləmdən olan təsirlərlə şərtlənir, sözün geniş mənasında daim tərbiyə və təlimdən asılıdır (34, 275-276).

Xuliqanlıq əməlinin subyekti. AR CM-nin 221.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan, yəni ağırlaşdırıcı əlamətləri olmayan xuliqanlıq əməlinin subyekti həmin cinayəti törədənədək 16 yaşı tamam olmuş anlaqlı fiziki şəxslər ola bilər. Həmin Məcəllənin 221.2.1-ci, 221.2..2-ci və 221.3.-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş ağırlaşdırıcı əlamətləri olan xuliqanlıq əməllərinin subyekti isə bu cinayətləri törədənədək 14 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxslər ola bilər.

Xuliqanlıq əməlinin subyektinin təhlilinə keçməzdən əvvəl, ümumiyyətlə şikayətin subyekti məsələsi üzərində qısa şəkildə dayanmağı zəruri hesab edirik. Cinayətin subyekti dedikdə, ictimai təhlükəli əməli törədən və buna görə qanunla nəzərdə tutulmuş qaydaya cinayət məsuliyyəti daşımaq qabiliyyəti olan fiziki şəxs başa düşülür. Ona görə də cinayətin subyekti fiziki cəhətdən sağlam, anlaqlı və qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmış şəxslər ola bilər.

Tədqiqat obyektı olan mövzunun tamlığını, daha dolğunluğunu təmin etmək üçün istəyərdik statistikaya müraciət edək.

Belə ki, keçmiş Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının son stabil və qayda-qanunun hələ ki, mövcud olduğu 1988-ci ildə 14006 cinayət hadisəsi, o cümlədən 762 xuliqanlıq qeydə alınmışdırsa, 1989-cu ildə qeydə alınmış cinayətlərin sayı 1988-ci illə müqayisədə 31,6 faiz artıq olmuşdur.

1992-2001-ci illər üzrə məhkəmə statistikasının təhlili aşağıdakı vəziyyəti aşkar etmişdir.

İllər məhkum olunub	199 2	199 3	1994	199 5	199 6	199 7	199 8	199 9	2000
Cəmi məhkum olunmuşların sayı	787 7	107 82	121 92	138 99	128 15	126 33	161 35	156 98	146 05
Onlardan Xuliqanlığa görə	505	504	678	805	949	122 6	112 5	123 7	963
Kişilər	98,4%	98,5%	96%	93,7%	93,6%	92,5%	92,3%	92,7%	96,2%
qadınlar	1%	1%	3%	6%	6%	7%	7%	7%	3%
Yetkinlik yaşına çatmayanlar	0,6%	1%	2%	2%	2%	3%	1%	0,2%	1%
Sərxoş halda törədilmiş xuliqanlıq	60%	53,3%	48%	48,4%	54%	46,2%	46,3%	43,2%	25,5%

Beləliklə, məhkəmə statistikasına cinayətkarlığın strukturu üzrə ilbəil xuliqanlıq cinayətlərinin artımını göstərməklə cinayətlərin ümumi sayının 10%-ni təşkil etdiyini göstərir.

2001-ci il ərzində Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsində baxılmış 2252 cinayət işində CM-nin 221.3-cü maddəsi ilə 124 şəxs barəsində 96 işə baxılmışdır. Bu işlərin kriminoloji təhlili göstərir ki, cinayət işlərinin 12-si üzrə xuliqanlıq bir qrup şəxs tərəfindən törədilmiş işlər olmuşdur.

Xuliqanlıqı törədənərdən:

121-i kişi (97%);

3-ü qadın (2%);

2-si yetkinlik yaşına çatmamış şəxs (1%) olmuşdur.

Xuliqanlıqı törədən:

54 şəxs 18-29 yaşında, 68 şəxs 30 və 30-dan yuxarı yaşı olan şəxslər olmuşdur.

Məhkum olunmuşların 23 və yaxud 18-i cinayəti sərxoş halda törətmişdir.

Məhkum olunmuş 124 şəxsdən 43-ü və yaxud 34%-i əvvəl məhkum olunmuş şəxs olmuşdur.

Baxılan 96 cinayət işi üzrə 62 cinayət respublikanın rayonlarında, 34-ü isə (faktiki baxılan işlərin 1/3-i) Bakı şəhərində törədilmişdir.

2002-ci il ərzində xuliqanlıqla bağlı 78 ədəd cinayət işinə baxılmışdır:

-2 cinayət işi üzrə 221-ci maddə başqa maddəyə tövsif olunmuş və 76 iş üzrə 221-ci maddə ilə hökm və ya qərar çıxarılmışdır:

-baxılmış 76 cinayət işi üzrə 92 nəfər xuliqanlıq cinayət əməlini törətməkdə təqsirli bilinmiş, onların hamısı kişi olmuşdur.

- 1 nəfərin əməli CM-nin 21-ci maddəsinin təsiri altına düşdüyü üçün anlaşıq hesab edilmişdir.

-41 nəfər cinayəti sərxoş halda törətmişdir.

-1 nəfər cinayəti törədərkən yetkinlik yaşına çatmamışdır.

2006-cı il ərzində xuliqanlıqla bağlı 87 ədəd cinayət işinə baxılmışdır:

-6 cinayət işi üzrə 221-ci maddə başqa maddəyə tövsif olunmuş və 81 iş üzrə 221-ci maddə ilə hökm və ya qərar çıxarılmışdır:

-baxılmış 81 cinayət işi üzrə 99 nəfər xuliqanlıq cinayət əməlini törətməkdə təqsirli bilinmiş, onların hamısı kişi olmuşdur.

- 3 nəfərin əməli CM-nin 21-ci maddəsinin təsiri altına düşdüyü üçün anlaqsız hesab edilmişdir.

-38 nəfər cinayəti sərxoş halda törətmişdir.

-4 nəfər cinayəti törədərkən yetkinlik yaşına çatmamışdır.

2012-ci il ərzində xuliqanlıqla bağlı 46 ədəd cinayət işinə baxılmışdır:

-3 cinayət işi üzrə 221-ci maddə başqa maddəyə tövsif olunmuş və 43 iş üzrə 221-ci maddə ilə hökm və ya qərar çıxarılmışdır:

-baxılmış 46 cinayət işi üzrə 58 nəfər xuliqanlıq cinayət əməlini törətməkdə təqsirli bilinmiş, onların hamısı kişi olmuşdur.

- 3 nəfərin əməli CM-nin 21-ci maddəsinin təsiri altına düşdüyü üçün anlaqsız hesab edilmişdir.

-31 nəfər cinayəti sərxoş halda törətmişdir.

-4 nəfər cinayəti törədərkən yetkinlik yaşına çatmamışdır.

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin rəsmi internet saytında (www.mia.gov.az) Baş Əməliyyat və Statistik İnformasiya İdarəsinin 2005-2012-ci illərə dair daxili işlər orqanları tərəfindən cinayətkarlığa qarşı mübarizə, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində görülmüş işlərin təhlili verilmişdir. Xuliqanlıqə dair təhlildən götürülən məlumatlar aşağıdakı kimidir:

illər	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Cəmi qeydə alınan cinayətlərin sayı	18049	19045	18667	21692	22830	23010	24263	21897
Onlardan Xuliqanlıqla bağlı cinayətlərin sayı	1358	1320	1232	—	—	—	—	—
Əvvəlki il ilə müqayisədə artım və ya azalma	112 cinayət hadisəsi və ya 7,6 % azalma	38 cinayət hadisəsi və ya 2,8 % azalma	88 cinayət hadisəsi və ya 6,7 % azalma	—	—	—	—	—
Xuliqanlıq Cinayətlərin açılma faizi	—	94,2%	95,6%	91,2%	94,6%	91,1%	89,2%	90,6%

Əfsuslar olsun ki, 2008-2012-ci illər üzrə təhlillərdə xuliqanlıq cinayətlərin sayı verilmədiyi üçün həmin cinayətlər üzrə öncəki il üzrə müqayisədə artımın və yaxud azalmanın müəyyən edilməsi mümkün deyildir.

Bununla belə, qeydə alınan cinayətlərin sayının ilbəil artması (2006-cı ildə 5,7%, 2008-ci ildə 14 %, 2009-cu ildə 5%, 2010-cu ildə 0,8%, 2011-ci ildə 5,2% artım) ona dəlalət edir ki, ümumi cinayətlərin sayında xuliqanlıq cinayət əməllərində də azalma tendensiyası olsa da çox az olmuşdur. 2005-ci ilə aid təhlildə qeyd olunmuşdur ki, baş vermiş hər 13 cinayətdən biri xuliqanlıq olmuşdur.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, latent (açılmayan) cinayətlər mövcud olmuş və hal-hazırda da mövcuddur.

Beləliklə, nəticəyə gəlmək olar ki, xuliqanlıq cinayətlərin orta illik təxmini sayı 1300-1500-dir .

İllər ərzində (1992-ci ildən başlayaraq) xuliqanlıq cinayətlərinin məhkəmə statistikasının və kriminoloji təhlili bu növ cinayətlərin stabil olaraq yüksək həcmdə olmasını göstərmişdir. Eyni zamanda, xuliqanlıq görə məhkum olunanların cinayət əməllərini sərxoş halda törətmələri göstəricisinin yükçək olması xoşagəlməz haldır.

Cinayətkarlığın, o cümlədən xuliqanlıq cinayətlərinin 1992-1993-cü illərdə vüsət almasına baxmayaraq statistik göstəricilərə görə daha qənaətbəxş görünməsi, zənnimizcə, cinayətlərin latentliyi ilə bağlıdır.

Belə ki, 1992-1995-ci illər hüquq-mühafizə orqanlarının cinayətkarlıqla mübarizədə ən gərgin dövr olmuşdur.

Daxili İşlər Nazirliyinin qüvvələri müstəqilliyimizin ilk illərində özündən daha yaxşı silahlanmış və təşkil olunmuş cinayətkar dəstələr ilə

amansız mübarizəyə başlamış və mübarizə müəyyən zaman dövlətçiliyin təşkil olunmasını, möhkəmlənməsini tələb etmişdir (36, 35-36).

Beləliklə, fiziki şəxs, anlaqlılıq və qanunla müəyyən edilmiş yaş həddi subyektin əsas əlamətləridir. Hüquq ədəbiyyatında göstərildiyi kimi "bu mühüm əlamətlər bütün cinayətlərin subyektləri üçün xarakterikdir və cinayətin ümumi subyektinin elmi anlayışını təşkil edir"^(37, 134).

Xuliqanlıq əməlinin spesifikliyi bu cinayəti törədən subyektin də özünəməxsus xüsusiyyətlərində əks olunur. Həmin xüsusiyyətlərdən biri AR CM-nin 221-ci maddəsinin sanksiyasından göründüyü kimi həm yaşlılar, həm də yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün cəzanın eyni dərəcədə müəyyən edilməsidir. Müşahidələr göstərir ki, xuliqanlıq əməllərinin törədilməsinə gənclər və yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında daha çox təsadüf olunur. Digər tərəfdən, yaş həddindən asılı olmayaraq, xuliqanlıq görə tam məsuliyyətlə cavab vermək belə ictimai təhlükəli əməllə cinayət-hüquqi mübarizənin gücləndirilməsi məqsədinə xidmət edir. Əgər belə cinayətlərə gənclər arasında daha çox yol verilsə, deməli, qanunun sərtliyi baxımından burada təəccüblü heç nə yoxdur. Lakin düşündürücü məsələlərdən biri onun sosial-mənəvi cəhətidir. Məhkəmə qarşısında yetkinlik yaşına çatmayan xuliqanın dayanması cəmiyyət üçün qəbul edilməzdir, ancaq bundan qaçmaq da qeyri-mümkündür. Çünki məhkəmədə cavab verən azyaşlı, hər şeydən əvvəl, cinayətkardır. Cinayətkar isə cəzalanmalıdır. Bunu həm qanunun əyilməzliyi, həm də cəmiyyətin mənafeləri tələb edir. Belə bir şəraitdə məhkəmə cəza təyin edərkən təqsirkarın yaş həddini, onun müstəqil həyata yeni qədəm qoyduğunu, yaşlılarla müqayisədə onun həyat təcrübəsinə az malik olduğunu və ümumiyyətlə şəxsiyyətin xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdırmı? Mübahisəsiz şəkildə demək olar ki, məhkəmələr yuxarıda göstərilənləri mütləq mənada nəzərə alırlar.

Professor F.Y.Səməndərov yazır ki, "cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün zəruri olan yaş həddi müəyyən edilərkən yetkinlik yaşına çatmayanın

şüur səviyyəsi, ətraf sosial mühitdə baş verən hadisələri dərk etmək və buna uyğun düşünülmüş hərəkət etmək qabiliyyəti nəzərə alınmalıdır. Şəxsdə öz davranışının sosial təhlükəliliyini dərk etmək qabiliyyəti tərbiyə prosesində və həyat müşahidələri nəticəsində tədricən formalaşır. Özgəsinin malını götürmə, daş atma, başqasının gözüne dəyər, oddan ehtiyatlı ol, dalaşma kimi tövsiyələrdə müəyyən növ əməllərin sosial təhlükəliliyi tədricən ailədə, əhatədə yeniyetməyə təlqin edilir. Belə təlim.... mülkiyyətə, ictimai qaydaya yönələn əməllərin ictimai təhlükəliliyini dərk etməyə kömək edir” (37,141).

Yuxarıda xatırladılan müddəalar onu göstərir ki, yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri həmişə nəzərə alınmalıdır. Şübhə yoxdur ki, bu zaman məhkəmələr konkret cinayətin xüsusiyyətlərini, onun ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin xarakterini nəzərdən qaçırmamalıdırlar. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayanların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onların barəsində cinayət məsuliyyəti və cəza məsələlərini həll edərkən humanizm prinsipini rəhbər tutaraq bir sıra güzəştli halları müəyyən etməklə yanaşı, konkret cinayətin profilaktikası ilə əlaqədar zəruri tədbirlər görülməsinə dair cinayət-hüquqi vasitələrdən biri kimi təqdimatlar göndərilməsi təcrübəsindən də istifadə edirlər.

Xuliqanlıq əməlinin subyektinin təhlilinə dair qeyd olunanları xuliqanın şəxsiyyəti çərçivəsində birləşdirmək, fikrimizcə, məqsədəuyğun olardı. Digər kateqoriyadan olan cinayətkarların şəxsiyyəti barəsində olduğu kimi, xuliqanın da şəxsiyyəti haqqında ancaq o halda mülahizə yürüdülmür ki, ictimai təhlükəli əmələ yol vermiş şəxs cinayətin subyekti ilə əlaqədar qanunda nəzərdə tutulmuş göstərişlərin əhatəsində olsun. Bunun özünəməxsus prinsipial əhəmiyyəti vardır. Hüquq ədəbiyyatında qeyd olunur ki, “... cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında təlim möhkəm hüquqi təmələ malikdir və bununla yanaşı onun nəzəri inkişafı, təcrübi tətbiqi qanunçuluğa ciddi surətdə əməl edilməsinə tabe olunur”(115, 23).

Göstərilənlərlə əlaqədar xuliqanın şəxsiyyətinin sosial-demoqrafik əlamətlərinin aydınlaşdırılmasının da nəzəri və təcrübi nöqtəyi-nəzərdən mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu, xuliqanlıq əməlləri ilə mübarizənin zəruri tədbirlərinin işlənilib hazırlanmasına əsaslandırılmış elmi yanaşmanı təmin edir.

Xuliqanlıq əməlinin subyektə məsələsilə əlaqədar yaş xüsusiyyətlərini diqqət mərkəzində saxlamaqla, yaşın öz-özlüyündə şəxsiyyətin kriminogen xassələrinə aid olmağını da nəzərə almaq vacibdir. Artıq qeyd edildiyi kimi xuliqanlıq əməli subyektinin psixoloji yaş və şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri cəzanın fərdiləşdirilməsi və təyini zamanı məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınır.

Bu fəsilə təhlil edilən məsələlərə yekun vuraraq xuliqanlıq kimi böyük ictimai təhlükəli əməlin təzahür etməsində özünü büruzə verən və verə bilən halların aradan qaldırılmasında aşağıdakı vasitələrin zəruriliyini qeyd etmək istəyirik:

1/ möhkəm və ardıcıl, dövlət tərəfindən təminatlandırılan məhkəmə siyasətinin aparılması;

2/ xuliqanlıq əməli ilə cinayət-hüquqi mübarizədə özünü doğrultmayan liberalizm təzahürlərinin qarşısının alınması və onların aradan qaldırılması;

3/ ictimai qaydanın mühafizəsini həyata keçirən səlahiyyətli dövlət orqanlarının fəaliyyətinin dövlətin hüquq siyasətinin prinsiplərinə uyğunlaşdırılması.

III FƏSİL

XULİQANLIQ CİNAYƏTİNİN TÖVSİFİ.

Xuliqanlıq cinayətinin tövsifi məsələsinin təhlilinə keçməzdən əvvəl cinayət hüququ elminin mühüm institutlarından biri olan cinayətin tövsifi anlayışı ilə əlaqədar məsələnin üzərində qısa şəkildə də olsa, dayanmağı məqsədəuyğun hesab edirik.

Prof.F.Y.Səməndərov tövsifin ərəb mənşəli «tövsiyə» sözündən olduğunu və onun necə hərəkət etmək, bir işi necə görmək haqqında təklif, məsləhət, tapşırıq vermək mənasını verdiyini göstərir. Müəllifin fikrincə, cinayət hüququnun baş vermiş cinayətə görə məsuliyyətin həllində qanunun bu və ya digər normasını seçməyə dair fəaliyyət mənasında işlədilir. Tövsif dəqiq olmalı, törədilən əməli tam əhatə etməlidir. Belə fəaliyyət qərəzli niyyətlə bağlı olmamalı, cinayət qanununun ruhundan irəli gəlməyən genişləndirici təfsirə yol verilməməlidir (37, 35-36). Cinayətin tövsifi hüquqi hadisədir, lakin bu proses psixoloji və məntiqi aspektə malikdir. Cinayət-hüquqi tövsif hüquqi tövsifin xüsusi bir halıdır. Ona görə də insanın hərəkət və ya hərəkətsizliyi bir halda mülki-hüquqi delikt, inzibati hüquq pozuntusu, intizam xətası, digər halda isə ictimai-təhlükəli əməl (cinayət) kimi tövsif edilə bilər.

Hüquq ədəbiyyatında verilən tərifə görə cinayətin tövsifi dedikdə konkret törədilmiş əməlin cəhətləri ilə cinayət hüquq normasında nəzərdə tutulan tərkib əlamətləri arasında eyniliyi müəyyən etməklə müvafiq hüquqi sənəddə öz əksini tapan və cinayət-hüquqi nəticələrə səbəb olan əmələ verilən cinayət-hüquqi qiymət başa düşülür (31, 22).

Cinayətlərin fərqləndirilməsi nöqtəyi-nəzərdən cinayətin tövsifi dörd mərhələdən keçir:

- 1) cinayətin obyektinə görə tövsif;
- 2) cinayətin obyektiv cəhətinə görə tövsif;
- 3) cinayətin subyektinə görə tövsif;
- 4) cinayətin subyektiv cəhətinə görə tövsif;

Cinayətin obyektı hər ictimai əməlin zəruri elementidir. Obyektsiz cinayət yoxdur və ola bilməz. Cinayət hüququ elmində hamılıqla qəbul edilmiş müddəaya görə cinayətin ümumi, cinsi və bilavasitə obyektı fərqləndirilir. Yalnız cinayət qanunu ilə mühafizə olunan ictimai münasibətlər cinayətin obyektı ola bilərlər. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, cinayət hüquqi tövsif zamanı cinayətin ümumi, cinsi və bilavasitə obyektının bəzi xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi lazım gəlir. Cinayətin obyektə görə tövsifi prosesində əməlin törədilməsi nəticəsində hansı ictimai münasibətlərin zərər çəkdiyi və ya zərər çəkə bilməsi, bu obyektlərin CM-nin hansı cinayət-hüquq normaları ilə mühafizə olunması aydınlaşdırılır (110, 67-68).

Cinayətin obyektiv cəhəti cinayət qanunu ilə mühafizə olunan obyektə edilən ictimai təhlükəli qəsdin zahiri aktıdır, yəni xarici aləmdə həyata keçirilən davranış aktıdır. V.N.Kudryavtsev yazır ki, «cinayətin obyektiv cəhəti qanunla qorunan mənafeələrə edilən ictimai təhlükəli və hüquqazidd qəsd prosesidir...» (104-105). Cinayət tərkibində obyektiv cəhətin əlamətləri digər elementlərə nisbətən daha tam təsvir edilir. Əməlin ictimai təhlükəliliyi məhz cinayətin zahiri cəhətində obyektivləşdirilir.

Əməlin cinayət hüquqi tövsifi törədilmiş cinayətin yalnız xarakterindən və həcmindən asılı olaraq həyata keçirilir. Bununla yanaşı hər bir konkret halda məhkəmə cəza tədbiri müəyyən edərkən konkret insanla qarşılaşır, ona məxsus olan fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alır. Subyektə görə tövsif zamanı cinayətin subyektinin mühüm əlamətləri-anlaqlı olub-olmaması, yaş həddi və onun bir sıra digər fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınır.

Cinayətin subyektiv cəhətinin məzmununu təqsirli şəxsin törədilən ictimai təhlükəli əmələ psixi münasibəti təşkil edir (144, 177). Subyektiv cəhətə qəsd, ehtiyatsızlıq, motiv və məqsəd aid edilir. Subyektiv cəhətə görə

tövsif zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət qanunu cinayətkar əmələ psixi münasibətin yalnız qəsd, ehtiyatsızlıq, motiv və məqsəd kimi formalarını nəzərdə tutur. Yeni psixi münasibət yalnız qanunla müəyyən edilmiş formalardan birində ifadə edilmişdir. Bir çox hallarda tövsifin həyata keçirildiyi zaman şəxsin məhz psixi münasibətinin forması bir cinayəti digər oxşar və qarışıq cinayətlərdən dəqiq fərqləndirməyə imkan verir.

Cinayətin düzgün tövsifinin mühüm sosial-siyasi və hüquqi əhəmiyyəti vardır. Düzgün olmayan tövsif təqsiri olmayan şəxsin məsuliyyətə alınmasına, yaxud da cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsin məsuliyyətdən kənarda qalmasına, cəzanın düzgün olmayan tətbiqinə səbəb ola bilər (37, 36).

Özünəməxsus hüquqi qiymətləndirmə tələb edən ictimai təhlükəli əməlin tövsif edilməsini təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının əməli fəaliyyətindən kənarda qalan təfəkkür prosesi hesab etsək, fikrimizcə, səhv etmərik. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən cinayətin tövsifin belə aspekti, yəni konkret cinayət əməlinin əlamətləri ilə cinayət hüquq normasında təsbit edilmiş cinayət tərkib əlamətləri arasında uyğunluğun düzgün müəyyən edilməsi üzrə əqli fəaliyyətdir.

İctimai təhlükəli əməlin tövsif edilməsi cinayətkarlıqla mübarizə siyasətinin, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində mühüm əhəmiyyəti olan çətin və mürəkkəb fəaliyyətdir. Müxtəlif illərin hüquq ədəbiyyatında tövsiflə əlaqədar məsələlərin nəzəri təhlilinə ciddi diqqət yetirilmiş, həmin problemin tədqiqinə bir sıra elmi-monoqrafik əsərlər həsr edilmişdir (45, 52, 105, 110, 111, 114, 122, 138 və s.) . Bu məsələyə dair mövcud hüquq ədəbiyyatının öyrənilməsi belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, ... cinayətin tövsifinin nəzəri əsasları təhlil edilərkən əsasən tövsifin müqəddəm şərtləri olan törədilmiş əməlin faktiki əlamətləri və cinayət hüquq normalarının hüquqi təhlilinə daha geniş yer verilir. Əməlin tövsifinin özü bir növ «faktiki» və «hüquqi» cinayət tərkiblərinin müqayisəsi kimi başa düşülür^(31, 4) .

V.N.Kudryavtsevin fikrincə, cinayətin tövsifi cinayət hüquq normasının tətbiqi prosesinin yalnız elə hissəsini əhatə edir ki, orada müəyyən ictimai təhlükəli əməli nəzərdə tutan cinayət hüquq norması seçilir və bu, hüquqi aktda təsbit edilir^(103, 17-18). Bu da öz növbəsində əmələ hüquqi qiymət verilməsində təzahür edir.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində qarşıda duran mühüm vəzifələrdən biri təqsirləndirilən şəxsin hərəkətlərində cinayət tərkibinin olub-olmamasının müəyyən edilməsidir. Bu baxımdan cinayət mühakimə icraatının aparılmasında cinayətkar əməllərin düzgün tövsif edilməsi də eyni dərəcədə əhəmiyyətə malikdir. Hələ keçən yüzilliyin 50-ci illərinin hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, «müqəssir tərəfindən törədilmiş hərəkətlərin düzgün tövsif edilməsi cinayət mühakimə icraatın həyata keçirilməsində qanunçuluğa əməl edilməsinin zəruri şərtidir. Təqsirkarın hərəkətlərinin düzgün tövsif edilməməsi xalqın qanunda ifadə olunmuş iradəsini, ədalət mühakiməsinin normal şəkildə həyata keçirilməsini pozur, zəhmətkeşlərin gözləri qarşısında onu nufuzdan salır...»^(142, 8). Məlum olduğu kimi, cinayətin tövsifi mürəkkəb bir proses olmaq etibarı ilə bir növ mərhələli səciyyə daşıyır. Cinayətin tövsifi 4 mərhələdən keçir:

1. əməlin faktiki hallarının öyrənilməsi, yəni cinayətin mənzərəsinin yaradılması;
2. bu əməli nəzərdə tutan cinayət hüquq normasının seçilməsi;
3. seçilən normanın şərh edilməsi;
4. törədilən əməlin əlamətləri ilə normada tətbiq edilən əlamətlərin müqayisə edilməsi və qərarın çıxarılması.

Qeyd etmək lazımdır ki, faktların müəyyən edilməsi, hüquq normasının seçilməsi və tətbiq edilməsi üzrə hərəkətlər fasilələrlə, ya bir-birindən ayrı mərhələlərdə deyil, eyni bir vaxtda yerinə yetirilir. Belə ki, faktların müəyyən edilməsi, normanın seçilməsi və onun tətbiqi bir-

birindən təcrid edilməz zaman daxilində baş verir. S.S.Alekseyev yazır ki, təcrübədə hüququn tətbiq edilməsi, hüquqidərketmənin fasiləsiz, getdikcə dərinləşən prosesindən ibarətdir. Bu prosesdə ya faktlara, ya da hüquq normalarına müraciət olunur. Məhz normaların təhlili əsasında faktiki halların daha dərinlən tədqiq edilməsi zərurəti yaranır, faktiki halların təhlili isə yenidən hüquq normalarına müraciət edilməsini, müəyyən hüquqi məsələlərin dəqiqləşdirilməsini labüd edir (41, 233). Deməli, belə bir nəticə hasil etmək olur ki, cinayət hüquq normasının tətbiqi prosesinin birinci mərhələsini törədilmiş cinayət əməlinin faktiki hallarının və cinayət hüquq normasının müəyyən edilməsi və təhlili təşkil edir. Göstərilən bu iki hüquqtətbiqetmə hərəkətinin bir mərhələdə birləşdirilməsi, fikrimizcə, mühüm təcrübi əhəmiyyətə malikdir. O, hüquqtətbiqetmə orqanlarının fəaliyyətini eyni zamanda hər işin faktiki hallarını, həm də cinayət hüquq normalarını eyni zamanda axımı daxilində təhlil etməyə istiqamətləndirir və müsbət səmərə verir.

Bəzi müəlliflər cinayətin tövsifini cinayət hüquq normasının tətbiq edilməsinin müstəqil mərhələsi olduğunu israr edərək, onun aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olduğunu qeyd edirlər:

1. törədilmiş əməlin faktiki hallarının müəyyənləşdirilməsi və təhlil edilməsi;
2. törədilmiş əmələ tətbiq edilməli olan cinayət hüquq normasının müəyyən edilməsi (seçilməsi);
3. cinayətin tövsif edilməsi;
4. cəzanın təyin olunması və cəzanın inzibati, yaxud ictimai təsir tədbirlərindən biri ilə əvəz edilməsi (121, 135, 111).

Hesab edirik ki, cinayətin tövsifin mərhələli təsbiti yanlışdır. Belə ki, cinayətin tövsifi ilə bağlı mərhələlərin fərqləndirilməsi şərti xarakter daşıyır. Belə mərhələlər cinayətin tövsifi–anlayışının düzgün dərk edilməsinə aydınlıq gətirir.

Cinayətin tövsifi vahid idrak fəaliyyəti olsa da belə idrak fəaliyyəti bəzən aylarla edir. Müstəntiq istintaqını apardığı işdə əslində tövsiflə bağlı fəaliyyətlə məşğuldur. Müstəntiq öncə əməlin faktiki hallarını öyrənir. Bunsuz əməli nəzərdə tutan cinayət hüquq normasını seçmək olmaz.

Baş verən və zaman etibarı ilə keçmişdə qalan cinayətin (obrazını) aydın obrazını yaratmağı səy edir. Əməlin faktiki hallarının öyrənilməsi prosesində (cinayətin obrazının yaradıldığı zamanı) həm də müstəntiq cinayət qanunun bu əmələ uyğun gələn normasını fikrən axtarır. Deməli, proses vahiddir. Müstəntiq əməli araşdıraraq cinayətin obrazını yaratdıqdan sonra ilk mərhələdə ehtimalla verilən norma dəqiqləşdirilir, şəxsin əməlindəki əlamətlərin hansı norma ilə əhatə olunması barədə irəli sürdüyü versiya təsdiq olunur. Müstəntiq seçilən normadakı tərkib əlamətlərini şərh etməlidir. Bundan sonra öyrənilən, cinayətin əlamətləri ilə seçilən tərkib əlamətləri müqayisə edilir. Müqayisə idrakda gedir və qərar çıxarılır.

Yuxarıda göstərilənlərlə əlaqədar mülahizələrə daha dərin aydınlıq gətirmək üçün məhkəmənin hüquq normalarının tətbiqi ilə əlaqədar fəaliyyətini nəzərdən keçirməyi məqsəduyğun hesab edirik.

Məhkəmə özünün hüququtətbiqetmə ilə əlaqədar fəaliyyətinin lap başlanğıcında cinayət işinin faktiki hallarını, eyni zamanda tətbiqin normativ-hüquqi əsasını (cinayət hüquq normasını) təhlil edərək, məhz o faktları dəqiqləşdirməyə səy göstərir ki, həmin faktiki hallarda qanunla cinayət hüquqi əhəmiyyətli əlamətlər mövcud olsun. Bu əlamətlər yalnız əməlin tövsif edilməsi üçün deyil (cinayət tərkibini səciyyələndirən əlamətlər), həmçinin cəza təyini üçün əhəmiyyətlidir (məsələn, cinayətkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən hallar, məsuliyyəti yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar).

Məhkəmə tərəfindən müvafiq qərarın qəbul edilməsi sonuncu mərhələyə aiddir. Belə qərarın qəbulundan sonra həmin qərar hökmdə rəsmiləşdirilir, Cinayət Məcəlləsinin müvafiq normasına (maddəsinə və ya maddələrinə) istinad edilməklə, ictimai təhlükəli əməl cinayət kimi qiymətləndirilir və törədilmiş əməlin ağırlıq dərəcəsinə uyğun gələn konkret cəza tədbiri tətbiq edilir. Göründüyü kimi, istər tövsif prosesi, istərsə də cəzanın təyin edilməsi prosesi cinayət hüquq normasının tətbiq olunmasının müəyyən mərhələsi daxilində məhdudlaşmır. Onlar normanın tətbiq edilməsi prosesinin hər iki mərhələsindən keçərək, həmin prosesin tərkib hissəsi (elementi) kimi çıxış edirlər.

Beləliklə, cinayət məsuliyyətinin əsasının müəyyən edilməsi, başqa sözlə, əməlin əlamətləri ilə cinayət tərkibinin əlamətlərinin idrakda müqayisə edilməsi bunların uyğun gəlməsi ilə bağlı daxilən çıxarılan qərarın məhkəmə hökmündə təsbit olunması cinayətin tövsifidir.

Cinayətin tövsifi hökmdə Cinayət Məcəlləsinin maddəsinə (maddələrinə, maddənin hissəsinə, bəndinə) istinad edilməsində ifadə olunur. Lakin qanunun maddəsinə istinad etmə öz-özlüyündə müstəqil məqsəd deyildir və bununla hüququ tətbiq etmə məhdudlaşa da bilməz.

Qeyd etmək lazımdır ki, normanın tətbiqinin cinayət məsuliyyəti tədbirinin konkretləşdirilməsində ifadə olunan ikinci hissəsi cəzanın təyini və ya sair cinayət-hüquqi təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi (məsələn, cəzadan azad etmə, ağır cəzanın az ağır və ya daha yüngül cəza ilə əvəz edilməsi, şərti məhkum etmə, hökmün icrasının təxirə salınması, məcburi tibbi və tərbiyəvi xarakterli tədbirlərin tətbiq edilməsi və s.) adlanır.

Cinayət hüquq normasının tətbiqinin ikinci hissəsi qanunun özündə ciddi şəkildə tənzimlənir. Belə ki, qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində bütövlükdə cəzatəyinetmə və ya sair cinayət-hüquqi tədbirlərin reallaşdırılmasına müvafiq fəsillər həsr edilmişdir.

Bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, hüquq ədəbiyyatında və təcrübədə tövsifə iki mənada-həm müəyyən fəaliyyət (fəaliyyət prosesi) kimi, həm də hüquqi aktda rəsmiləşdirilən son qiymət fəaliyyətin nəticəsi kimi baxılır ^(103,8).

Göstərmək zəruridir ki, qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi tarixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində təşəkkül tapmış, bir çox hallarda bir-birinə bənzəməyən normaları nəzərdə tutur. Həmin normaların müəyyən bir qismində hər hansı cinayətin əlamətləri nəzərdə tutulmamışdır. Belə qəbildən olan normalara cinayət qanunvericiliyinin ümumi hissəsində təsadüf olunur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası CM-nin 20 və 21-ci maddələrini buna misal göstərmək olar. Qanunvericiliyinin bu normaları cəzanın məqsədini və cəzanın növlərini, eləcə də cəzanın sistemini müəyyənləşdirir. Məhz bu nöqtəyi - nəzərdən bu qəbildən olan normalara edilən istinad cinayət əməlinin tövsif edilməsi kimi qiymətləndirilə bilməz.

İstər yaxın keçmişin, istərsə də bu günün hüquq ədəbiyyatında həmişə mübahisəsiz olaraq belə bir fikir öz məntiqi inikasını tapmışdır ki, hər hansı cinayət hüquq norması özündə dövlətin və bütövlükdə cəmiyyətin, hətta ən xırda sosial qrupun ictimai təhlükəli əməllərə mənfi münasibətini, dərin ikrah hisslərini ehtiva edir. Məhz belə bir xüsusiyyət hər bir konkret şəraitdə, situasiyada ictimai təhlükəli əməli düzünə şəkildə nəzərdə tutan cinayət hüquq normasının seçilməsini və tətbiqini tələb edir. Təqsirləndirilən şəxslərin məsuliyyət dərəcələrinin fərqləndirilməsi də elə bundan asılıdır.

Burada başlıca məsələlərdən biri ilk növbədə təqsiri olan şəxsə təqsiri olmayan şəxsi bir-birindən fərqləndirməkdən ibarətdir.

Törədilmiş cinayətin cəzalandırılması labüddür. Cinayəti törətməkdə təqsiri olmayan şəxs isə heç bir vəchlə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və cəzaya məruz qala bilməz. Bu, birbaşa cinayət qanunvericiliyinin özündən irəli gəlir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsinə uyğun olaraq yalnız bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır.

Hər hansı bir fərdin, şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün onun tərəfindən konkret olaraq hansı cinayətin törədilməsinin, onun hərəkətlərində cinayət tərkibinin olub-olmamasının müəyyən edilməsi zəruridir. Təbii olaraq, törədilmiş əməlin cinayət qanununun hansı norması ilə əhatə olunduğunun düzgün aydınlaşdırılması da burada mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cinayətin tövsifi də məhz bu baxımdan zəruri və labüd bir fəaliyyət növü kimi təzahür edir. Başqa sözlə, yuxarıda göstərilən məsələlərin aydınlaşdırılmasının ən mühüm hüquqi vasitəsi cinayətin tövsifidir.

Məlumdur ki, hərəkətləri ictimai təhlükəlilik törətməyən, habelə yol verilmiş hərəkətin cinayət qanununda ictimai təhlükəli əməl kimi nəzərdə tutulmadığı hallarda şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsindən söhbət gedə bilməz. Yol verilən hərəkət, hər şeydən əvvəl, ictimai təhlükəli bir əməl kimi qanunda nəzərdə tutulmalıdır. Cinayət hüquq münasibətini meydana çıxaran həqiqi faktı müəyyən etmək üçün ilk növbədə cinayət hüquq münasibətinin subyekti, yəni cinayətin törədilməsində bilavasitə təqsiri olan şəxsin özünü aşkar etmək lazımdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ictimai təhlükəli əməlin tövsifi cinayət əməllərinin cinayət hesab edilməyən hüquq pozuntularından və qeyri əxlaqi əməllərdən fərqləndirilməsi üçün həlledici əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı,

həm də siyasi və hüquqi mənə, mahiyyət kəsb edir. Ona görə də tövsif prosesində yol verilən səhvlər cinayəti törətmiş şəxsin əsassız və qanunsuz olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə və son nəticədə hüquqi dövlətin təbiəti ilə daban-dabana zidd olan qanunçuluğun, hüquq qaydasının kobud surətdə pozulmasına gətirib çıxara bilər.

Cinayət qanunu ilə cinayət qismində nəzərdə tutulmuş ictimai təhlükəli əməli törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi də eyni qanunçuluğun və hüquq qaydasının kobud şəkildə pozulması kimi qiymətləndirilməlidir. Belə mənfi hallar isə hüquq mühafizə orqanlarını nüfuzdan salmaqla yanaşı, bütövlükdə dövlətin yeritdiyi cinayət siyasətinə də xələl gətirə bilər. Çünki həm dövlət, həm də cəmiyyət ilk növbədə təhlükəli cinayətkarların cəmiyyətdən təcrid edilməsində və əslində şəxsiyyətin deyil, cinayətkarlığın aradan qaldırılmasında maraqlıdır. Bu, hazırda Azərbaycan Respublikasının cinayət siyasətinin humanist prinsipindən irəli gəlir.

Cinayət qanunun düzgün tətbiqinin vacib təminatı əməlin düzgün tövsifi ilə bağlıdır. Baş vermiş cinayətlərin düzgün tövsifi ilə qanunçuluq rejimi yaranır, insanların hüquqları qorunur.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsi baş verən cinayətlərin tövsifi üçün vahid qaydalar müəyyən etmişdir. Belə ki, baş verən əməlin əlamətləri ilə qanundan seçilən normanın tərkib əlamətləri cinayətin dörd elementinə (tərkib əlamətinə) görə tövsif edilir:

- obyektə görə tövsif;
- obyektiv cəhətə görə tövsif;
- subyektə görə tövsif;
- subbyektiv cəhətə görə tövsif.

Beləliklə, tövsiflə bağlı aşağıdakı qənaətə gəlirik:

-cinayətin tövsifində mərhələlər üzrə araşdırma və idrak tövsifin cinayətin elementlərinə görə aparılması cinayətin tövsifinin alqoritmini (proqramını) təşkil edir.

Ölkənin bütün digər qanunları kimi cinayət qanunu da Azərbaycan xalqının cinayətkarlıq kimi sosial bir bəla ilə mübarizə problemləri ilə əlaqədar iradəsini ifadə edir. Keçən yüzilliyin 90-cı illərinin sonuna doğru respublikanın cinayət qanunvericiliyində əsaslı və köklü dəyişikliklər edilərkən, nəhayət yeni cinayət qanunvericiliyi qəbul

edilərkən dövlətin qanunvericilik hakimiyyəti müvafiq əməllərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini və onların xarakterini, həmin əməllərdə cinayət-hüquqi mübarizənin səmərəliliyini nəzərə almış, cəzaların sanksiyası xeyli humanistləşdirilmiş və müasir inkişafın bir çox xüsusiyyətləri nəzərə alınmışdır.

Məhz bütün bu göstərilənlər nöqteyi-nəzərdən qanunçuluğa və hüquq qaydasına ciddi şəkildə və dönmədən əməl edilməsi cinayətkarlıqla, xüsusilə də xuliqanlıq kimi təhlükəli əməllərlə mübarizənin mühüm amillərindən biri kimi çıxış edir.

Təhlükəli olması ilə yanaşı, həm də geniş yayılmış xuliqanlıqın cəmiyyətin mənafeələri baxımından dözülməzliyini təcəssüm etdirən xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, başqa, daha ağır, məsələn, adamöldürmə, ağır bədən xəsarətləri yetirmə, zorlama və i.a. kimi cinayətlərin törədilməsinə səbəb olur.

Tamamilə aydın olur ki, xuliqanlıqla cinayət-hüquqi mübarizənin müvəffəqiyyətlə aparılması cinayət qanunvericiliyinin düzgün tətbiq edilməsindən çox asılıdır. Bununla əlaqədar olaraq xuliqanlıqın əlamələrinin, xüsusilə də onun subyektiv cəhətini, o cümlədən motiv və məqsədinin, habelə digər subyektiv cəhətlərinin hərtərəfli tədqiq edilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Məhkəmə təcrübəsi şəhadət verir ki, xuliqanlıq cinayətinin tövsifində nəzərə çarpan səhvlərin böyük əksəriyyəti başlıca olaraq bu cinayətin subyektiv cəhətinin xassələrinin yanlış müəyyən edilməsilə əlaqədardır. Məsələyə yanaşmanın və onun öyrənilməsinin psixoloji aspektləri xuliqanlıqın təbiətini, onun subyektiv cəhətinin məzmununu daha yaxşı dərk etməyə və bu cinayətlərlə mübarizədə düzgün aparılmalı olan cinayət siyasətini diqqətdən yayındırmamağa imkan verir.

Xuliqanlıq əməli definitiv cəhətdən elə anlayışlara aiddir ki, onu hüquqi təbiətinə görə öz adı ilə dəqiq adlandırmaq asan deyildir. Bu baxımdan cinayət qanunvericiliyində belə hüquqi təbiətə malik ictimai təhlükəli əmələ təsadüf etmək çətindir. Çünki xuliqanlıq son dərəcə mürəkkəb olan hüquqi əlamətlərə malikdir. Onun tövsifi ilə əlaqədar müxtəlif məhkəmə instansiyalarında meydana çıxan mübahisələr də məhz bundan irəli gəlir. Bütün bunların izahı tədqiq edilən təhlükəli deliktin xüsusiyyətlərində axtarılmalıdır. Artıq əvvəlki fəsillərdə göstərildiyi kimi xuliqanlıq ən müxtəlif hüquqazidd hərəkətlərin geniş dairəsi aid edilir. Məsələn, nalayiq sözlər işlətmək və dava-dalaş salmaq, ictimai yerləri çirkləndirmək və əmlakı zədələmək, yaxud məhv etmək, vətəndaşların

hissiyatına toxunmaq və şəxsiyyət üzərində zorakılıq hərəkətləri etmək, ləyaqətsiz davranışlara yol vermək və ya mədəniyyət abidələrini təhqir etmək və i.a. bütün bunlar xuliqanlıq təşkil edir.

Burada məsələ bir da ona görə mürəkkəb xarakter alır ki, xuliqanlıq kimi tövsif edilməli olan hərəkətlərin bir çoxu müstəqil tərkib qismində nəzərdə tutulan hər hansı digər cinayətin, məsələn, bədənə xəsarət yetirmənin, əmlakı məhv etmənin və ya zədələmənin və başqalarının obyektiv cəhətini tərkibinə uyğun gəlirlər. Bu halın özü də həm xuliqanlıq müəyyən edən spesifik cəhətlərin xarakteristikasını, həm də onu digər cinayətlərdən fərqləndirmənin xüsusiyyətini xeyli çətinləşdirir.

Fikrimizcə, subyektiv əlamətlər, o cümlədən cinayətin motivi və məqsədi xuliqanlıqın konstruktiv elementləri kimi çıxış edirlər. Belə yanaşma xuliqanlıqın düzgün tövsif edilməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Xuliqanlıqın motivi və məqsədi elə subyektiv əlamətlərdir ki, onlar obyektiv xassələrlə yanaşı, xuliqanlıq hərəkətlərinin spesifikliyini və xarakterik xüsusiyyətlərini də müəyyən etməyə imkan verirlər.

Xuliqanlıqın tövsiflə əlaqədar olaraq psixoloji aspekt də onun xarakteristikasında mühüm yer tutur. Bu baxımdan xuliqanlıq əməli törədən şəxsin cəmiyyətə açıq hörmətsizliyinin, ətrafdakılara münasibətdə həyasızlığının və i.a. halların müəyyən edilməsi vacib məsələdir. Çünki cinayətkarın bütün bu hərəkətləri özünü bütövlükdə cəmiyyətə qarşı nifrət zəminində göstərir. Burada təqsirləndirilən şəxsin zərərçəkmiş şəxslə əlaqədar qarşılıqlı şəxsi münasibətlərini də nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Doğrudur, xuliqanlıqın törədilməsində (adətən təqsirləndirilən şəxsin zərərçəkmiş şəxsi əvvəllər, ümumiyyətlə tanımadığı hallarda) təqsirkar qarşılaşdığı və barəsində hüquqazidd hərəkətlərə yol verdiyi şəxsə hər hansı bir mənfi hissə malik olmaya bilər. Lakin diqqətdən yayınmamalı olan məsələnin başqa cəhətidir. İctimai yerdə qarşılaşdığı şəxsə qarşı kobudluq edərək onun üzərində digər zorakılıq hərəkətləri etmək istəyini açıq surətdə nümayiş etdirən xuliqanın ətrafdakıları və onların iradlarını nəzərə almaması, bütün bunlara laqeydlik göstərməsi əməlin ictimai təhlükəliliyini artıran, belə hərəkətləri məhz xuliqanlıq kimi təzahür etdirən hallardır.

Xuliqanlıq əməlini törətməyə, adətən müasiri olduğu cəmiyyətə ikrah hissi ilə baxanlar, xudpəsənd hisslərlə yaşayanlar və öz hüquqazidd hərəkətləri ilə guya mövcud şəraitə etirazlarını nümayiş etdirənlər meyli

olurlar. Belə şəxslər sanki belə cinayətkar yolla "təskinlik" tapmağa cəhd göstərirlər. Belə şəxslər özlərinə, hər şeydən əvvəl, ətrafdakıların diqqətini cəlb etdirməyə çalışır, bir çox hallarda, hətta özlərini haqlı hesab etməyə meyl edirlər. Şübhəsiz ki, bütün bunlar cinayətkar yolu seçmiş adamların psixikasındakı mənəvi şikəstliyin göstəricilərindən biri kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikası artıq iyirmi ildən artıqdır ki, özünün dövlət müstəqilliyini qəbul etmiş, ölkənin sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni inkişafında köklü dəyişikliklər baş vermişdir. Lakin xuliqanlıq əməli öz təbiətini nəinki əvvəlki kimi saxlamış, onun xarakteristikasında cüzi dəyişiklik belə baş verməmişdir. Əslində, belə dəyişikliyi gözləmək əbəs olardı. Çünki hər hansı cinayət bütün quruluşlarda, cəmiyyətin inkişaf mərhələlərində öz xarakterini dəyişmir. İstər bir əsr bundan əvvəl, istərsə də indinin özündə törədilən xuliqanlıqda həmişə cinayətkarın cəmiyyətə və mövcud qanunlara saymazlığı, şəxsiyyətə qarşı kobudluğu və zorakılığı özünü büruzə verir. Məsələn burasındadır ki, köhnəliyin bir sıra mənfi cəhətləri, müasir dövrdə qəbul edilməyən naliyiq adətlər də hazırda törədilən xuliqanlıq hərəkətlərində özünü qabarıq şəkildə göstərir.

Göstərmək lazımdır ki, insan davranışı heç vaxt müstəsna dərəcədə eyni ideal mühərriklərlə şərtləşmir. İnsan davranışı həmişə obyektiv və subyektiv səbəblərlə, eləcə də real gerçəklikdə öz əsasına malik olan şəraitlə şərtləşir. Bu, tam dərəcədə xuliqanlıq da aid edilməlidir.

Xuliqanlıq motivinin eyniadlı hərəkətlərin sosial xarakteristikasına daxil olduğuna görə, ona həmin cinayətin subyektiv cəhətinin məcburi elementi /təvsi baxımından/ qismində baxılmaya bilməz. Hələ keçən yüzilliyin 60-cı illərinin hüquq ədəbiyyatında ifadə edilmiş aşağıdakı fikir, zənnimizcə, öz aktuallığını itirməmişdir: "Xuliqanlıq motivi olmadan, xuliqanlıq hərəkətləri də ola bilməz" .

Qeyd: Xuliqanlıq motivinin bu cinayət tərkibinin məcburi əlaməti olduğunu keçmiş sovet kriminalistlərinin əksəriyyəti təsdiq edirdi (44, 24, 109, 15, 68, 60, 107, 37).

Deməli, xuliqanlıq əməlinin təvsi hər bir konkret halda bu cinayət üçün spesifik olan motivin müəyyən edilməsi zərurətinə gətirib çıxarır. Məsələn, əgər şəxsin hərəkətləri xuliqanlıq deyil, zərərçəkmiş şəxsə qarşı şəxsi münasibətlər zəminindən irəli gəlmişdirsə, təqsirləndirilən şəxs xuliqanlıq görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz.

Lakin müasir mərhələdə də xuliqanlıq cinayət tərkibi üçün motivin məcburi element olması fikri ilə heç də bütün kriminalistlər razılaşırlar. Hüquqşünas-kriminalistlərin bir qismi belə hesab edir ki, xuliqanlıq nəinki eyniadlı, digər motivlərlə, o cümlədən şəxsi xarakterli motivlə, məsələn, intiqam, qısqanclıq motivi ilə də törədilə bilər. Fikrimizcə, belə mülahizələrlə razılaşmaq düzgün olmazdı. Çünki belə mülahizə "xalis illüziyanı" xatırladır. Belə mülahizə nəticəsində başlıca və ikinci dərəcəli motivlərin, xuliqanlıq niyyətinin və digər niyyətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin başa düşülməsində qeyri-dəqiqliyə gətirib çıxara bilər.

Şübhəsiz ki, şəxsi xarakterli niyyət müəyyən bir hərəkəti törətmək qətiyyətində rol oynaya bilər. Lakin şəxsi niyyətlər xuliqanlıq hərəkətlərində başlıca rol oynamayıb, əlavə niyyətlər rolunu oynayan başlıca olmayan motivlər qismində çıxış edirlər. Xuliqanlıq əməlinin törədilməsi zamanı cinayətin başlıca və əsas motivi qismində həmin hüquqazidd, hərəkətlərin mənasını və məzmununu müəyyən edən ancaq bir motiv - xuliqanlıq motivi çıxış edə bilər.

Cinayət qanunu / AR CM-nin 221-ci maddəsi/ xuliqanlıqı səciyyələndirərkən cəmiyyətə açıq hörmətsizlik haqqında danışır və bununla yanaşı qeyd edir ki, bu hərəkətlər müəyyən /ayrıca götürülmüş/ bir şəxsiyyət deyil, hər bir kəs, bütövlükdə cəmiyyət əleyhinə yönəldilir. Ona görə də xuliqanlıq əməlinin tərkibi üçün motivin məcburiliyinin inkar edilməsi belə xassəyə malik olan ictimai təhlükəli əməli ən məcburi elementdən məhrum edir. Belə məcburi element olmadan isə xuliqanlıqın spesifikliyini və onun sosial mahiyyətini dərk etmək mümkün deyil. Deməli, belə olduğu halda, bu cinayətin qəsdinin məzmunu haqqında məsələnin də həlli qeyri-mümkün xarakter alır. Bütün bunlar isə öz növbəsində praktiki olaraq şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərin, həmçinin əmlak cinayətlərinin hesabına xuliqanlıq cinayət tərkibinin həddən artıq genişləndirilməsinə gətirib çıxara bilər.

Keçən yüzilliyin 60-70-ci illərinin hüquq ədəbiyyatında xuliqanlıq cinayətinin şəxsi motivlərlə törədilməsi mümkünlüyünə dair mülahizələrin əsaslandırılması üçün bəzən SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun "Xuliqanlıq haqqında işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi barədə" 22 dekabr 1964-cü il tarixli qərarına istinad edilirdi. Həmin qərarla qeyd edilir ki, "xuliqanlıq cinayətini xuliqanlıq nisbətən ağır olmayan digər cinayətlərdən fərqləndirilməsi təqsirkar şəxsin qəsdinin məzmunundan və istiqamətindən, onun törətdiyi hərəkətlərin motivlərindən, məqsədlərindən və hallarından asılı olaraq aparılmalıdır"(46, mad 7, 129, 3-4).

“Şəxsi motivlərlə təhqir etmə, döymə, yüngül bədən xəsarətləri yetirmə və ya digər belə hərəkətlər etmə xuliqanlıq kimi yalnız o halda tövsif edilə bilər ki, onlar ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması ilə müşayiət olunsunlar və cəmiyyətə açıq hörmətsizlikdən irəli gəlsinlər”^(129, 3-4). Lakin Plenumun yuxarıda xatırladılan qərarından belə nəticə irəli gəlmir.

Plenumun həmin qərarında qeyd edilirdi ki, şəxsi qarşılıqlı münasibətlər zəminində baş vermiş hərəkətlər artaraq xuliqanlıq o halda, keçə bilər ki, onlar ictimai qaydanı kobud surətdə pozmaqla və cəmiyyətə açıqca hörmətsizliklə müşayiət olunsunlar. Bu halda Plenum xuliqanlıq əməlinin motivini müəyyən etmək əvəzinə, bu motiv üçün spesifik olan hərəkətləri göstərmişdir. Eyni zamanda da göstərmək zəruridir ki, bu məsələ hələ o dövrdə bütün şübhələri aradan qaldırmaq üçün dəqiq həll olunan məsələ kimi qəbul edilmişdir. Və güman edilmişdir ki, məsələnin məhz belə həlli xuliqanlıq əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizədə qanunçuluğun möhkəmləndirilməsinə xidmət edəcəkdir.

Xuliqanlıq əməlinin şəxsi xarakterli motivlərlə törədilməsi mümkünlüyü haqqında mülahizənin təsdiqində bəzən o an istinad edilir ki, xuliqanlıq niyyətinin xuliqanlıqın konstruktiv əlaməti hesab olunması ictimai qaydanı kobud surətdə pozan əməlin və şübhəsiz, ictimai təhlükəli olan, lakin başqa niyyətlə edilən hərəkətlərin cinayət qanununun çərçivəsindən qalması vəziyyətini yaradır.

Buna aşağıdakılar cavab verə bilər. AR CM-nin 221-ci maddəsinə analogiyanı əvəz etməkdən ibarət olan ehtiyat norma kimi baxıla bilməz. Göstərilən hərəkətlər ancaq o halda xuliqanlıq kimi qiymətləndirilə bilər ki, onlar öz xarakterinə görə təqsirkarın qanunlara və ən elementar birgəyaşayış qaydalarına etinasız, laqeyd münasibətini nümayiş etdirməyə göstərdiyi cəhd haqqında şəhadət versinlər. Məsələn, son dərəcə həyasızlıqla törədilən pozğun hərəkətlər. Əgər xatırladılan hərəkətlərdə həyasızlıq halları olmazsa və onların əsasında başqa maraqlar durarsa, xuliqanlıq görə məsuliyyət nəzərdə tutan cinayət qanununu tətbiq etmək olmaz. Təcrübəyə müraciət edək:

“X. dəfələrlə sərxoş vəziyyətdə evə gələrkən həyətdə oynayan yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların yanından ötdüyü zaman nalayiq sözlər işlətdiyinə görə təqsirli bilinmişdir. Onun hərəkətləri müstəntiq tərəfindən AR CM-nin 221.1-ci maddəsi ilə tövsif edilmişdir.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə haqqında qərarda cinayətin törədilməsi motivinə aid olan xarakteristikada deyilir ki, təqsirləndirilən şəxs özünün ətrafdakılara nifrətini təmin etməyə cəhd göstərərək, yol verdiyi

hərəkətləri "müstəsna dərəcədə həyasızlıq təzahür etdirməklə xuliqanlıq niyyəti ilə" törətmişdir.

Tam mənası ilə demək olar ki, belə tövsif düzgün hesab oluna bilməz. Təqsirləndirilən şəxsin hərəkətləri həyasızlıq xarakteri daşısa da, onlar AR CM-nin 221.1-ci maddəsi ilə tövsif edilə bilməzdilər, çünki onlar xuliqanlıq niyyətindən deyil, tamamilə başqa niyyətlərdən irəli gəlmişdir.

Bu deyilənlər belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, motiv xuliqanlıqın tərkibinin konstruktiv elementidir. O, ağır nəticələrlə yanaşı, xuliqanlıqı dikər cinayətlərdən, xüsusilə də şəxsiyyət və əmlak əleyhinə olan, intiqam, qısqanclıq zəminində və digər şəxsi zəminlərdə törədilən cinayətlərdən fərqləndirməkdə mühüm rol oynayır.

Bəs, xuliqanlıq niyyəti nə ilə səciyyələndirilir? Bu niyyətin, onu digər motivlərdən fərqləndirən xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?

Xuliqanlıq niyyətinin müəyyən edilməsində və onun digər, məsələn, intiqam, qısqanclıq motivlərindən fərqləndirilməsində, hər şeydən əvvəl, bilavasitə bəhanələrin xarakteri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Təsadüfi deyildir ki, təqsirləndirilən şəxs öz davranışını məhz həmin bəhanələrlə əlaqələndirir, özünün bayağı etirazlarını belə təhqiramiz dəlillərlə bağlayır.

Hər bir motiv özünün bilavasitə müəyyənliyi nöqtəyi-nəzərindən bir qayda olaraq, kənarda /xaricdə/ hansısa mühüm hallara malikdir. Məhz belə hallar motivin yaranmasının bilavasitə impulsuna xidmət edirlər. Məsələn, intiqamın bilavasitə impulsu qismində, adətən inciklik çıxış edir. Belə inciklik, hər şeydən əvvəl, zərərçəkmiş şəxsin hüquqazidd davranışından irəli gəlir və təqsirləndirilən şəxsin, yaxud ona yaxın olan şəxslərin mənafeələrinə toxuna bilər. Düşmənçilik hissi kimi qısqanclıq sədaqətə və inama şübhədən qidalanır və ilk növbədə müxtəlif cinslər arasında yaranaraq yaxın, hətta, intim münasibətlərin sonrakı gedişi ilə xarakterizə olunur. Xuliqanlıq motivi isə öz xarakterinə görə, ləyaqətsiz, həyasız motivdir. O, kənardan hər hansı bilavasitə səbəblərdən irəli gəlir. Elə buna görə də xuliqanlıq motivi təqsirləndirilən şəxsin mənafeələrinə əsaslı surətdə toxuna bilməz. Xuliqanlıq demək olar ki, əksər hallarda ən cüzi bəhanə, hətta belə bəhanənin olmaması şəraitində yaranır.

Deməli, hər bir konkret halda xuliqanlıq əməlinin tövsif edilməsi vəzifəsi təqsirkarın öz davranışını hansı hallarla bağladığının müəyyən edilməsinə və bununla əlaqədar olaraq motivin xarakterinin aydınlaşdırılmasına və törədilmiş cinayətin düzgün tövsif edilməsinə gətirib çıxarır.

Məsələyə ümumi halda yanaşılması baxımından cinayəti düzgün tövsif etmək konkret əməldə, bu növ əməlləri nəzərdə tutan cinayət hüquq normasında təsbit edilmiş cinayət tərkibinin müəyyən edilməsi deməkdir. Cinayəti düzgün tövsif etmək, həm də əməlin bütün əlamətlərini özündə ehtiva edən maddəni, maddənin hissəsini və ya bir neçə maddəni tətbiq etmək deməkdir.

Göstərilən tələblərdən hər hansı birinin pozulması əməli düzgün olmayan tövsifinə gətirib çıxara bilər. Məsələn, cinayətlərin məcmusuna daxil olan maddələrdən birinin tətbiq edilməməsi düzgün olmayan tövsiflə nəticələnir. Bunu eynilə, xüsusilə də xuliqanlıq və ona oxşar tərkiblərə də şamil etmək olar. B.A.Kurinov haqlı olaraq göstərir ki, cinayətin düzgün tövsif edilməsi cinayət əməlinin qiymətləndirilməsinin mümkün olan yeganə üsuludur ^(111, 22). Cinayət əməlinin düzgün tövsif edilməsi müvafiq ictimai təhlükəli əməli hərtərəfli, tam əhatə edən cinayət qanununun tətbiq edilməsini tələb edir. Hələ keçən yüzilliyin 60-cı illərinin cinayət qanunvericiliyinin tətbiqinə dair rəhbər izahlarında bu məsələyə xüsusi olaraq toxunulurdu. Belə ki, SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun "Məhkəmə hökmü haqqında" 30 iyun 1969-cu il tarixli 4 sayılı qərarında deyilirdi: "Əməlin cinayət qanununun bu və ya digər maddəsi ilə onun hissələri və bəndləri ilə tövsif edilməsi hökmdə əsaslandırılmalıdır. Bir neçə şəxsin ittiham olunduğu və ya bir şəxsin bir neçə maddə ilə ittiham olunduğu işlər üzrə məhkəmə həmin şəxsin əməlini və şəxsin hər bir maddə ilə təqsirləndirildiyi əməlin tövsifini əsaslandırılmalıdır" ^(32,99-107).

Cinayətin tövsif edilməsi təqsirləndirilən şəxsin əməlində Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulan cinayət tərkibinin olmasının rəsmi surətdə tanınmasından, başqa sözlə, şəxsin cinayəti törətməkdə təqsirli hesab edilməsindən əlavə cəzanın təyin olunması və onun çəkilməsi kimi digər hüquqi nəticələr də törədir. Qanunla nəzərdə tutulan hallarda isə məhkum edilən şəxs cəzasını çəkib qurtardıqdan sonra da müəyyən müddətdə məhkum olunmuş hesab edilir.

Beləliklə, cinayətin düzgün tövsif edilməsinin daha bir əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o təqsirkar şəxsin ədalətli və əsaslandırılmış şəkildə cəzalandırılması üçün mühüm şərtidir. Müəyyən əməlləri cinayət hesab etməklə qanunvericilik onların ictimai təhlükəlilik dərəcəsini və xarakterini ciddi surətdə nəzərə alır ki, bu da öz əksini həmin əməllərə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan maddənin sanksiyasında tapır. Ayrı-ayrı cinayət əməllərinin cəmiyyət üçün törətdiyi təhlükə eyni olmadığına görə, təqsirləndirilən şəxslərə tətbiq edilən cəzaların da müddətləri və növləri müxtəlif olur.

Hüquq pozuntuları ilə, o cümlədən xuliqanlıqla mübarizədə cinayət cəzası dövlətin son tədbiridir. Növündən və müxtəlifliyindən, eləcə də müddətindən asılı olmayaraq, cəza məhkumluq kimi hüquqi nəticə yaradan tədbir olaraq qalır. Cəzanın doğurduğu mənəvi sarsıntı isə daha ağırdır. Ona görə də xuliqanlıq əməlinin tövsif edilməsində qanunu tətbiq edən orqanların diqqətindən heç nə, ən adi detal belə yayınmamalıdır. Çünki xuliqanlıq adı ağır olan cinayətlərdəndir. O, ümumxalq nifrətinə layiq olan bir cinayətdir. Bununla əlaqədar həmin əməlin başqa nüanslarına da diqqət yetirmək zəruridir.

Xuliqanlıq motivlərinin digər ictimai təhlükəli hərəkətlərin motivlərindən fərqləndirilməsində zərər çəkmiş şəxsin davranışı kimi halın aydınlaşdırılması birinci dərəcəli rol oynayan məsələlərdən biri olmalıdır. Cəmiyyət əleyhinə təzahürlərin meydana çıxmasına səbəb ola bilən zərər çəkmiş şəxsin törətdiyi hərəkətlərin xarakteri hər bir konkret halda bizə, təqsirləndirilən şəxsin davranışının xuliqanlıq niyyəti ilə və ya sair niyyətlərlə əlaqədar olub-olmamasını diktə edə bilər. Əgər zərərçəkmiş şəxs təqsirləndirilən şəxsin mənafeələrinə mühüm dərəcədə toxuna bilən hərəkətlər etmişdirsə, bunun nəticəsində törədilən hərəkətlər xuliqanlıq kimi qiymətləndirilə bilməz. Burada təqsirləndirilən şəxsin hərəkətləri öz formasına görə xuliqanlıqın obyektiv əlamətləri ilə üst-üstə düşə bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, həmin obyektiv əlamətlərin meydana çıxmasına məhz zərər çəkmiş şəxsin bilavasitə hüquqazidd, onun köklü mənafeələrinə toxunan hərəkətləri səbəb olmuşdur. Təcrübəyə müraciət edək:

"Sərxoş vəziyyətdə olan İ. modalar atelyesinə gələrək sifariş etdiyi kostyumu götürmək istəyir. Kostyumun pencəyini geyindikdən sonra İ. dərzi T.-dən onun sağ qolunun sol qoluna nisbətən bir qədər qısa olduğunu soruşur. T. cavab verir ki, sən içkidən ayılandan sonra qolların hər ikisi eyni olacaq. Dərzinin bu sözündən əsəbləşən İ. onu nalayiq sözlərlə təhqir etməyə başlayır. Atelyədə olan kassirin atmacasından sonra İ. onu da təhqir edir. İ.-nin hərəkətləri AR CM-nin 221.1-ci maddəsilə xuliqanlıq kimi tövsif edilmişdir". Lakin apellyasiya şikayətindən sonra İ.-nin hərəkətləri AR CM-nin 148-ci maddəsilə yenidən tövsif edilmiş və göstərilmişdir ki, təqsirləndirilən şəxs xuliqanlıq niyyəti ilə deyil, digər motivlə hərəkət etmişdir və həmin hərəkətlər zərər çəkmiş şəxsin ona qarşı davranışı ilə əlaqədar olaraq yaranmışdır^(24, c.i C-1/008).

Qeyd etmək lazımdır ki, belə hallarda təqsirləndirilən şəxslə zərər çəkmiş şəxs arasındakı qarşılıqlı münasibətlər heç də az rol oynamır. Cinayətin xuliqanlıq motivi bu qarşılıqlı münasibətlərin xarakteri ilə müəyyən edilir. Belə hallarda motivin xarakterinə təqsirləndirilən şəxsin öz

hərəkətlərinin sərbəstliyi, özünü göstərmək, nümayiş etdirmək haqqında eybəcər təsəvvürləri başlıca rol oynayır. Yəni təqsirləndirilən şəxs etiraz əlaməti olaraq ətrafındakılara hörmətsizliyini bidirməkdə özünü haqlı hesab edir. Belə hallarda, əgər şəxsin ictimai təhlükəli hərəkətləri zərər çəkmiş şəxsin bu və ya digər davranışı ilə əlaqədar yaranan nifrətamiz münasibətlərdən irəli gəlmişdirsə, belə hərəkətlər xuliqanlıq kimi tövsif edilə bilməz.

İctimai qaydanı pozan ictimai təhlükəli əməlin məişət şəraitində, ailədə, kommunal mənzildə qohumlara və tanışlara münasibətdə, habelə istehsalatda xidməti şəraitdə törədildiyi vaxt bu məsələnin həllinə xüsusilə diqqətlə yanaşmaq lazım gəlir.

Göstərmək zəruridir ki, xuliqanlıq əməli heç də həmişə cinayətin bilavasitə bəhanəsinin olmaması və ya belə bəhanənin cüzi olması ilə əlaqədar olmur. Digər tərəfdən, şəxsin öz davranışını əlaqələndirdiyi bəhanə də heç də həmişə digər cinayətlərin törədilməsi zamanı dəqiq müəyyənləşdirilmiş olmur. Bilavasitə bəhanənin əhəmiyyəti cinayətin törədildiyi bütün halların ancaq məcmusu nəzərə alınmaqla müəyyən edilə bilər.

Xuliqanlıq niyyətlərinin digər bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, belə niyyətlər bilavasitə situasiyanın, şəraitlə müəyyən edilən təsirin altında formalaşır. Belə situasiyanın və şəraitin özü xuliqanlıqın təzahür etməsinin və törədilən cinayətin digər hallarının bir növ üsulu, vasitəsi qismində çıxış edir. Bununla əlaqədar hüquq ədəbiyyatında ifadə edilmiş mövqe ilə razılaşmaq olar. Belə ki, N.F. Kuznetsova cinayətin törədilməsi üsuluna və şəraitinə xuliqanlıq və şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətləri fərqləndirən əsas əlamətlərdən /nəticələrin ağırlığı və cinayətkar fəaliyyətin motivi ilə yanaşı/ biri kimi baxır. Lakin belə bir halı da qeyd etmək zəruridir ki, cinayətin törədilməsi üsulu və şəraiti öz-özlüyündə deyil, cinayətin törədilməsi motivini xarakterizə edən hallar kimi əhəmiyyət kəsb edirlər.

Motivin şəraitlə, hərəkətlərin məqsədinin onların məzmunu ilə əlaqəsi şübhəsiz ki, hər bir cinayət əməlinə mövcuddur. Hər bir cinayət yeganə obyektiv və subyektiv xassələrlə xarakterizə olunur. Bu əlaqə xuliqanlıqda daha müfəssəl, belə demək olar ki, daha aşkar ifadə edilmişdir. Belə halda, adətən cinayətin törədilməsini qabaqlayan "lehinə və əleyhinə" kimi mürəkkəb mübarizə demək olar ki, mövcud olmur. Burada iradəvi proses sürətlə axır, bəzən isə daha səyli xarakter alır; motiv işin konkret hallarının təsiri altında, təqsirləndirilən şəxsin seçdiyi müvafiq forma nəzərə alınmaqla formalaşır. Məhz belə iradəvi prosesdə

təqsirləndirilən şəxs özünü göstərir, qanunlara və elementar birgəyaşayış qaydalarına etinasızlığını nümayiş etdirir; əgər pəncərəni sındırmaq üçün əlverişli şərait yaranırsa, pəncərəni sındırır; qarşısında hər hansı bir şəxsi görürsə, ona zərbə endirir; qadınla rastlaşdıqda, öz həyasızlığını və ləyaqətsizliyini büruzə verir və i.a. Deməli, bəhanənin seçilməsi və xuliqanlıq hərəkətlərinin ifadə forması başlıca olaraq təqsirləndirilən şəxsin öz hərəkətlərlə mümkün qədər daha böyük səmərə əldə etməyə göstərdiyi cəhdlərlə şərtləşir.

Xatırladılan hal bizə onu izah edir ki, xuliqanlıq çoxşaxəli cinayətdir və təbii olaraq xuliqanlıq niyyətinin özü də o qədər çoxşaxəlidir. Məhz bu niyyətin son dərəcədə çoxşaxəliliyi ictimai təhlükəli əməlin mürəkkəbliyi şərtləndirir. Əslində bu iki məqam bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlayır. Niyyətin böyüklüyü, onun ifadəsinin mürəkkəbliyi xuliqanlıq hərəkətlərini kəskinləşdirir, onun təzahür etmə miqyasını, diapozonunu daha da genişləndirir.

Belə şəraitdə xuliqanlıq motivi də ən müxtəlif ifadə forması əldə edir. Xuliqanlıqın xüsusi təzahür formaları bu motivə müvafiq olur. Cinayətin törədilməsi şəraiti, ictimai qaydanın pozulması üsulu bəzən təqsirləndirilən şəxsin öz davranışını xuliqanlıq motivləri ilə və ya sair niyyətlərlə əlaqələndirib-əlaqələndirməməsini izah edə bilər.

Xuliqanlıq tərkibində motivin və hərəkətlərin xüsusiyyətlərinin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi o qədər sıx olur ki, təcrübədə motivin müəyyən edilməsinin xuliqanlıq hərəkətlərinin üsulunun və törədilməsi şəraitinin xarakteristikası ilə əvəz edilməsi hallarına da təsadüf olunur. Lakin şübhəsiz ki, belə yanaşmanı düzgün hesab etmək olmaz.

İctimai qaydanın kobud surətdə pozulmasının zahirli formasının nə dərəcədə mühüm olmasına baxmayaraq, bu öz-özlüyündə xuliqanlıq niyyətlərinin mövcudluğunun mübahisəsiz sübutuna xidmət edə bilməz. Bununla yanaşı, həm cinayəti, həm də onu törədən təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edən digər halları da nəzərə almaq zəruridir. Təcrübəyə müraciət edək:

"Sərxoş vəziyyətdə olan bir nəfər Ş. baltanı götürərək Z.-in evinə getmiş, qapını sındıraraq içəri daxil olmuş və evdəki mebeli, televizoru və başqa ev əşyalarını sındırmağa başlamış, habelə evin pəncərələrinin çərçivələrini və şüşələrini qırmışdır. Cinayətin motivinə zərər çəkmiş şəxsin müntəzəm surətdə Ş.-in arvadının guya D. ilə yaxınlıq münasibətlərinin olmasına dair böhtanları xidmət etmişdir"(26, c.i C-1/57).

Rayon məhkəməsi Ş-in hərəkətlərini xuliqanlıq kimi AR CM-nin 221.1-ci maddəsi ilə tövsif etmişdir. Bu zaman məhkəmə cinayətin törədilməsi üsulunu belə tövsifin əsas dəlili qismində qiymətləndirmişdir. Apellyasiya məhkəməsi isə Ş.-in hərəkətlərini başqasının xüsusi əmlakını məhv etmə kimi yenidən tövsif etmişdir.

Apellyasiya məhkəməsinin belə qərarını tamamilə düzgün hesab edirik. Çünki bu halda rayon məhkəməsinin səhvi motivin müəyyən edilməsində təzahür etmişdir. Belə ki, o, motivi cinayətin törədilməsi üsulunun xarakteristikası ilə əvəz etmişdir. Bu da, yuxarıda artıq qeyd edildiyi kimi, düzgün sayıla bilməz.

Nəhayət, xuliqanlıq niyyətlərinin mühüm, bu niyyətləri digər motivlərdən fərqləndirən xüsusiyyətlərindən biri onların təzahür etmələri görünüşü, aşkarlığıdır. Bu zaman göstərilən motivlərin asanlıqla dərk edilməsi deyil, onların aşkar surətdə görünməsi nəzərdə tutulur.

Cinayət işinin təhqiqatı prosesində təqsirləndirilən şəxs təhrikedici səbəblərin təsiri əsasında, bir qayda olaraq, gerçək motivlər şəxsin hərəkətlərində etiraf edilmir. Cinayətin törədildiyi anda isə xuliqan öz niyyətlərini gizlədə bilmir. O, nəinki ictimai qaydanı kobudluqla pozmağa cəhdlər göstərir, həm də özünün başqalarına, ətraf-dakılara etinasız və laqeyd münasibətini göstərməyə çalışır. Xuliqan həmişə elə hərəkət edir ki, onun ictimai mənafeələrə etinasızlığı ətrafdakı hər bir fərd üçün görünən olsun, öz şəxsi maraqlarını bu mənafeələrin əksinə qoysun, qanunlara və birgəyaşayış qaydalarına saymazlığını qabarıq şəkildə büruzə versin^(107, 25). Deməli, özünü göstərmək cəhdləri, öz xudpəsənd mənafeələrini başqa adamların mənafeələrinə qarşı qoymaq istəyi xuliqanlıq hərəkətlərini törədən şəxsin rəhbər tutduğu başlıca stimuldur.

Xuliqanlıq niyyətlərinin qeyd edilən xüsusiyyətləri nəinki xuliqanlıq əməlini digər cinayətlərdən fərqləndirməyin üzərinə işıq salır, həmçinin də cinayət tərkibinin ayrı-ayrı əlamətlərinin məzmunu haqqında məsələnin daha konkret şəkildə həll olunmasına imkan yaradır. Bundan başqa, həmin xüsusiyyətlər xuliqanlıqın xarakteristikasında hərəkətlərin yeri və açıqlığı kimi halların rolu haqqında dəqiq mülahizə yürütməyə imkan verir.

Hüquq ədəbiyyatında dəfələrlə və haqlı olaraq qeyd edilir ki, xuliqanlıq əməlinin böyük əksəriyyəti ictimai yerlərdə - adamların çox toplaşdıqları prospekt və parklarda, kinoteatrlarda, ictimai nəqliyyatda, istehsalat müəssisələrində törədilir^(148, 8, 74,9). Belə mülahizələr xuliqanlıq niyyətlərinin spesifikliyinə tamamilə uyğundurlar. Bununla yanaşı, cinayət hüququ, o

cümlədən nəzəriyyə və təcrübə onu əsas götürür ki, cinayətin törədilməsi yeri xuliqanlıqın məcburi əlaməti deyildir. Xuliqanlıq istənilən yerdə törədilə bilər, bir şərtlə ki, elə bir şərait olmalıdır ki, orada şəxs qanunlara və birgəyaşayış qaydalarına etinasızlığı nümayiş etdirə bilsin və cəmiyyətə açıq kobudluq özünü göstərsin.

Xuliqanlıq motivlərinin göstərilən xüsusiyyətləri əsasında xuliqanlıqın açıqlığı haqqında məsələnin həll edilməsi bir qədər başqa xarakter alır. Xuliqanlıq əməlinin yuxarıda sadalanan cəhdlərə əsaslandığına görə, bu hərəkətlərin kiməsə, məsələn, zərər çəkmiş şəxsə, ətrafdakı başqa adamlara məlum olmaması və ya ola bilməməsi, yaxud həmin hərəkətləri heç kəsin müşahidə etməməsi şəraitində törədilməsi qeyri- mümkündür.

Başqa sözlə, xuliqanlıq açıq-aşkar xarakter daşımaya bilməz. Hüquq ədəbiyyatında düzgün olaraq qeyd edilir ki, hərəkətlərin açıq-aşkar xarakter daşması xuliqanlıqın öz təbiətindədir, əks təqdirdə belə hərəkətlər xuliqanlıq kimi qiymətləndirilə bilməzdi. Öz hərəkətlərini başqalarının gözləri qarşısında nümayiş etdirmək, onları açıq şəkildə həyasızlıqla icra etmək xuliqanlıqı bütün çəkisi ilə meydana çıxarır.

Açıqlıq - bu, xuliqanlıq motivinə və onunla şərtlənən hərəkətlərə xas olan xassədir. Əgər ictimai təhlükəli hərəkətlər açıqlıqdan məhrum olsaydılar, onlara, artıq qeyd edildiyi kimi xuliqanlıq qismində baxmaq, ümumiyyətlə mümkün olmazdı. Belə şəraitdə təhqirdən fərqli olaraq, xuliqanlıq əməlini açıqlığının mövcud olması üçün xuliqanlıq cinayətinin törədildiyi anda üçüncü şəxslərin hadisə yerində olmasının məcburiliyi tələb olunmur. Törədilən hərəkətləri heç olmasa bir nəfərin müşahidə etməsi, o cümlədən zərər çəkmiş şəxsin özünün onların şahidi olması xuliqanlıqın açıqlığı üçün kifayət edir.

Xuliqanlıqın motivinin müəyyən edilməsində problemin mürəkkəbliyi başlıca olaraq ondan ibarətdir ki, həmin motiv əməldə heç də həmişə cinayətin törədilməsinin yeganə niyyəti qismində çıxış etmir. Bu motivlər bəzən sair motivlər və cəhdlər, şəxsi münasibətlər ilə tamamlanır və mürəkkəbləşir. Başqa sözlə, şəxsi münasibətlər zəminində başlayan hərəkətlər tədricən artaraq xuliqanlıq hərəkətlərinə keçə bilər.

İctimai qaydanı kobud surətdə pozan hərəkətlərin törədilməsi zamanı xuliqanlıq niyyətlərinin təhrikediciləri qismində xalis şəxsi münasibətlər - nifrət, intiqam, qısqanclıq və i.ə. da çıxış edə bilər. Məsələn, təqsirləndirilən şəxs nifrət etdiyi, intiqam almaq istədiyi və ya qısqanclıqla yanaşdığı şəxsə münasibətdə son dərəcə həyasız və ləyaqətsiz hərəkətlər törədə bilər. Bu zaman ailə münasibətləri zəminində yol verilmiş həyasızlıq hərəkətləri

də istisnalıq təşkil etmir. Bütün bunlar onu göstərir ki, hüquqazidd davranışın məhz qarışıq motivləri hər bir konkret halda xuliqanlıq hərəkətlərinin olduğu kimi düzgün qiymətləndirilməsini və əməlin tövsifini çətinləşdirə bilər və çox vaxt bunu çətinləşdirir.

Xatırladılan xüsusiyyətlərin iradəvi aktın motivləşdirilməsində təcrid edilməsi bəzən xuliqanlıqın subyektiv cəhətinin məzmunu haqqında düzgün olmayan nəticələrin əldə olunmasına gətirib çıxarır. Bu isə elmi və təcrübi baxımdan qəbul edilməzdir.

Göstərilən məsələ ilə əlaqədar M.İsayev də belə hesab edirdi ki, "şəxsi haqq-hesabların ictimai yerdə, məsələn, teatrda, ümumi yığıncaqda ayırd edilməsi təqsirkar tərəfindən cəmiyyətə hörmətsizlik göstərməsi haqqında şəhadət verir və belə hərəkət xuliqanlıq kimi tövsif edilməlidir" (79, 7). Müəllifin bu mövqeyinə bir çox hüquqşünas-alimlər də tərəfdar çıxmışlar (64, 33, 148, 8, 124, 188, 147, 14, 62, 66).

Artıq yuxarıda xatırladıldığı kimi, xuliqanlıqın spesifikliyi nəinki obyektiv xassələrin məzmununda, həm də bu ictimai təhlükəli əməlin motivinin xüsusiyyətlərində ifadə olunur. Xuliqanlıq həmişə eyni bir cəhətdən – özünü göstərməkdən, qanunlara və ətrafdakılara açıqca laqeydlilik və etinasızlıq nümayiş etdirməkdən irəli gəlir. Məhz belə bir motivə xüsusi məqsəd - ictimai qaydanı kobud surətdə pozan və cəmiyyətə açıq hörmətsizliyi ifadə edən hərəkətləri törətmək uyğun gəlir.

Cəmiyyətə açıq hörmətsizlik əlaməti xuliqanlıqla nəticə, əsas xassə, cinayətin sosial elementi və cinayətkar hərəkətlərin məqsədi kimi çıxış edir. Belə hərəkət özünün istənilən məzmunu ilə həmişə arzu olunan qismində çıxış edir. Çünki bu hərəkətlərin məzmununu arzu olunan məqsəd müəyyən edir.

Xuliqanlıqın dolayı qəsdlə törədilməsi mümkünlüyü haqqında nəticə bu ictimai təhlükəli əməlin motivinin və məqsədinin məzmununa ziddir və həmin nəticə öz mahiyyəti etibarlı ilə onun tərkibinin əsassız surətdə genişləndirilməsinə aparıb çıxarır. Bu da təbii olaraq əməlin tövsifini xeyli çətinləşdirir. Hüquq ədəbiyyatında düzgün olaraq göstərilir ki, xuliqanlıq hərəkətlərinin dolayı qəsdlə törədilməsi mümkünlüyünün etiraf olunması... xuliqanlıqla şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər arasında sərhədlərin silinməsinə gətirib çıxarır (42, 134).

Yuxarıda qeyd edilən mülahizə nöqtəyi-nəzəridən ictimai yerlərdə törədilən və ictimai qaydanın pozulması ilə müşayiət olunan şəxsiyyət,

əmlak və i.a, əleyhinə olan bir çox qəsdlərin motivlərdən asılı olmayaraq xuliqanlıq kimi tövsif edilməsi lazım gələrdi.

Xuliqanlıq yalnız müstəsna dərəcədə düzünə qəsdlə törədilən cinayətdir. Xuliqanlıq cinayətinin subyektiv cəhətini belə xarakteristikası onu digər oxşar cinayətkar əməllərdən əsaslı şəkildə fərqləndirməyə imkan verir.

Beləliklə, göstərilən halda xuliqanlıq əməlinin motivinin, məqsədinin və ümumiyyətlə subyektiv cəhətinin digər tərkib elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin, onların qarşılıqlı bağlılığının düzgün müəyyən və dərk edilməsi haqqında söhbət gedən cinayətin düzgün tövsif edilməsinin zəruri şərti və qanunçuluğa əməl edilməsinin mühüm amilidir.

Xuliqanlıq əməlinin tövsifi məsələləri ilə əlaqədar üzərində qısa şəkildə dayanmalı problemlərdən biri də bu cinayətə cinayət qanunu normasının tətbiqi prosesində metodoloji əsaslara əməl edilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, ictimai təhlükəli əməlin tövsif edilməsi zamanı metodoloji əsaslara riayət edilməsi vacib məsələdir və söhbətin xuliqanlıq kimi öz çoxşaxəliliyi ilə seçilən əməl haqqında getdiyi halda isə, son dərəcə diqqətli olmaq tələb olunur.

Məlum olduğu kimi, ictimai təhlükəli əməllərin tövsif edilməsi idrak prosesindən ibarətdir. Tövsifin məhz belə xüsusiyyəti bu prosesi də müxtəlif metodların tətbiqini labüd və zəruri edir. Bu, həm də elmi səciyyə daşıyır. Ona görə də tövsif prosesində bir növ elmlə təcrübənin qarşılıqlı vəhdəti təzahür edir. Deməli, qanunun normasının tətbiqi idrak prosesi ilə geniş təcrübənin sintezindən ibarət fəaliyyət sahəsi kimi, səlahiyyətli dövlət orqanının vəzifəli şəxsindən, o cümlədən, təhqiqat aparan şəxsdən, müstəntiqdən, prokurordan və məhkəmədən bilik və bacarıq, eləcə də böyük təcrübə tələb edir.

Sosioloji tədqiqatların nəticələri göstərir ki, cinayət qanununun düzgün tətbiq edilməməsinin səbəblərindən danışarkən, qanunu tətbiq edən səlahiyyətli şəxslərin peşə hazırlığının və bilik səviyyəsinin yüksək olmamasını, işin əhəmiyyəti olan faktiki halların dürüst müəyyən edilməməsini və ya sübutların düzgün qiymətləndirilməməsini, cinayət qanununun tələblərinə əməl edilməməsini, ictimai təhlükəli əməlin tövsif edilməsində istifadə olunan bəzi elmi müddəaların qanuna uyğunlaşdırılmamasını və i.a. göstərmək olar. Bununla əlaqədar olaraq, konkret işlərə, o cümlədən xuliqanlıq əməli ilə bağlı cinayət işlərinə baxılması zamanı yol verilən tipik səhvlərdən danışarkən, təcrübəli hüquqşünas-alim İ.P.Qalperin yazır ki, “cinayət əməlinin tövsif edilməsi

təcrübəsində son illərdə nəzərə çarpan və mövcud olan meyllərə tənqidi yanaşmaq lazımdır”(55, 30).

Yuxarıda göstərilənləri ümumiləşdirərək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bütün digər cinaytlər kimi xuliqanlıq əməlinin tövsifi bir sıra sosial-siyasi və hüquqi aspektlərin nəzərə alınmasını tələb edir. Ayrıca xuliqanlıq əməli ilə əlaqədar cinayət- hüquqi mübarizə tədbirlərinin xarakterinə də ciddi diqqət yetirilməsi zəruridir. Xuliqanlıq əməlinin tövsif edilməsi haqqında ətraflı və mükəmməl mülahizə yürütmək üçün ümumiləşdirilmiş məlumatlardan geniş istifadə edilməlidir. Məhz ümumiləşdirilmiş məlumatlar xuliqanlıqın tövsif edilməsi baxımından obyektiv əsaslara xidmət etməklə yanaşı, həm də onunla mübarizəyə aid işlənib hazırlanan mötəbər tədbirlərə ciddi təsir göstərir.

Xuliqanlıq əməlinin düzgün tövsif edilməsi cinayət məsuliyyətinin məhz həmin cinayətə görə ləbəüdlüyünün, bilavasitə həmin cinayətkar hərəkətdə şəxsin təqsirli olub-olmamasının dürüst aydınlaşdırılması qanunçuluğun və hüquq qaydasının təmin olunmasının zəruri şərtidir.

Artıq qeyd edildiyi kimi, xuliqanlıq əməlinin tövsif edilməsi haqqında məsələnin düzgün həllinə bir çox hallarda zərərçəkmiş şəxsin davranışının aydınlaşdırılması da təsir göstərir. Bu məsələnin üzərinə bir daha qayıdaraq göstərmək lazımdır ki, istintaq və məhkəmə təcrübəsində zərərçəkmiş şəxsin qeyri-əxlaqi və ya hüquqazidd davranışı bəzən təqsirləndirilən şəxsin hərəkətlərinin tövsifi üçün əsas kimi xidmət edir. Hətta, təqsirləndirilən şəxslərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi hallarına da təsadüf olunur. Başlıca məqsəd isə zərərçəkmiş şəxsin yol verdiyi hüquqazidd hərəkətlər nəticəsində təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi əməlin düzgün tövsif edilməsindən ibarətdir. Təcrübəyə muraciət edək:

"Yük maşınının sürücüsü N. aşağıdakı şəraitdə törətdiyi cinayətkar hərəkətlər üstündə xuliqanlıqə görə təqsirli bilinmişdir. O, sərxoş vəziyyətdə olduğu zaman idarə etdiyi "Kamaz" markalı avtomobilin sükanı arxasına keçərək şosse ilə irəliləməyə başlamışdır. Bu zaman həmin şossədə "ZİL-130" markalı yük maşını idarə edən Q. onu ötüb keçir. Bundan qəzəblənən N. işarə verərək onu saxlatdırır və Q.-in sifət nahiyyəsinə bir neçə zərbə endirməklə ona yüngül bədən xəsarəti yetirir”(24, c.i.C-1/45). Apellyasiya məhkəməsinin qərarı ilə N.-in barəsində çıxarılmış hökm dəyişdirilir və onun hərəkətləri Azərbaycan Respublikası CM-nin 128-ci maddəsi ilə yenidən tövsif edilir. Apellyasiya məhkəməsi öz qərarında göstərmişdir ki, baş vermiş münaqişənin səbəbi Q.-in qeyri-düzgün hərəkətləri olmuşdur. Belə ki, o, N.-in maşınını ötüb keçdikdən sonra,

şossesinin mərkəz xətti ilə hərəkət edərək, N.-in onu ötüb keçməsinə mane olmuş, sonra isə maşını qəflətən saxlaması nəticəsində Q. N.-in nə üçün yol hərəkəti qaydalarını pozması sualına nalayiq sözlərlə cavab vermişdir. Bundan sonra N. özünü saxlaya bilməmiş və Q.-in nalayiq sözlərinə yumruq zərbələri vurmaqla cavab vermişdir. Beləliklə, N.-in hərəkətləri xuliqanlıq niyyətindən deyil, zərər çəkmiş şəxsin yol hərəkəti qaydalarını kobud surətdə pozması ilə əlaqədar təzahür etmişdir.

Belə növ situasiyalarda yol hərəkəti qaydalarının və ya nəqliyyatın təhlükəsizliyi qaydalarının pozulması ilə müşayiət olunan xuliqanlıq fərqləndirmək lazımdır. Yəni, xuliqanlıq cinayətlərin ideal məcmusu hallarından fərqləndirilməlidir.

Təqsirləndirilən şəxs tərəfindən təhqir hərəkətlərinə yol verildiyi, bədən xəsarətləri yetirildiyi və ya sair zorakılıq hərəkətləri törədildiyi zaman zərər çəkmiş şəxsə münasibətdə xuliqanlıq niyyətlərinin və xuliqanlıq cinayət tərkibinin mövcud olmaması haqqında qısa və ya uzun müddət ərzində yaranmış məişət xarakterli qarşılıqlı münasibətlər, təqsirləndirilən şəxslə zərər çəkmiş şəxsin bir-birinə qarşı nifrətamiz münasibətləri də baş verə bilər. Belə situasiyalarda psixi və ya fiziki zorakılığın göstərildiyi zaman, yəni həmin anda, adətən kənar şəxslər olurlar. Bu da belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, belə hallarda təqsirləndirilən şəxsin hərəkətlərində cəmiyyətə qarşı hörmətsizlik ifadə olunmur. Situasiyanın belə düzgün qiymətləndirilməsi hallarına məhkəmə təcrübəsində təsadüf olunur. Təcrübəyə müraciət edək:

"D.-a xuliqanlıq hərəkətləri törətməsilə əlaqədar ittiham elan edilmişdir. Belə ki, arvadının valideynlərinin evində dava-dalaş salmış və bu zaman arvadına yüngül bədən xəsarəti yeirmişdir. Məhkəmə prosesində müəyyən edilmişdir ki, təqsirləndirilən şəxs arvadının öz evlərinə qayıtmasını tələb etmişdir. Çünki onun arvadının evdən getməsinə qayınatası və qayınanası səbəb olmuşdur. D.-ın arvadı izahatında göstərmişdir ki, o,əri ilə yaxşı münasibətdə yaşamış, lakin valideynləri həmişə onun ailə işlərinə qarışmışdır. İşin hallarının qiymətləndirilməsi əsasında məhkəmə əsaslı olaraq göstərmişdir ki, D.-ın hərəkətləri şəxsi nifrətli münasibətlərdən irəli gəlmiş və buna görə də bu hərəkətlər bədənə qəsdən yüngül xəsarət yetirilməsi kimi yenidən tövsif edilməlidir. Digər tərəfdən, onun öz arvadına qarşı törətdiyi hərəkətlərin baş verdiyi anda mənzildə kənar heç bir şəxs olmamışdır^(24, c.i.C-1/20).

Nəzərə almaq lazımdır ki, şəxsi qeyri-normal qarşılıqlı münasibətlər zəminində baş verən və təhqir etmə, döymə və ya yüngül bədən

xəsarətlərinin yetirilməsi ilə müşayət olunan münaqişələrin heç də hamısı belə hərəkətlərin AR CM-nin 221-ci maddəsilə tövsifini istisna etmir. Yəni belə münaqişələr bəzi hallarda xuliqanlıq niyyətlərindən irəli gələ bilər. Bununla əlaqədar keçmiş SSR Ali Məhkəməsi Plenumunun aşağıdakı izahını da xatırlatmaq olar. Plenumun həmin izahına uyğun olaraq yuxarıda xatırladılan hərəkətlər xuliqanlıq kimi "o hallarda tövsif edilə bilərlər ki, onlar eyni vaxtda təqsirkarın ictimai qaydanı kobud surətdə pozması və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə etməsi ilə müşayət olunsunlar. Bu zaman şəxsiyyətə qarşı göstərilən qəsdlə əlaqədar olan xuliqanlıq hərəkətləri xuliqanlıq cinayət tərkibi ilə tam əhatə olunurlar və buna görə də onların əlavə tövsifi tələb olunmur" (132, 267).

Bu baxımdan məhkəmə təcrübəsində nəzərdən keçirilən iş dediklərimizə xarakterik misal ola bilər:

"Sərxoş vəziyyətdə olan L. kinoteatrda filmin nümayiş etdirildiyi zaman öz arvadını nalayiq sözlərlə təhqir etməyə başlamış /bəhanəsi bu olmuşdur ki, o, filmin kişi qəhrəmanını heyranlıqla seyr edir/ və bundan sonra onun sifət nahiyəsinə bir neçə yumruq zərbələri endirmişdir. L. rayon məhkəməsinin hökmü ilə xuliqanlıq görə məhkum olunmuşdur". Misaldan göründüyü kimi L.-in hərəkətləri həqiqətən də xuliqanlıq niyyətlərindən irəli gəlmişdir. Belə ki, kinoteatr kimi ictimai bir yerdə nəinki ictimai qaydanı və tamaşaçıların istirahətini kobud surətdə pozmuş, həm də cəmiyyətə qarşı açıqca hörmətsizlik ifadə etmişdir.

Nəzərdən keçirilən hallarda təhqir etmə, döymə, bədənə yüngül və ya az ağır xəsarət yetirmə ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə etmənin üsulu kimi çıxış edir. Başqa situasiyalarda müstəqil cinayət tərkibləri yaradan bu hərəkətlər xuliqanlıq əməlinin üsulu kimi öz ictimai təhlükəliliyinə görə AR CM-nin 221-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş xuliqanlıqın tipik ictimai təhlükəliliyi çərçivəsindən kənara çıxmırlar. Məhz buna görə də onların şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər kimi CM-nin müvafiq maddələri ilə müstəqil tövsifinə ehtiyac duyulmur.

Fikrimizcə, cəmiyyətə qarşı açıq hörmətsizlikdə ifadə edən, zərərçəkmiş şəxsə bədən xəsarətlərinin yetirilməsi ilə və ya onun ölümünə səbəb olmaqla müşayət olunan ictimai qaydanın kobud surətdə pozulduğu zaman hüquqi tövsif haqqında məsələ başqa cür həll edilməlidir. Çünki belə hərəkətlərdə təqsirləndirilən şəxslərin davranışı xuliqanlıq tərkibinin çərçivəsindən kənara çıxır və bununla əlaqədar olaraq həmin hərəkətlər Cinayət Məcəlləsinin maddələrinin məcmusu ilə tövsif edilməlidirlər.

Lakin cinayət hüququ ədəbiyyatında və istintaq-məhkəmə təcrübəsində xatırladılan məsələyə və onun həllinə sair yanaşmalara da təsadüf olunur. Cinayət hüququ nəzəriyyəsində və hüququ mühafizə orqanlarının bəzi təcrübə işçiləri arasında belə bir fikir mövcuddur ki, yuxarıda nəzərdə keçirilən situasiyada ağırlaşdırıcı hallarda törədilmiş /xuliqanlıq niyyəti ilə/ bir cinayət tərkibi /qəsdən bədən xəsarət yetirmə və ya qəsdən adamöldürmə/ mövcuddur. Fikrimizcə, belə bir fikrin əsassızlığı ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən ictimai qaydaya kobud surətdə qəsd edən xuliqanlıq kimi cinayətlə, digər tərəfdən isə xuliqanlıq motivi /niyyəti/ arasında sərhədlərin dəqiq fərqləndirilməsi aparılmır. Qeyd etmək lazımdır ki, müəyyən ictimai təhlükəli hərəkətlər kimi xuliqanlıq və davranışın psixoloji xassələri kimi xuliqanlıq motivi anlayışları bir-biri ilə eyniləşdirilə bilməz.

Yuxarıda göstərilənlərlə əlaqədar hüquq ədəbiyyatında belə bir fikir də mövcuddur ki, döymə, qəsdən bədənin xəsarətlər yetirmə xuliqanlıq kimi ancaq o halda tövsif edilə bilər ki, bu hərəkətlər və onların nəticələri ya xuliqanlıq niyyətlərindən irəli gəlsinlər, ya da onların törədilməsi ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması və təqsirkarın qəsd ilə əhatə olunan cəmiyyətə qarşı açıq hörmətsizlik ifadə etməkdə müşayiət olunsunlar. Bu mülahizədə, hər şeydən əvvəl, xuliqanlıq niyyətlərindən irəli gələn "nəticələrin" xuliqanlıq hərəkətlərindən təcrid edilmiş halda götürülməsi aydın deyildir. Lakin başlıca məsələ bundan da ibarət deyildir. Müəllif yuxarıda irəli sürdüyü mülahizəsində xuliqanlıq niyyətlərindən irəli gələn, lakin ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması və cəmiyyətə qarşı açıq hörmətsizlik ifadə etmə ilə əlaqədar olmayan hərəkətlərin xuliqanlıq kimi tövsif edilməsini mümkün hesab etməklə qeyri-dəqiqliyə yol vermişdir. Bununla yanaşı, göstərilən əlamətlər nəzərdən keçirilən tərkib üçün konstitutiv səciyyə daşıyır. Belə ki, əgər ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması və cəmiyyətə qarşı açıqca hörmətsizlik ifadə etmə yoxdursa, deməli, xuliqanlıq hərəkətləri də mövcud deyildir. Xuliqanlıq motivini cinayət kimi xuliqanlıqla eyniləşdirmək müəllifi düzgün olmayan nəticəyə gətirib çıxarmışdır. O, daha sonra göstərir ki, "ağır bədən xəsarətlərinin yetirilməsi ilə müşayiət olunan xuliqanlıq hallarını cinayət məəcəlləsinin ancaq sağlamlığa göstərilən xəsarətlərin qəsdən yetirilməsinə görə məsuliyyət nəzərdə tutan müvafiq maddəsilə tövsif etmək lazımdır. Məhz belə situasiyada xuliqanlıq cinayəti öz müstəqil ictimai təhlükəli əməl olmaq xarakterini itirir". Yuxarıda xatırlatdığımız kimi, bu qeyri-dəqiq nəticədir və onun əsasən malik olmadığını yuxarıdakı mövqeyimizdə ifadə etdik.

Belə bir fikri də əlavə etməyi məqsədəuyğun hesab edirik ki, Cinayət Məcəlləsinin bir maddəsi ilə /qəsdən bədənə ağır xəsarət yetirməni nəzərdə tutan maddə ilə / xuliqanlıq motivləri ilə törədilən, lakin ictimai qaydanın kobud surətdə pozulmasından irəli gəlməyən əməllər tövsif edilə bilər. Təqsirləndirilən şəxsin ağır bədən xəsarətlərinin yetirilməsi ilə müşayiət olunan xuliqanlıq əməli törətdiyi zaman isə iki cinayət mövcud olur. Bu cinayətlərdən birinin obyektı ictimai qayda və digərinin obyektı isə şəxsiyyətin sağlamlığıdır. Nəticəsi isə ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması və insan sağlamlığına vurulan ağır zərərdir. Başqa sözlə, bu cinayətlərin tərkibləri bir-biri ilə üst-üstə düşür. Ona görə də belə situasiyada cinayətlərin maddələrin məcmusu üzrə tövsif edilməsi zərurəti meydana çıxır.

Beləliklə, xuliqanlıq əməlinin tövsif edilməsi ilə əlaqədar fikirlərimizi yekunlaşdıraraq bu nəticəyə gəlmək olar ki, xuliqanlıq kimi ictimai təhlükəli cinayətin motivinin, məqsədinin və ümumiyyətlə subyektiv cəhətinin digər zəruri tərkib elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin, onların qarşılıqlı bağlılığının düzgün müəyyənləşdirilməsi və dərk edilməsi onun düzgün tövsifinin zəruri şərtidir. Məhz belə olan halda xuliqanlıq əməli ilə cinayət-hüquqi mübarizənin zəruri tədbirləri müəyyən oluna və onların həmin mübarizə prosesində tətbiqinə, onun səmərəliliyinə nail olmaq olar.

IV FƏSİL

XULİQANLIQ CİNAYƏTİNƏ GÖRƏ MƏSULİYYƏTİN DİFERENSİASİYASI /OPTİMAL MODEL/

Dövlətin və hüququn ümumi nəzəriyyəsində cinayət məsuliyyəti hüquqi məsuliyyətin növlərindən biri kimi müəyyən edilir. Hüquqi məsuliyyətin bir növü olmaq etibarı ilə cinayət məsuliyyəti həm də sosial məsuliyyətlə sıx əlaqədardır. Hüquq ədəbiyyatında göstərildiyi kimi, cinayət məsuliyyəti ilə hüquqi və sosial məsuliyyət arasında olan qarşılıqlı əlaqə xüsusi ilə ümumi arasında olan qarşılıqlı asılılıq əlaqəsi qismində qəbul edilə bilər [120, 3-4].

Cinayət məsuliyyəti ilə hüquqi məsuliyyətin qarşılıqlı əlaqəsi hüququn istənilən sahəsində, o cümlədən də cinayət hüququnda hüquqyaratma və hüquqtətbiqetmə təcrübəsində ilk növbədə hüququn ümumi prinsiplərinin müəyyən etdiyi tələblərə riayət olunmasına təzahür edir. Lakin həmin tədqiqat əsərində məqsəd heç də sosial, hüquqi məsuliyyət növlərini təhlil etməkdən ibarət deyil. Bizim başlıca məqsədimiz cinayət-hüquqi məsuliyyətin, o cümlədən xuliqanlıq cinayətinə görə məsuliyyətin diferensiasiyasını araşdırmaqdan ibarətdir. Belə araşdırma zamanı qarşıda duran məqsədə, fikrimizcə, problemin təhlilinə kompleks yanaşma nəticəsində nail olmaq olar. Ona görə də ilk növbədə məsuliyyətin diferensiasiyası anlayışını və onun cinayət hüququndakı xüsusiyyətlərini qısa şəkildə də olsa nəzərdən keçirməyi zəruri hesab edirik. Çünki cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası cinayət-hüquqi siyasətin prinsipial istiqaməti kimi təzahür edir.

Hüquq ədəbiyyatında düzgün olaraq göstərilir ki, cinayət siyasəti ictimai təhlükəli qəsdlərlə mübarizədə dövlətin qarşısında duran məqsəd və vəzifələri, habelə bu məqsəd və vəzifələrə nail olmağın metod və vasitələrini müəyyən edir. Cinayət siyasətinin ən mühüm vəzifələrindən biri cinayət məsuliyyətinə (əməllərin kriminallaşdırılmasına) səbəb olan əməllərin dairəsini müəyyən etməkdən ibarətdir [67, 128]. Göründüyü kimi, cinayət-hüquqi siyasətin həyata

keçirilməsinin mühüm aspektlərindən biri törədilmiş cinayətlərlə mübarizədə cinayət qanunundan istifadə edilməsindən ibarətdir.

Cinayət məsuliyyətinin, eləcə də xuliqanlıq cinayətinə görə məsuliyyətin diferensiasiyası ictimai təhlükəli hərəkətlər nəticəsində qanunda mühafizə olunan obyektə vurulan zərərin məhz hansı hərəkətlərin hüququn ümumi prinsipləri əsasında intizam, mülki, maddi, inzibati və s. hüquq pozuntuları və cinayət əməlləri üzrə kateqoriyalara ayrılması ilə baş verir. Məhz bu mənada məsuliyyətin diferensiasiyasının özünün mahiyyətinin araşdırılması vacibdir.

Məsuliyyətin diferensiasiyası anlayışı 1992-ci ildə nəşr edilmiş Rusiya Federasiyasının cinayət qanunvericiliyi Konsepsiyasında işlədilmişdir [93, 43-45].

Rusiyanın cinayət hüququ elmindən bəhs edən ədəbiyyatında, eləcə də son illərin tədqiqatlarında cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası, bir qayda olaraq, cinayət-hüquqi siyasətin prinsipi, onun məqsədi və ya inkişaf ənənəsi hesab edilir [56, 50]. Məsələn, A.İ.Korobeyev məsuliyyətin və cəzanın diferensiasiyasının və fərdiləşdirilməsini cinayət-hüquqi siyasətin prinsiplərinə aid edir [95, 33]. P.V.Korobov və A.A.Maqomedov cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasını cinayət və ya cinayət-hüquqi siyasətin prinsipi adlandırırlar [96, 6; 116, 40].

Q.A.Zlobin, S.Q.Kelina və A.M.Yakovlev haqlı olaraq qeyd edirlər ki, cinayət siyasətinin prinsiplərindən biri məsuliyyətin və cəzanın dərin diferensiasiyası və fərdiləşdirilməsidir [78, 54]. Bu müəlliflər həmin prinsipin mahiyyətini xüsusi təhlükəli residivistlərə və xuliqanlıq kimi təhlükəli cinayətlər törədən şəxslərə münasibətdə cinayət qanununun ciddiliyində görürdülər. P.S.Dagel cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasını cinayət siyasətinin məqsədləri içərisində təsəvvür edir (65, 10). V.İ.Kurlyandski ona hüquq yaratma sahəsində cinayət siyasətinin vəzifəsi kimi baxır [112, 77].

Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası qanunvericilik tərəfindən cinayət-hüquqi siyasətin həyata keçirilməsi prosesində baş verir. Cinayət-

hüquqi siyasətin məhz bu sferası bizim tədqiqatımızın predmeti baxımından maraq doğurur.

Qanunvericinin cinayət-hüquqi siyasətini (hüquqyaratma fəaliyyətini) cinayət qanunları yaratmaq və onları təkmilləşdirmək mədəniyyəti kimi də səciyyələndirmək olardı. Lakin fikrimizcə, bu halda cinayət hüququ və cinayət-hüquqi siyasət sahəsində qanunyaratma arasındakı sərhədlər silinə bilərdi. Aydınır ki, məhz cinayət-hüquqi siyasət başlıca diqqəti qanunvericiliyin dinamikliyinə, onun məqsəd müəyyənliyi istiqamətinə verir və qanunvericilik prosesində onun üstünlüyünü ön plana çəkir.

Beləliklə, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası dedikdə cinayət qanunvericiliyinin prinsipi və onun islahatının üstün istiqaməti nəzərdə tutulur.

Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasını islahatların istiqaməti kimi səciyyələndirən Q.N.Borzenkov qeyd edir ki, onun mahiyyəti «bir tərəfdən ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə, residiv cinayətə, kriminal peşəkarlığın təzahürünə və mütəşəkkil cinayətkarlığa görə məsuliyyətin saxlanması, bir sıra hallarda isə gücləndirilməsindən, digər tərəfdən isə ağır kateqoriyaya aid olmayan cinayətlər törətmiş (ilk dəfə cinayət etmiş) şəxslər üçün cəzanın humanistləşdirilməsindən, daha yüngül təsir tədbiri tətbiq etməkdən ibarətdir» [43, 10].

Qanunvericilik sahəsində cinayət-hüquqi siyasət üçün cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası və integrasiyası, hüququ tətbiqetmə sahəsində isə onun hüququ tətbiq edən tərəfindən fərdiləşdirilməsi səciyyəvidir. Hüquqi məntiqə uyğun olaraq cinayət məsuliyyətinin fərdiləşdirilməsi prosesi qanunvericilik tərəfindən məsuliyyətin diferensiasiyasını davam etdirir.

Cinayət siyasətinin digər sahələrində (cinayət-prosessual sahədə, cinayət-icraetmə sahəsində) də qanunvericilik tərəfindən bu və ya digər proseslərin diferensiasiyası ənənəsi müşahidə olunur. Burada söhbət, məsələn, cinayət prosesində cinayətlərin kateqoriyasından asılı olaraq cinayət mühakimə icraatı formalarının diferensiasiyası haqqında gedir.

Müasir mərhələdə cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası cinayət-hüquqi siyasətin əsas istiqaməti hesab olunur. Bununla belə, keçmiş SSR-i İttifaqının varlığı dövründə cinayət hüququ nəzəriyyəsində, məsuliyyətin diferensiasiyası probleminə diqqət yetirilsə də, bunu o dövrün cinayət qanunvericiliyinə şamil etmək qeyri-mümkündür. O cümlədən Azərbaycan SSR-nin 1961-ci il Cinayət Məcəlləsində, nə də Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il Cinayət Məcəlləsində məsuliyyətin diferensiasiyası cinayət hüququnun prinsipial müddəaları sırasında xatırladılmır. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsinin bir sıra cinayət hüquq institutlarının redaksiyasını mükəmməl və optimal hesab etmək çətindir. Çünki həmin institutların heç birində məsuliyyətin diferensiasiyasının konkret vasitələri nəzərdə tutulmamışdır. Bunu eynilə qismən də xuliqanlıq cinayətinə görə məsuliyyətin diferensiasiyasına aid etmək olar.

Tətbiqi məntiqin tələblərinə uyğun olaraq hər hansı anlayışın müəyyən edilməsi üçün onun əsas məzmunu modelləşdirmək zəruridir. Müəyyən etmə forması anlayışın mücərrədlik dərəcəsindən çox asılıdır. Elə buna görə də cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası bizim təsəvvürümüzdə cinayət-hüquqi kateqoriya kimi qiymətləndirilə bilər. Formasma görə isə o, cinayət hüququnun ümumi anlayışlarından biridir. Bununla yanaşı, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası öz məzmununa görə cinayət-hüquqi siyasətin mühüm, qlobal istiqamətini əks etdirən fundamental bir anlayış kimi səciyyələndirilə bilər.

Lakin bir məqamı da dəqiqləşdirmək zəruridir ki, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası ümumhüquqi və yaxud «hüquqi məsuliyyət» kateqoriyası kimi də qiymətləndirilə bilər.

Cinayət hüququnda əsas kateqoriyalı sıra aşağıdakı kimi görünür: «cinayət» - «cinayət məsuliyyəti» - «cəza». Açıq-aşkar aydındır ki, bu sıraya daxil olan kateqoriyalar cinayət hüquq nəzəriyyəsi üçün fundamental kateqoriyalardır və onlar cinayət hüququnun mahiyyətini özündə cəmləşdirir.

Fikrimizcə, məsuliyyətin diferensiasiyası cinayət hüququnun kateqoriyası kimi «cinayət-hüquqi siyasət»in funksional kateqoriyalı sırasına - «cinayət hüquq yaratmaya» - «cinayət qanununun tətbiqinə» aid edilir.

Beləliklə, bizi maraqlandıran «cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası» kateqoriyası «cinayət məsuliyyəti» kateqoriyalar blokuna aiddir və o, hüquqyaratma sahəsində cinayət-hüquqi siyasətin həyata keçirilməsi prosesini səciyyələndirir. Funksional cəhətdən isə cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası cinayət məsuliyyətinin integrasiya və fərdiləşdirilməsinin eynicinsli kateqoriyaları ilə, habelə sair, daha yüksək qayda - «cinayət hüquqi siyasət» kateqoriyası ilə bağlıdır.

Müasir cinayət hüququ nəzəriyyəsində cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası və cinayət hüququnun prinsipləri problemi qarşılıqlı şəkildə nəzərdən keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, XX yüzilliyin 90-cı illərinin ortalarından cənab cinayət hüququnun prinsipləri keçmiş sovet respublikalarının cinayət məcəllələrində, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmurdu. Lakin həmin prinsiplərin cinayət məcəllələrində reqlamentləşdirilməsi hüquq ədəbiyyatında xeyli əvvəllərdən gündəliyə gətirilmişdi [84, 27; 145; 85, 28].

Cinayət hüququnda və xüsusi hüquq ədəbiyyatında cinayət hüququnun prinsipləri dedikdə, adətən, hüquq normalarında təsbit olunan, cinayət hüququnun və onun institutlarının təbiətini müəyyən edən, cinayətkarlıqla mübarizədə hüquq yaradıcılığının və hüququn tətbiqi ilə bağlı fəaliyyətin əsas istiqamətləri [38, 23] başa düşülür. Cinayət hüququnun prinsiplərinin xatırladılan anlayışı hüququn ümumi hüquq nəzəriyyəsində verilmiş anlayışı ilə uyğunluq təşkil edir.

Cinayət hüququnun xeyli prinsipləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuşdur. Konstitusiyam 25-ci maddəsində vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi prinsipi, 63-cü maddəsində təqsirsizlik prezumpsiyası, məsuliyyətin fərdi xarakter daşması, 71-ci maddəsində qanunçuluq və s. bu kimi prinsiplər təsbit edilmişdir.

Cinayət hüquq prinsiplərinin cinayət-hüquqi siyasətin həyata keçirilməsi üçün mühüm əhəmiyyəti vardır. Qanunverici orqan qanun yaradıcılığında onları rəhbər tutur. Hüquq-mühafizə orqanlarının qanunların praktikasız üzrə fəaliyyəti ona söykənir. Cinayət hüququnun prinsipləri üçün sabitlik xarakterik cəhətdir. Bununla belə, cəmiyyətin irəliyə doğru, tərəqqisi bu prinsiplərin məzmununu dərinləşdirir, cinayət hüququnda özlərinin daha əhatəli əksini tapmış olur. Cinayət hüququnun prinsipləri ətrafında son illərdə intensiv tədqiqatlar aparılsa da, prinsiplərin təsnifi, onların dairəsi ətrafında hələ də xeyli fikir ayrılığı vardır [38, 23].

Belə ki, cinayət hüququnun prinsiplərinin qanunvericiliklə təsbit edilməsi sahəsində tədqiqatlar aparan müəlliflər [48, 42-43] cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasını həmin prinsiplərə aid etmirlər. Digər müəlliflər qrupu, məsələn, Q.B.Vittertberq, V.M.Qalkin, N.İ.Zaqorodnikov, Y.A.Demidov, Q.A.Kruger, T.V.Klenova, A.B. Saxarov və P.A.Fefelov məsuliyyətin diferensiasiyasını cinayət hüququnun prinsipi qismində qəbul etməyərək cinayət hüququnun prinsipi sırasına məsuliyyətin (yaxud cəzanın) fərdiləşdirilməsini [77, 74; 130, 59; 72, 22, 26-27; 50, 35; 146, 15-17; 98, 102; 54, 101; 86, 57] aid edirlər.

Göstərilənlərlə yanaşı, fikrimizcə, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası cinayət hüququnun prinsipial müddəalarından biridir. Bununla əlaqədar S.Q.Kelina haqlı olaraq qeyd edir ki, «cinayət hüququnun prinsiplərinin məcmusu cinayət hüququnun köklü suallarına - cinayət məsuliyyətinin əsasının nədən ibarət olmasına, törədilmiş cinayətə görə konkret şəxsin məsuliyyətinin formasına, həddinin və həcmnin necə müəyyən edilməsinə cavab verir» [83, 66]. Məsuliyyətin forması, hədləri və həcmi isə məsuliyyətin diferensiasiyasının özüdür.

Cinayətin məsuliyyətinin diferensiasiyasının cinayət hüququnun prinsipləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olması məsələsinə toxunarkən bunun hüquq ədəbiyyatında ilk növbədə ədalət prinsipi ilə əlaqələndirildiyini də qeyd etmək lazımdır. Fikrimizcə, bu düzgün mövqedir. Məsələn, N.F.Kuznetsova qeyd

edir ki, Rusiya cinayət qanunvericiliyində islahatlar diferensiasianın daha da dərinləşdirilməsi istiqamətində aparılır. Bu da tam dərəcədə ədalət prinsipinə, cinayət-hüquqi siyasətin baş istiqamətinə, yəni ağır cinayətlərə görə məsuliyyətin sərtləşdirilməsinə və ağır olmayan cinayətlərə görə məsuliyyətin liberallaşdırılmasına uyğundur [108, 25].

Belə düşünmək olar ki, bu halda ədalət prinsipinə cinayət-hüquqi mənada yanaşılmalıdır. Məlumdur ki, ədalət (eynilə də digər prinsiplər - qanunçuluq, vətəndaşların bərabərliyi və s.) prinsipi bütövlükdə hüququn bütün sahələrinə xas olan ümumhüquqi prinsipdir [126, 128-132]. Bundan başqa, ədalət həm də sosial kateqoriyadır. Ədalət şəxsin əməli ilə həmin əməlin sosial və hüquqi nəticələri arasında uyğunluq olmasını tələb edir. Cinayət hüququnda söhbət törədilmiş cinayətə görə təyin edilən cəzanın əməlin ağırlıq dərəcəsinə uyğunluğu haqqında gedir [125, 20-21]. Ona görə də cinayət hüququnda ədalət prinsipindən danışılarkən, bir qayda olaraq cəzanın ədalətli olması nəzərdə tutulur.

Nəzərdən keçirilən prinsiplə bağlı prof.F.Y.Səməndərovun fikirləri çox maraq doğurur. Müəllif yazır: «Cinayət hüquq»unda ədalətlik prinsipi ilə bağlı aparılan tədqiqatlar göstərir ki, ədalətlik ən qədim tarixə malik olmuş, öncə ideya kimi, sonradan isə prinsip kimi formalaşaraq mövcud olmuşdur. Ədalətlik haqqında ideyalar hələ ibtidai icma cəmiyyəti üfüqlərində doğulmuş, bəşəriyyətin ilk sosial tənzim vasitəsi olan talion qaydaları məhz ədalətliyin tənləşdirici tələblərinə söykənmişdir. Hüquq sahəsində ədalətlik prinsipi dövrün inkişaf səviyyəsinə adekvat olan, dəyişən sosial şəraitin düzgün idrakından irəli gələn, bu zəmində əqli fəaliyyətə əsaslanan hüquq yaradıcılığına və qanunun tətbiqi praktikasına hüquqi şüurla haqq qazandırılan istiqamətdir. Ədalətlik prinsipi zəminində doğulmayan cinayət hüquq norması real həyatdan uzaq düşür, özünün qoruyucu funksiyasını yerinə yetirə bilmir. Ədalətlik prinsipinə görə məsuliyyətin diferensiasiyası cinayətlərin xarakterinə görə dəyərləndirilməsi baş verir. Cinayət qanunu

müxtəlif xarakterli ictimai münasibətləri cəmiyyətin həyatında oynadığı roluna görə müxtəlif dərəcədə dəyərləndirilir [38, 29-31].

Cinayət hüququnun prinsipi kimi təsbit edilən ədalətlik özünün fərdiləşdirici meyarı ilə cinayət sayılan əməllə başqa hüquq pozuntuları arasında «sərhədi» müəyyən edir. Digər tərəfdən, cinayət sayılan əməllə görə qanun qarşısında vətəndaşların istisnasız məsuliyyətini müəyyən etməklə cinayət məsuliyyətini tarazlaşdırır. Cinayətin növlərinə görə nəzərdə tutan sanksiyalar formulə edilərkən ədalət prinsipinin eyni vaxtda həm tarazlaşdırıcı, həm də fərdiləşdirici ölçüləri rəhbər tutulur.

Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının və cəza təyini prinsiplərinin dərinədən dərk edilməsi, onların tələblərinə riayət edilməsi ədalətlik haqqında hüquqi şüurun inkişafına müntəzəm təsir göstərir, vətəndaşları özünə və cəmiyyətə qarşı tələbkər edir, cəzanın tətbiqində yol verilən ədalətsizliyə qarşı barışmazlıq ruhu tərbiyə etməyə imkan verir. Ancaq bu yolla cəmiyyətdə onu yüksək pilləyə doğru inkişafa yönəldən qabaqcıl dünyəvi hüquq qaydaları təsdiq edilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində, yeni Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində cinayət tərkiblərinin, o cümlədən xuliqanlıqın tərkibinin müəyyən edilməsində cinayət tərkibinin ən zəruri əlamətləri nəzərə alınmışdır.

Xuliqanlıq cinayətinin təhlili göstərir ki, bu əməlin bir şəxs tərəfindən törədilməsi ilə müqayisədə onun bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi xuliqanlıqın ictimai təhlükəliliyini artırmaqla yanaşı, məsuliyyəti daha da ağırlaşdırır və təbii olaraq sanksiyanın həddinin yüksəldilməsinə səbəb olur.

AR CM-nin 221.2-ci maddəsində xuliqanlıq cinayətinin tövsifedici əlamətləri qismində bu əməlin aşağıdakı ağırlaşdırıcı halları nəzərdə tutulur:

- 1). xuliqanlıqın bir qrup şəxs tərəfindən və ya təkrar törədildikdə (CM-nin 221.2.1-ci maddəsi);

2) xuliqanlıqın ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəni yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə müqavimət göstərməklə (CM-nin 221.2.2-ci maddəsi).

AR CM-nin 221.3-cü maddəsi xuliqanlıqın xüsusilə tövsifedici əlaməti qismində həmin əməlin silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaları tətbiq etməklə törədilməsini nəzərdə tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, xuliqanlıq cinayətinin yuxarıda xatırladılan tövsifedici əlamətləri keçmiş postsovet respublikalarının cinayət qanunvericiliyində olduğu kimi, indi müstəqilliyini elan etmiş Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olan və olmayan respublikaların cinayət məəcəllələrinin demək olar ki hamısında xuliqanlıq cinayətinin tərkibi eyni əlamətlərdən ibarətdir. Yeganə istisnalığı hazırda Rusiya Federasiyasının CM-nin xuliqanlıqdan bəhs edən maddəsi təşkil edir ki, bu barədə əlavə olaraq danışılacaqdır.

MDB-yə daxil olan respublikaların cinayət məəcəllələrində nəzərə çarpan cüzi fərqlər tövsifedici əlamətlərin xuliqanlıq maddəsinin müxtəlif hissələrində nəzərdə tutulmasıdır. Məsələn, Belarus Respublikasının CM-nin xuliqanlıq cinayətinə həsr edilmiş 339-cu maddəsi üç hissədən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının CM-dən fərqli olaraq xuliqanlıq dair maddəsinin Belarus CM-nin 339-cu maddəsində silahın tətbiq edilməsi tövsifedici əlamət qismində həmin maddənin 1-ci hissəsində nəzərdə tutulmuşdur. Bu baxımdan Qazaxıstan Respublikası CM-nin xuliqanlıq cinayətinə həsr edilmiş 257-ci maddəsi Belarusun CM-nin eyni adlı maddəsinin tamamilə eynidir. Qazaxıstan Respublikası CM-nin 257-ci maddəsi də üç hissədən ibarətdir.

Estoniya Respublikası (məlum olduğu kimi Estoniya MDB-yə daxil deyil) CM-nin xuliqanlıq cinayətini nəzərdə tutan 195-ci maddəsi üç hissədən ibarətdir. Silah tətbiqi tövsifedici əlamət qismində həmin maddənin 3-cü hissəsində nəzərdə tutulmuşdur. Bu respublikanın ən yaxın qonşusu olan və MDB-yə daxil olmayan Latviya Respublikasının CM-nin xuliqanlıq cinayətini

nəzərdə tutan 231-ci maddəsi RF-də olduğu kimi iki hissədən ibarətdir. Silah tətbiq edilməsi tövsifedici əlamət kimi həmin maddənin 2-ci hissəsində, RF-in CM-nin 213-cü maddəsinin isə 1-ci hissəsində nəzərdə tutulmuşdur.

Nisbi fərqi ilə seçilən Ukrayna Respublikası CM-nin xuliqanlıq cinayətini nəzərdə tutan 296-cı maddəsidir. Bu maddə dörd hissədən ibarətdir. Silah tətbiq edilməsi tövsifedici əlamət qismində həmin maddənin 4-cü hissəsinə daxil edilmişdir.

Məlum olduğu kimi Rusiya Federasiyasının 1996-cı ilin iyununda qəbul edilmiş və 1997-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmiş yeni Cinayət Məcəlləsinin xuliqanlıq cinayətinə həsr edilmiş 213-cü maddəsi 3 hissədən ibarət idi. Məkan yaxınlığı, eyni hüquq sisteminə daxil olma müstəqillik əldə etmiş respublikalarda yeni cinayət qanunvericiliyinin işlənilib hazırlanması prosesində Rusiyanın nümunəsinə söykənmək zərurətini yaratmışdır. Xüsusilə də MDB-yə daxil olan ölkələr xuliqanlıq cinayətinin tərkibini demək olar ki, RF CM-nin müəyyən etdiyi kimi formulə etmişdir.

Rusiyanın 8 dekabr 2003-cü il və 24 iyul 2007-ci il tarixli qanunlarla Xuliqanlıq haqqında normaya ciddi dəyişiklik edilmişdir. CM-nin 213-cü maddəsinin dispozisiyasının yeni redaksiyası, qeyd edilən dəyişiklikdən sonra aşağıdakı forma almışdır: «1. Xuliqanlıq, yəni ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə aşkar surətdə hörmətsizlik ifadə edən

a) silah tətbiq etməklə yaxud silah kimi istifadə edilən predmetlərdən istifadə edilməklə törədilən;

b). siyasi , ideoloji, irqi, milli yaxud dini nifrət və ya düşmənçilik motivləri ilə törədilən, eləcə də hər hansı sosial qrupa münasibətdə nifrət və düşmənçilik ifadə edən əməl ».

Rusiyanın federal qanunu ilə CM-nin 213-cü maddəsinin dispozisiyasına edilən əlavələri uğurlu saymaq olmaz. Öncə qeyd edək ki, federal qanunla CM-nin 213-cü maddəsinin dispozisiyasına edilən əlavələr xuliqanlıqın xarakterinə xeyli təsir göstərsə də bunlar sanksiyada özünü biruzə

verməmişdir. Qanuna edilən dəyişikliklər əvvəl də və sonra da xuliqanlıq az ağır cinayət kimi müəyyən etmişdir. Zənn edirik ki, bu tərkibi xeyli siyasiləşdirmişdir. Digər tərəfdən qiymətləndirilən əlamətlərin dairəsini xeyli artırmışdır. Bütövlükdə maddənin dispozisiyası ilə sanksiyası arasında mövcud olan bu uyğunsuzluq heç də məsuliyyətin diferensiasiyası prinsiplərinin tələblərinə cavab vermir.

Maraqlıdır ki, xuliqanlıqın ən ağır forması kimi çıxış edən «Silah tətbiq etməklə, yaxud silah kimi istifadə edilən predmetlərdən istifadə edilməklə törədilən» xuliqanlıq xuliqanlıqın ən sadə forması kimi təsbit edilmiş, RF-sı CM-nin 213-cü maddəsinin 1-ci hissəsinin sanksiyası isə 180 saatdan 240 saatadək müddətə məcburi işləri, bir ildən iki ilədək islah işləri, yaxud beş ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəza növlərini nəzərdə tutur. Lakin obyektiv cəhətinə görə xuliqanlıqə aid olmayan, yəni fərdlərin siyasi, ideoloji, irqi, mili və dini toxunulmazlığına qarşı yönələn, eləcə də hər hansı sosial qrupun qanuni fəaliyyətini pozan əməllər xuliqanlıq kimi təsvir edilmişdir.

Zənnimizcə, millətçilik və irqçiliyə qarşı məsuliyyəti nəzərdə tutan maddələr RF-sı CM-də mövcud olduğu halda (RF-sı CM-nin 136, 148, 149, 239, 280, 282, 282-1, 282-2 maddələri) ekstremizmi, millətçiliyi, radikal dindarlığı xuliqanlıq əməlləri kimi təsvir etmə cinayət hüquq elminin prinsiplərinə ziddir.

RF-sı CM-nin 213-cü maddəsinin 2-ci hissəsi ümumiyyətlə anlaşılmayan qaydada xuliqanlıqın daha ağır formasına aid edilmişdir. Bu maddənin 2-ci hissəsi «eyni əməllər-qabaqcadan əlbir olmuş bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil qrup tərəfindən yaxud ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəni yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə müqavimət göstərməklə əlaqədar törədilən xuliqanlıqın sanksiyası yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasını nəzərdə tutur » .

Düşünürük ki, postsovet ölkələrin hüquq sistemi nə qədər oxşar olsa belə, konkret bu halda RF-sı CM-də xuliqanlıq cinayət əməlinin təsviri nümunə ola bilməz. Optimallıq və əmələ görə məsuliyyətin diferensiasiyası nöqteyi-nəzərindən Azərbaycan Respublikası CM-nin 221-ci maddəsi daha dolğun olmaqla, xuliqanlıqın klassik məzmununu ehtiva edir.

Bununla belə Azərbaycan Respublikası CM-nin 221-ci maddəsi daha optimal modellə təsbit oluna bilər.

Belə ki, CM-nin Xüsusi hissəsinin maddələrin, maddələrdə olan hissə və bəndlərin quruluş prinsipi sadədən mürəkkəbə, əməlin nisbətən yüngül formasından daha mürəkkəb, ağır formasını əks etdirilməsi əsasında qurulmuşdur. Bu prinsip CM-nin 221-ci maddəsinin hissə və bəndlərində də gözlənilmişdir.

Cinayətlərin təsnifatına uyğun olaraq CM-nin 221.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllər əməllərin xarakterindən və ictimai təhlükəlilik dərəcəsindən asılı olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə aiddir. Bu maddənin sanksiyası yüz altmış saatdan iki yüz saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəza növlərini nəzərdə tutur.

CM-nin 221.1-ci maddəsinin dispozisiyasında təsvir edilmiş əməllər bir qrup şəxs tərəfindən və ya təkrar, həmçinin ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəni yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə göstərməklə törədildikdə bu əməllər artıq az ağır cinayətlərə aid edilməklə sanksiyasız müvafiq olaraq iki ilədək müddətə islah işləri və ya beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəza növlərini nəzərdə tutur. Nəhayət xuliqanlıqın ən azğın və təhlükəli forması kimi çıxış edən silah və ya silah qisminə istifadə edilən əşyaları tətbiq etməklə törədilən, CM-nin 221.3-cü maddəsində təsbit edilən təkrarən az ağır cinayətlərə aid edilməklə sanksiyası üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəza növünü nəzərdə tutur.

Hesab edirik ki, qanunvericinin bu məcəllə, yəni 30 dekabr 1999-cu il tarixdə qəbul edilmiş və 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikası CM-nin 221-ci maddəsinə verdiyi təsnifat daha optimal olmuşdur. Belə ki, 2 iyul 2001-ci il tarixədək CM-nin 15.3-cü maddəsinə əsasən CM-si ilə qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi beş ildən artıq olmayan əməllər az ağır cinayət hesab olunurdu. Lakin 2 iyul 2001-ci il tarixli qanunla 15.3-cü maddədə «beş» sözü «yeddi» sözü ilə vəz edilmişdir. CM-nin 221.-ci maddəsinin 2 iyul 2001-ci il tarixli dəyişikliyə qədər məntiqə, əməllərə görə məsuliyyətin diferensiasiyası prinsipinə uyğun olmaqla CM-nin 221.1-ci maddəsinə böyük ictimai təhlükə törətməyən, CM-nin 221.2-ci maddəsinə az ağır cinayətlərə, CM-nin 221.3-cü maddəsinə isə ağır cinayətlərə aid etmişdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaları tətbiq etməklə törədilən xuliqanlıq xüsusilə qərəzli xuliqanlıq hesab edilir. Hüquq elmləri doktoru, professor Y.Səməndərov Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyasında CM-nin 221.3-cü maddəsinin dispozisiyasını şərh etdikdə göstərmişdir ki, CM-nin 221.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş xuliqanlıq xüsusilə qərəzli xuliqanlıq hesab edilməklə təkcə təqsirkarın silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaları istifadə edilən əşyaların köməyiylə zərərçəkmişin sağlamlığına zərər vurduğu və ya zərər vurmağa cəhd etdiyi halları deyil, həm də vətəndaşların həyat və ya sağlamlığı üçün real təhlükə yaratdığı halları əhatə edir. Xuliqanlıq digər daha yüngül formaları zərərli nəticələrin olmasını ehtiva edirsə, CM-nin 221.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan xüsusilə qərəzli xuliqanlıq bu cinayətin törədilməsi prosesində silahın və ya silah qismində istifadə edilən əşyaların faktiki tətbiq edildiyi andan başa çatmış hesab edilir.

Xuliqanlıq prosesində silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyaların faktiki tətbiq edilməsi zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya onun sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurulmasına səbəb olduqda, əməl cinayətlərin

məcmusu qaydasında CM-nin 221.3-cü və müvafiq surətdə 120-ci, 126 və 127-ci maddələri ilə tövsif edilir.

Məzmununa görə xüsusilə qərəzli xuliqanlığa (CM-nin 221.3-cü maddəsi) bərabər və ya daha yüngül olan insanların həyat və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olmayan zor tətbiq etməklə törədilən soyğunçuluq (CM-nin 180.2.4-cü maddəsi), silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyalar tətbiq edilməklə törədilən quldurluq (CM-nin 181.2.5-ci maddəsi), zor tətbiq etmə ilə törədilən hədə-qorxu ilə tələb etmə (CM-nin 182.2.3-cü maddəsi) cinayət tərkibləri qanunverici tərəfindən ağır cinayətlərə aid olunmuşlar.

Düşünürük ki, CM-nin 221-ci maddəsinin 1-ci və 2-ci hissələri dəyişdirilmədən saxlanılmaqla, 221.3-cü maddəsinin sanksiyası dəyişilərək bu maddənin ağır cinayətlərə aid edilməsi, CM-nin 221-ci maddəsinin optimal modeli müəyyən edilmiş olar, maddənin hər bir hissəsində təsbit edilmiş əmələ görə məsuliyyətin diferensiasiyasına nail olunardı.

Tövsifedici tərkibli cinayətə görə tipik cəzanın «sərhədinin» müəyyən edilməsi vasitəsilə məsuliyyətin diferensiasiyası cinayət hüquq elmində diqqəti cəlb edən problemlərdən biridir. Bu da öz növbəsində tövsifedici tərkibli cinayətlərə görə sanksiyaların formulə edilməsi probleminin təhlili ilə, fikrimizcə, bilavasitə əlaqədardır.

Xuliqanlıq cinayətinin tövsifedici əlamətləri üzrə sanksiyaların formulə...edilməsi həmin prosesin özündə müəyyən qanunauyğunluqlara əməl edilməsi məqsədi ilə sanksiyaların formulə edilməsi prinsiplərinin və mexanizminin aşkar olunması istiqamətində aparılmalıdır. Çünki xuliqanlıq cinayəti öz ictimai təhlükəliliyinə görə CM-nin xüsusi hissəsinin maddələrində nəzərdə tutulan və tövsifedici əlamətlərə malik olan digər cinayətlərdən fərqlənir.

Fikrimizcə, xuliqanlıq cinayətinin sanksiyalarının formulə edilməsinin aşağıdakı prinsipləri daha məqsədəmüvafiq olardı.

Problemə yanaşmanın sistemliliyi. Bu, sanksiyanın formulə edilməsinin aydın müəyyən edilmiş vahid prinsiplərinə və qaydalarına əməl olunmasını nəzərdə tutur. Xuliqanlıq cinayəti ağırlaşdırıcı hallara malik əməl olduğuna görə saksiyaların bütün kütləsinin tədqiq edilməsinə sistemli yanaşma zəruri amillərdən biridir.

Sanksiyanın xuliqanlıq əməllərindən birinin növünə müvafiqliyi. Bu prinsip sanksiyaların tiplərinin, tipik cəzanın növlərinin və hədlərinin uyğunluğunda təzahür edir. Belə halda sadə xuliqanlığa görə sanksiya onun digər müxtəlifliklərinə görə sanksiyaların formulə edilməsi üçün bir növ baza rolunu oynayır.

Xuliqanlıqın müxtəlif təzahür formalarına görə sanksiyaların eyniadlı tövsifedici əlamətlərə uyğunluğu. Eyniadlı tövsifedici əlamətlərin tipik cəzalandırılmasına eyni təsir göstərilməlidir.

Eyni blokdan olan tövsifedici əlamətlərin və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə bir-birindən qarşılıqlı asılılıqda olan müxtəlif blokdan olan tövsifedici əlamətlərin sanksiyasına proporsional təsir. Bu prinsipə uyğun olaraq xuliqanlıq cinayətinin bir təzahür formasına mənsub olan və onun ictimai təhlükəliliyinin müxtəlif dərəcələrini əks etdirən tövsifedici əlamətlər cəzaya eyni dərəcədə (məsələn, xuliqanlıqın dəfələrlə törədilməsi və məhkumluq) təsir göstərməməlidir. Eyni zamanda tövsifedici əlamətlər üçün vahid proporsional təsirin müəyyən olunmasına yol verilə bilər.

Sanksiyanın növünün müstəqilliyi, cəzaların növlərinin dəsti və tipik cəzanın diapazonunun genişliyi.

Xuliqanlıq cinayətinə görə sanksiyanın modernləşdirilməsi prosesi hər birində spesifik məsələlərin həll edildiyi bir sıra mərhələlərin də üzərində dayanmaq zəruridir.

Birinci mərhələ-sanksiyanın tipinin müəyyən edilməsindən ibarət olmalıdır. Sanksiyaların əsas və tövsifedici tərkibli bir növdən olan cinayətə uyğun olması prinsipinə əsaslanaraq aşağıdakıları nəzərə almaq zəruridir:

əsas tərkibli cinayətə görə müəyyən edilmiş sanksiyanın tipi nəzərə alınmalıdır. Bu, sanksiyanın tipinin seçilməsini xeyli dərəcədə asanlaşdırır. Çünki məsuliyyətin diferensiasiası artıq müəyyən edilmiş sanksiyanın mövcud olduğu hallarda mümkün olur. Yeni cinayətin tövsifedici növünə görə sanksiya cinayətin sadə növünə görə formulə edilmiş sanksiyadan sonra modelləşdirilir; nəzərdən keçirilən tövsifedici tərkibin spesifikliyinin nəzərə alınması zəruridir. Unutmaq olmaz ki, xuliqanlıq cinayəti özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərə malikdir.

İkinci mərhələ tipik cəzanın növünün (növlər dəstinin) müəyyən edilməsi. Əsas və tövsifedici tərkibli cinayətlərə görə sanksiyaların pilləli prinsipinə əsaslanaraq tövsifedici əlamətə malik cinayətə görə cəzanın növü özündə əsas tərkibi ehtiva edən cinayətə görə cəza növünün əsasında modelləşdirilməlidir.

Üçüncü mərhələ - tövsifedici əlamətin tipik cəzaya göstərdiyi təsirin müəyyən edilməsi. Belə təsəvvür etmək mümkündür ki, tövsifedici əlamətin tipik cəzaya təsir qüvvəsi tövsifedici halların sosial cəhətdən şərtləşdirilmiş təsir qüvvəsinin əməlin ictimai təhlükəsizliyinə təsir qüvvəsi ilə əlaqələndirilməlidir. Bu isə öz növbəsində ictimai təhlükəliliyin şərti ölçülməsini və onun təyin edilməli olan cəzanın dəyişkənlik dərəcəsi ilə qarşılıqlı uyğunlaşdırılması kriteriyalarının işlənilib hazırlanması zərurətini yaradır.

Dördüncü mərhələ - yeni sanksiyanın hədlərinin müəyyən edilməsi. Bu məsələnin həlli tövsifedici tərkibli xuliqanlıqə görə sanksiyanın yerinin tipinin seçilməsindən çox asılıdır. Belə sanksiya tipi həm də xuliqanlıqın sadə növünə və tövsifedici əlamətlərdən ibarət olan növünə görə seçilmiş sanksiya növündən asılıdır. Tövsifedici əlamət bütövlükdə nəinki sanksiyanın tipinə, cəza növlərinin

seçilməsinə, həm də nisbi - müəyyən sanksiyanın formulə edildiyi halda cəzanın çərçivəsinə də təsir göstərir.

Qeyd etmək zəruridir ki, bir sıra hallarda tövsifedici tərkiblərə görə cəzanın çərçivəsi həddindən artıq genişliyi ilə seçilir, cəzanın minimum və maksimum hədləri arasında böyük fərq mövcud olur. Bundan başqa, sanksiyaların bu qədər geniş çərçivəsinin sosial şərtliliyi məsələsi meydana çıxır. Onun həll edilməsi zamanı hələ M.D.Şarqorodski [149, 96] və onun ardıcılıarı [141, 316; 80, 240; 87, 213-214; 127, 117-118; 88, 32-33, 70-71] tərəfindən irəli sürülmüş müddəaya yenidən diqqət yetirilməsi məqsədəuyğun hesab edilə bilər. Həmin müddəaya uyğun olaraq sanksiyaların hədləri dispozisiyanın formallıq dərəcəsindən asılıdır: dispozisiyanın formallığı nə qədər böyük olursa, sanksiyanın minimum və maksimum hədləri arasındakı fərq bir o qədər az olur.

Hazırda MDB-yə daxil olan ölkələrin, o cümlədən də Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində islahatların davam etdiyi prosesdə cinayət qanununda məsuliyyətin daha müfəssəl diferensiasiyasının ənənəsi, tövsifedici əlamətlərin təyinatının dəqiqləşdirilməsi və formallaşdırılması müşahidə olunur. Prinsip etibarilə bu, nisbi-müəyyən sanksiyaların çərçivəsinin məhdudlaşmasına gətirib çıxarmalıdır. Lakin həmin ənənəni mücərrədləşdirmək düzgün olmazdı. Fikrimizcə, müxtəlif ifadə diapazonuna malik tövsifedici əlamətlərin diferensiasiyalaşdırılmış həlli zəruridir.

Sanksiyaların çərçivəsinin genişliyinə hər bir tövsifedici əlamətə təsir tədbirlərinin müəyyən edilməsində subyektivizmdən qaçmaq lazımdır. Belə hallarda müəyyən edilmiş qaydalara əməl etmək (məsələn, sanksiyaların çərçivəsinin həddən artıq genişləndiyindən və ya məhdudluğundan qaçmamaq, proporsiyalara əməl etmək) ciddi disproporsiyaların aradan qaldırılmasına kömək edir.

Bir neçə tövsifedici hallardan ibarət olan situasiyalarda modelləşdirmə zamanı, fikrimizcə, aşağıdakı bir sıra aspektləri nəzərə almaq lazımdır.

Əgər tövsifedici əlamətlər təyin edilməli olan cəzaya təsir dərəcəsinə görə müxtəlifdirsə, sanksiyanın genişliyinin müəyyən edilməsində üstünlük güclü təsir edən tövsifedici əlamətə verilir.

Əgər tövsifedici əlamətlər cəzaya təsirdə bərabər qüvvəyə malikdirlərsə, müvafiq sanksiyanın çərçivəsinin müəyyən edilməsi daha geniş diapazona malik olan tövsifedici əlamətin əsasında baş verməlidir.

Cinayət qanunvericiliyinin ümumi hissəsində nəzərdə tutulan bir neçə tövsifedici əlamətin rəqabətdə olduğu hallarda da sanksiyanın çərçivəsi haqqında məsələ analogi qaydada həll edilir. Bu zaman tipik cəzaya daha güclü təsir göstərən əlamət üstünlüyə malik olur. Təsir qüvvəsinin eyni olduğu hallarda isə üstünlük daha geniş formulə edilmiş əlamətə verilir.

Müasir cinayət hüququnda cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının növlərinin fərqləndirilməsi və diferensiasiya vasitələrinin tədqiq edilməsi də mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Cinayət qanununda məsuliyyəti real surətdə diferensiasiyalaşdırmaqdan ötrü nəinki diferensiasiyanın anlayışı, məqsədləri (öz-özlüyündə bu son dərəcə vacib məsələdir) haqqında, həm də diferensiasiyanın vasitələri və üsulları haqqında zəruri olan təsəvvürlərə malik olmaq lazımdır. Qanunverici üçün cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının tədqiqatlarının praktiki istiqaməti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Eyni zamanda tətbiqi məsələləri onların qabaqcadan nəzəri təhlili olmadan tədqiq etmək və hər hansı müvəffəqiyyətə nail olmaq mümkün deyil. Bu və ya digər diferensiasiya vasitəsinin qanunda reqlamentləşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə qanunvericiyə tövsiyələrin verilməsi üçün həmin fenomenin hüquqi təbiəti və mahiyyəti haqqında dəqiq və dürüst təsəvvürlərə malik olmaq zəruridir. Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının bütün vasitələri sistemində konkret vasitənin yerini aydın təsəvvür etmək vacibdir.

Lakin xatırladılan problemin həlli yalnız ilk baxışda asan və sadə görünə bilər. Məsuliyyətin diferensiasiyasının növlər üzrə təsnif edilməsinin əsasını, fikrimizcə, diferensiasianın həyata keçirilməsi yeri (cinayət qanununun Ümumi və ya Xüsusi hissəsi) deyil, diferensiasiya prosesinin mühüm xassələri və xüsusiyyətləri olmalıdır.

Deməli, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının növlərinin cinayət qanununda diferensiasianın həyata keçirilməsi yerindən asılı olaraq fərqləndirilməsini məhsuldar hesab etmək düzgün olmazdı.

Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının təsnifatı, növlərə bölgüsü cinayət hüququ elminin diqqət mərkəzində olmalı aktual problemlərdən biridir. Həmin problem bu tədqiqatın predmetinə bilavasitə daxil olmadığına görə onun üzərində ətraflı dayanmağa lüzum görmürük.

Tədqiqat əsərinin bu fəslində ifadə olunan mülahizələr cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının hüquqi və qanunvericilik təbiəti haqqında bir sıra nəticələr çıxarmağa imkan verir.

Cinayət məsuliyyətinin ciddi diferensiasiyası cinayət qanunvericiliyi sahəsində aparılmış və bu gün də davam edən islahatların prioritet istiqamətidir. Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsi cinayət tərkibinin tövsifedici əlamətlərindən fəal surətdə istifadə edir. Bu isə o deməkdir ki, cinayət məsuliyyətindən azad etmənin ümumi və xüsusi növləri cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının mühüm vasitələridir.

Fikrimizcə, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinin və bütövlükdə cinayət-hüquqi siyasətin postislahat inkişafının əsas və başlıca istiqaməti olmalıdır.

Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası Azərbaycan Respublikasının cinayət-hüquqi siyasətinin prinsipial istiqamətidir. Bu istiqamətin məzmununu

dövlətin cinayət-prosessual və cinayət-icraedici siyasəti təşkil edir. Cinayət-hüquqi siyasət dövlət orqanlarının həm hüquqyaratma, həm də hüquqtətbiqetmə fəaliyyətində realizə olunur. Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası qanunvericilik tərəfindən cinayət-hüquqi siyasətin həyata keçirilməsi prosesində baş verir. Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının subyektı qanunverici, onun həyata keçirilmə yeri isə Azərbaycan Respublikasının qanunudur.

Cinayət siyasəti özündə kriminallaşdırmanı və dekriminallaşdırılmanı ehtiva edir. Kriminallaşdırma və dekriminallaşdırma müstəsna şəkildə qanunvericilik tərəfindən həyata keçirilir.

Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının xüsusiyyətləri və onun cinayət-hüquqi siyasətin sair ənənələrindən fərqi bu hadisənin səciyyəvi cəhətlərini aşkar etməyə və cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasına tərif verməyə imkan yaradır.

Fikrimizcə, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası cinayət-hüquqi kateqoriya hesab oluna bilər. O, formasma görə cinayət hüququnun ümumi anlayışlarından biri, məzmununa görə isə cinayət-hüquqi siyasətin mühüm, qlobal istiqamətini əks etdirən fundamental anlayış kimi səciyyələndirilə bilər. Fikrimizcə, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasına cüt kateqoriya yaxud kateqoriyalı sıranın yaxın elementləri vasitəsilə tərif vermək məqsədəuyğun olardı. Yuxarıda deyilənlər əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının səciyyəvi cəhətləri aşağıdakılar vasitəsilə aşkar oluna bilər:

onun fərdiləşdirilməsi prosesinin məntiqi şəkildə davam edən müqayisə edilməsi vasitəsilə;

onun məsuliyyətinin integrasiya prosesinə qarşı qoyulması vasitəsilə.

Yuxarıda göstərilənlərdən başqa diferensiasiyasının predmetini dəqiq müəyyən etmək son dərəcə zəruridir. Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının əsas səciyyəvi cəhətləri aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının subyektı milli qanunverici, həyata keçirilmə yeri isə ölkənin cinayət qanunudur;

cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının mahiyyətini cinayət məsuliyyətinin bölgüsü, təbəqələşməsi təşkil edir;

cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının əsasını əməlin tipik ictimai təhlükəlilik dərəcəsi və cinayət törətmiş şəxsin tipik ictimai təhlükəlilik dərəcəsi təşkil edir;

cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının vasitələri cinayət tərkibinin tövsifedici əlamətlərinin institutunda və cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutunda reqlamentləşdirilir;

cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası prosesi onun vasitələrinin tətbiq edilməsi qaydasında determinasiya edilmişdir.

Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasına nəinki cinayət-hüquqi siyasətin istiqaməti və ya prinsipi, həm də cinayət hüququnun (qanununun) prinsipi qismində baxıla bilər. Lakin cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının cinayət hüququnun (qanununun) prinsipi olmasının cinayət hüququ nəzəriyyəsində kifayət qədər geniş şəkildə tanınmasına baxmayaraq, o, yeni cinayət qanunvericiliyində prinsip qismində hələ də nəzərdə tutulmur. Fikrimizcə, AR CM-nə belə bir müddəanın daxil edilməsi məqsəduyğun olardı.

Təsadüfi deyildir ki, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının vasitəsi qismində cinayət məsuliyyətindən azad etmə cinayət qanununda məsuliyyətin müxtəlif tədbirlərini yaratmaq məqsədinə xidmət edir. O, diferensiasiya çərçivəsindən kənara çıxmır və məhz özünün cinayət məsuliyyəti predmetinə malikdir. Məhz bu xüsusiyyətlər cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutunu cəzadan azad etmə institutundan dəqiq surətdə fərqləndirir.

Cinayət məsuliyyətindən azad etmənin subyektı qanunvericidir. Cinayət qanununda məsuliyyətdən azad etmənin əsaslarını və şərtlərini də məhz qanunverici müəyyən edir. Hakim (prokuror, müstəntiq) isə konkret cinayət

işini nəzərdən keçirərkən və konkret şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad edərkən mahiyyət etibarilə məsuliyyəti fərdiləşdirir, təqsirləndirilən şəxs üçün konkret tədbiri seçir.

Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının əsasları tövsifedici əlamətlərin xarakteristikasının mahiyyətinə uyğundur. Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının subyektı xatırladılan əlamətləri reqlamentləşdirən subyektin eynidir. Həmin subyekt isə qanunvericinin özüdür.

Güman edirik ki, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində inkişafının ən perspektivli istiqamətləri cinayət tərkiblərinin tövsifedici əlamətlərinin sisteminin təkmilləşdirilməsidir. Bundan başqa, tövsifedici əlamətlərin sanksiyalara təsiri, cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutu da həmin perspektivli istiqamətlərin tərkib hissələridir. Bu baxımdan, fikrimizcə, ən məqsədəuyğun perspektivlərdən biri tövsifedici əlamətlər adlı yeni qanunvericilik institutunun rəsmiləşdirilməsi olardı.

Hüquqtətbiqetmə prosesində nəinki məzmunun, həm də qanunverici göstərişlərin formalarının aşkar edilən çatışmazlıqlarının vaxtında aradan qaldırılması vacibdir. Bu, Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsində cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının kriminoloji cəhətdən əsaslandırılmasına xidmət etməklə yanaşı qanunvericilik formasının mövcudluğunu təcəssüm etdirərdi.

NƏTİCƏ

Tədqiqat işində ifadə olunanları yekunlaşdıraraq nəzəri və təcrübi materialların təhlili əsasında aşağıdakı bir sıra nəticələrə gəlmək olar.

Xuliqanlıq əməllərinə dair cinayət qanunvericiliyinin keçdiyi təkamül yolu müxtəlif tarixi dövrlərin sosial-iqtisadi, siyasi və hüquqi şəraiti əsasında müvafiq dəyişikliklərə məruz qalmış, xüsusilə də Azərbaycan Respublikasının keçmiş SSR İttifaqının tərkibində olduğu illərdə ölkə qanunvericiliyi mərkəzin qabaqcadan müəyyən etdiyi göstərişlər əsasında konstruksiya edilmişdir. Azərbaycanın istər 1923-cü, 1927-ci illərdə qəbul edilmiş Cinayət Məcəllələrində, istərsə də 1961-ci il Cinayət Məcəlləsində xuliqanlıq ictimai qayda əleyhinə olan cinayət kimi səciyyələndirilmişdir. Azərbaycan Respublikası özünün dövlət müstəqilliyini elan etdikdən və 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsi qəbul edildikdən sonra xuliqanlıq əməlləri ictimai qayda ilə yanaşı, həm də ictimai təhlükəsizlik əleyhinə olan cinayət kimi xarakterizə edilmişdir.

Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi gedişində qəti şəkildə müəyyən edilmişdir ki, xuliqanlıq əməlləri sadə cinayətlər olmadığına görə belə ictimai təhlükəli cinayətlərlə mübarizə də çoxplanlı bir şəkildə* həyata keçirilməlidir. Belə ki, profilaktiki tədbirlər hərtərəfli və müfəssəl düşünülməli, tətbiq edilməli olan mübarizə metodları kompleks halda nəzərə alınmalıdır. Xuliqanlıq kimi yüksək ictimai təhlükəli cinayətlə mübarizədə cinayət qanununun bütün kəsəri ilə bərabər, cəmiyyətin də qüvvəsindən istifadə olunması zəruri hesab edilmişdir.

Tədqiqat işində müəyyən edilir ki, xuliqanlıq əməli öz məzmunu və mahiyyəti etibarı ilə Azərbaycan SSR-nin yalnız 1927-ci il Cinayət Məcəlləsində xalis kriminal xarakterdə ifadə edilmişdir. O, Azərbaycan SSR-nin 1923-cü il Cinayət Məcəlləsindən fərqli olaraq 1927-ci il Cinayət

Məcəlləsində nisbətən yüngülləşdirici tərkibdə (təbii olaraq nisbətən mülayim sanksiya ilə) nəzərdə tutulurdu.

Xuliqanlıq əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizədə Azərbaycanın cinayət qanunvericiliyinin tarixi inkişaf xronologiyası özündə müxtəlif illərin əlavə və dəyişikliklərini ehtiva etsə də, həmin cinayətin sosial xarakteri ilə əlaqədar məsələdə keçmiş SSR İttifaqı cinayət qanunvericiliyi əsaslarının mövqeyindən hər hansı əsaslı dönüş baş verməmişdir. Həmin dövrün istər cinayət qanunvericiliyində, istərsə də hüquq ədəbiyyatında diqqəti cəlb edən və ənənəvililiyi əks etdirən hallardan biri xuliqanlıq əməllərinin ayn-ayrı şəxslərlə bərabər həm də bütövlükdə cəmiyyət əleyhinə çevrilməsinin hamılıqla qəbul edilməsi idi. Bununla belə, əməl yalnız o halda xuliqanlıq cinayəti kimi qiymətləndirilə bilərdi ki, o, ictimai yerdə törədilsin və bilavasitə ictimai qaydanın pozulmasına yönəldilmiş olsun.

Xuliqanlıq əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizə tarixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində həmin dövrün sosial-iqtisadi, siyasi-hüquqi tələbatlarına uyğun surətdə, həm də dövlətin cinayət siyasətinin tələbləri səviyyəsində aparılmışdır. Tədqiqatın yekunlarından aydın olur ki, bu, dövlətin ümumi siyasətinin tərkib hissəsi kimi onun bilavasitə funksiyası olmuşdur. Burada dövlətin funksiyası onun bütövlükdə cinayətkarlığa qarşı mübarizəsini əhatə edən funksiya kimi nəzərdə tutulur.

Xuliqanlıq əməlləri ilə mübarizə sahəsində cinayət qanunvericiliyinin sosial müəyyənliliyinin təhlil edilməsi, hər şeydən əvvəl, cinayət hüququ elminin sosial-preventiv funksiyasının realizə olunması nöqteyi-nəzərindən onun əsas inkişaf ənənələrini formalaşdırmağa imkan verir. Cinayət hüququnun sosial-preventiv funksiyası isə cinayətkarlığın qarşısının alınmasından və onu doğuran səbəblərin, şəraitin aradan qaldırılmasından ibarətdir. Bu, həmçinin də göstərilən funksiyanın məzmununu təşkil edir.

Hər hansı cinayətin obyektı, eləcə də həmin obyektin düzgün müəyyən edilməsi cəza tədbirinin müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyət kəsb edir və ədalət prinsipinin mühüm komponentlərindən biri kimi çıxış edir. Artıq qəti surətdə təsdiq etmək mümkündür ki, xuliqanlıq cinayətinin obyektı ictimai qaydadır.

İctimai qaydanın pozulması bir çox hallarda daha ağır və ciddi ictimai təhlükəli əməllərin törədilməsinə şərait yaradır. Məhz bu baxımdan xuliqanlıq əməllərinin müxtəlif formalarda meydana çıxan təzahürləri hüquqi dövlətin, yaxud da vətəndaş cəmiyyətinin ideoloji dəyərləri və əxlaqi-mənəvi dəyərləri ilə bir araya sığmazdır. Çünki xuliqanlıq azad və demokratik cəmiyyətlərin, sivilizasiyalı xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyat ukladı ilə barışmaz ziddiyyətdə olan, tərəqqi etməkdə olan cəmiyyətə qarşı düşmən mövqelərdə duran əməldir.

Xuliqanlıq əməllərinin ən müxtəlif epizodlardan ibarət olması nəinki xuliqancasına davranışın xarakteri, həm də onun törədildiyi yer, vaxt və digər şərait, hərəkətlərin bir və ya bir neçə şəxsə qarşı yönəldilməsi, xuliqanın inadkarlığı və onun şəxsiyyətini xarakterizə edən digər xüsusiyyətləri hər bir konkret hala özünəməxsus spesifiklik verə bilər ki, bu da həmin hərəkətlərin hüquqi cəhətdən qiymətləndirilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu isə öz növbəsində xuliqanlıq kimi yüksək ictimai təhlükəli əməlin obyektiv cəhətinin müəyyən edilməsi baxımından vacib şərtlərdən biridir.

Nəzəri araşdırmalar və təcrübi materiallar əsasında bir daha təsdiq edilir ki, xuliqanlıq düzünə qəsdlə törədilən əməldir. Cinayətkar qəsdin obyektinə xüsusi münasibət xuliqanın seçimi deyildir. Təqsirləndirilən şəxsin ictimai qaydanı kobudcasına pozmasında və cəmiyyətə qarşı açıqca hörmətsizlik ifadə etməsində ifadə olunan hərəkətlər onun qarşısına çıxan istənilən şəxsə yönələ bilər. Burada söhbət yalnız düzünə qəsd haqqında gedə bilər. Qəsdin özünəməxsus növü arzu olunan nəticənin təqsirləndirilən şəxsin məhz arzu etdiyi anda deyil, sonradan meydana çıxdığı hallarda mövcud olur.

Bununla əlaqədar qeyd etmək zəruridir ki, cinayətkarın arzu etdiyi, lakin şüurlu surətdə yol verdiyi cinayətkar nəticələr dolayısı qəsd zamanı meydana çıxa da, çıxmaya da bilər. Şəxs belə nəticələrin mümkünlüyünü ancaq dərk edir. Cinayətkar nəticənin meydana çıxmasının labüd olduğu və təqsirləndirilən şəxsin onun qarşısını alacağına ümid etmədiyi hallarda isə dolayısı qəsd haqqında danışmaq qeyri-mümkündür.

Tövsifedici əlamətləri olmayan xuliqanlıq əməllərinin subyektivi həmin cinayətləri törədənədək 16 yaşı tamam olmuş anlaqlı fiziki şəxslər ola bilər. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 221.2.1.-ci, 221.2.2-ci və 221.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş tövsifedici əlamətləri olan xuliqanlıq əməllərinin subyektivi isə bu cinayətləri törədənədək 14 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxslər ola bilər.

Xuliqanlıq əməli definitivi cəhətdən elə anlayışlara aiddir ki, onu hüquqi təbiətinə görə öz adı ilə dəqiq adlandırmaq asan deyildir. Bu baxımdan cinayət qanunvericiliyində belə hüquqi təbiətə malik olan ictimai təhlükəli əməli tövsif etmək xeyli çətindir. Çünki xuliqanlıq həm də son dərəcə mürəkkəb, bəzən isə bir-birinə bənzəməyən hüquqi əlamətlərə malikdir. Xuliqanlıq əməllərinin tövsifi ilə əlaqədar müxtəlif məhkəmə instansiyalarında meydana çıxan mübahisələr də məhz bundan irəli gəlir.

Subyektiv əlamətlər, o cümlədən cinayətin motivi və məqsədi xuliqanlıq əməllərinin konstruktiv əlamətləri qismində çıxış edirlər. Məsələyə bu mövqedən yanaşma xuliqanlıqın düzgün tövsif edilməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Xuliqanlıqın motivi və məqsədi elə subyektiv əlamətlərdir ki, onlar obyektiv xassələrlə yanaşı xuliqanlıq hərəkətlərinin spesifikliyini və xarakterik xüsusiyyətlərini də müəyyən etməyə imkan verir.

Deməli, xuliqanlıq əməlinin tövsifi hər bir konkret halda bu cinayət üçün spesifik olan motivin müəyyən edilməsi zərurətinə gətirib çıxarır. Əgər şəxsin hərəkətləri xuliqanlıq deyil, zərər çəkmiş şəxsə qarşı şəxsi münasibətlər

zəminindən irəli gəlmişdirsə, təqsirləndirilən şəxs xuliqanlığa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz. Xuliqanlıq motivinin bu cinayətin tərkibinin inəcburi əlamət olduğunu keçmiş sovet kriminalistlərinin əksəriyyəti də təsdiq etmişdir.

Motiv xuliqanlıq cinayətinin tərkibinin konstruktiv elementidir. O, ağır nəticələrlə yanaşı, xuliqanlıq digər ictimai təhlükəli əməllərdən, xüsusilə də şəxsiyyət və mülkiyyət əleyhinə olan, intiqam, qısqanclıq zəminin və digər şəxsi zəminlərdə törədilən cinayətlərdən fərqləndirməkdə mühüm rol oynayır.

Hər bir konkret halda xuliqanlıq əməlinin tövsif edilməsi vəzifəsi təqsirləndirilən şəxsin öz davranışını hansı hallarla əlaqələndirdiyinin müəyyən edilməsinə və bununla əlaqədar olaraq motivin xarakterinin aydınlaşdırılmasına və törədilmiş cinayətin düzgün tövsif edilməsinə gətirib çıxarır. Cinayəti düzgün tövsif etmək həm də əməlin bütün əlamətlərini özündə ehtiva edən maddəni, maddənin hissəsini və ya bir neçə maddəni tətbiq etmək deməkdir.

Cinayətin düzgün tövsif edilməsinin daha bir əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, təqsirləndirilən şəxsin ədalətli və əsaslandırılmış və qanuni şəkildə cəzalandırılması üçün mühüm şərtidir. Müəyyən ictimai təhlükəli əməlləri cinayət kimi qiymətləndirməklə qanunverici onların ictimai təhlükəlilik dərəcəsini və xarakterini ciddi surətdə nəzərə alır ki, bu da öz əksini həmin cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan maddənin sanksiyasında tapır. Ayrı-ayrı cinayət əməllərinin cəmiyyət üçün törətdiyi təhlükə eyni olmadığına görə təqsirləndirilən şəxslərə tətbiq edilən cəzaların da müddətləri (hədləri) və növləri müxtəlif olur.

Xuliqanlıq hərəkətlərinin konkret olaraq kiməsə, məsələn, zərər çəkmiş şəxsə, ətrafda olan başqa şəxslərə məlum olmaması və ya ola bilməməsi, yaxud həmin hərəkətləri ətrafdakıların müşahidə edə bilməməsi qeyri-mümkündür. Başqa sözlə, xuliqanlıq açıq-aşkar xarakter daşımaya bilməz. Öz hərəkətlərini

ətrafdakıların gözləri qarşısında nümayiş etdirmək, onları nümayişkaranə şəkildə həyasızlıqla icra etmək xuliqanlıqı bütün çəkisi ilə meydana çıxarır.

Xuliqanlıqın spesifikliyi nəinki obyektiv xassələrin məzmununda, həm də bu yüksək ictimai təhlükəli əməlin motivinin xüsusiyyətlərində ifadə olunur. Xuliqanlıq həmişə eyni bir cəhətdən - özünü göstərməkdən, qanunlara, əxlaq normalarına və ətrafdakılara açıqca laqeydlilik nümayiş etdirməkdən irəli gəlir. Məhz belə bir motivə xüsusi məqsəd - ictimai qaydanı kobud surətdə pozan və cəmiyyətə açıq hörmətsizlik ifadə edən hərəkətləri törətmək uyğun gəlir.

Xuliqanlıq əməllərinə görə cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası indiki mərhələdə cinayət hüququ elminin diqqət mərkəzində olan əsas institutlarından biri kimi çıxış edir. Ümumiyyətlə, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının və cəza təyin prinsiplərinin dərinədən dərk edilməsi, onların tələblərinə riayət edilməsi, ədalətlik haqqında hüquqi şüurun inkişafına, hüquq mədəniyyətinə və hüquq düşüncəsinə sisteməlik surətdə təsir göstərir, vətəndaşları özünə və cəmiyyətə qarşı tələbkər edir, cəza tədbirinin tətbiq edilməsində yol verilən ədalətsizliyə qarşı barışmazlıq ruhu tərbiyə etməyə imkan verir. Ancaq bu yolla cəmiyyətdə onu yüksək pilləyə doğru inkişafa yönəldən qabaqcıl dünyəvi hüquq qaydaları təsdiq edilə bilər.

Xuliqanlıq əməllərinin tövsifedici əlamətlər üzrə sanksiyaların formulə edilməsi həmin prosesin özündə müəyyən qanunauyğunluqlara əməl edilməsi məqsədi ilə sanksiyaların formulə edilməsi prinsiplərinin və mexanizminin aşkar olunması istiqamətində aparılmalıdır. Çünki xuliqanlıq cinayəti öz ictimai təhlükəliliyinə görə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin maddələrində nəzərdə tutulan və tövsifedici əlamətlərə malik olan digər cinayətlərdən fərqlənir.

Problemə yanaşmanın sistemliliyi, sanksiyanın xuliqanlıq əməllərindən birinin növünə müvafiqliyi, xuliqanlıqın müxtəlif təzahür formalarına görə sanksiyaların eyniadlı tövsifedici əlamətlərə uyğunluğu, eyni blokdan olan

tövsifedici əlamətlərin və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə bir-birindən qarşılıqlı asılılıqda olan müxtəlif blokdan olan tövsifedici əlamətlərin sanksiyasına proporsional təsir, sanksiyaların növünün müstəqilliyi, cəzaların növlərinin dəsti və tipik cəzanın diapazonunun genişliyi xuliqanlıq əməllərinin sanksiyalarının formulə edilməsinin əsas prinsipləridir.

* Xuliqanlıq əməllərinə görə sanksiyanın modernləşdirilməsi prosesi hər birində spesifik məsələlərin həll edildiyi dörd mərhələdən keçir. Bir neçə tövsifedici hallardan ibarət olan situasiyalarda modelləşdirmə zamanı bir sıra aspektlərin nəzərə alınması vacibdir. Belə ki, sanksiyanın genişliyinin müəyyən edilməsində üstünlük güclü təsir edən tövsifedici əlamətə verilməlidir. Təsir qüvvəsinin eyni olduğu hallarda isə üstünlük daha geniş formulə edilmiş əlamətə verilir. Müvafiq sanksiyaların çərçivəsinin müəyyən edilməsi daha geniş diapazona malik olan tövsifedici əlamət əsasında baş verməlidir.

Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası Azərbaycan Respublikası cinayət qanunvericiliyinin və bütövlükdə cinayət-hüquqi siyasətin postislahat inkişafının əsas və başlıca istiqaməti olmalıdır. Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası cinayət-hüquqi kateqoriyadır. O, öz formasına görə cinayət hüququnun ümumi anlayışlarından biri, məzmununa görə isə cinayət-hüquqi siyasətin mühüm, qlobal istiqamətini əks etdirən fundamental anlayış kimi səciyyələndirilməlidir. Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasına cüt kateqoriya, yaxud kateqoriyalı sıranın yaxın elementləri vasitəsi ilə tərif vermək məqsəduyğundur.

Bu tədqiqat işinin predmetinin əsas hissəsini başlıca olaraq xuliqanlıq kimi yüksək ictimai təhlükəli əməllə cinayət-hüquqi mübarizənin gücləndirilməsi təşkil edir. Çünki xuliqanlıq kimi geniş diapazonlu cinayətkar əməllə mübarizənin bütün digər vasitələri içərisində ən mühüm profilaktiki tədbirlər cinayət-hüquqi üsul və vasitələrin ən yeni və son variantlarının axtarışından, onların tətbiqi miqyasını genişləndirmək və qüvvələri düzgün istiqamətləndirməkdən ibarətdir. Şübhəsiz ki, xuliqanlıq cinayətinin kökünü

birdəfəlik kəsmək son dərəcə çətin və mürəkkəb bir problemdir. Lakin onun təzahürəri ilə məqsədyönlü cinayət- hüquqi mübarizə bu cinayətkar əməlin getdikcə azalmasına aparıb çıxara bilər. Ona görə də xuliqanlıqla mübarizə dözümsüzlük və barışmazlıq ruhunda aparılmalıdır.

Hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu bütün cinayətlərin, o cümlədən xuliqanlıqın azaldılması şəraitində öz müvəffəqiyyətli həllini tapa bilər. İctimai həyatın müxtəlif sferalarında törədilən xuliqanlıq əməlləri ilə mübarizənin məqsədəuyğun istiqamətdə aparılması cəmiyyətin qarşısında duran digər problemlərin də vaxtında həll edilməsinə nail olmaqda dövlətə və hüquq mühafizə orqanlarına yardım edir.

Tədqiqatın gedişində bir daha aydın oldu ki, xuliqanlıq cinayəti nəticəsində cəmiyyətə vurulan zərər bəzi hallarda gözlənilməz nəticələr doğurur, bir sıra hallarda bir nəfər şəxsə qarşı törədilən ictimai təhlükəli əməldən həm dövlət, həm də bütövlükdə cəmiyyət zərər çəkmiş olur. Buna görə də xuliqanlıqla cinayət-hüquqi mübarizə həmişə kompleks şəkildə aparılmalı, mübarizənin üsul və vasitələri, metodları, habelə digər profilaktiki tədbirlər məcmu halda tətbiq edilməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Aristotel. Politika. Bakı: Bakı Universiteti, 1997, 281 s.
2. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Cinayət işləri və inzibati hüquqpozmalara dair işlər üzrə məhkəmə kollegiyası qərarlarının toplusu. 2004, fevral.
3. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı. 1992, №17.
4. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı. 1995, № 10.
5. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı. 1995, № 22.
6. Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunun. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı, 02 iyul 2001-ci il. «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2001, 20 iyul, № 162.
7. Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin arxivi, 2001, cinayət işi № A-1536/01. .
8. Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin arxivi, 2002, cinayət işi № A-0403/02.
9. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası/ F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı: Digesta, 2001, 952 s.
10. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2002.
11. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. I cild. Bakı: Qanun, 2000.
12. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. II cild. Bakı: Qanun, 2001.
13. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. III cild. Bakı: Qanun, 2001.
14. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2003, 368 s.
15. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı. 1966, № 3.
16. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı. 1966, №16.
17. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı. 1982, № 24.

18. Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsi (təfsir). Bakı: Azərnəşr, 1948, 538 s.
19. Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin elmi-praktiki kommentariyası. Ümumi hissə / V.P.Qəhrəmanov, İ.P.Məmmədov, T.M.Qafarov və b. redaktəsi ilə. Bakı: Azərnəşr, 1978, 264 s.
20. Azərbaycan SSR Qanun və fərmanlar. Cild 3, Bakı.
21. Azərbaycan SSR Qanun və fərmanlar. Cild 5, Bakı.
22. Azərbaycan SSR Qanun və fərmanlar. Cild 6, Bakı.
23. Bakı şəhəri, Binəqədi rayon məhkəməsinin arxivi, 2001, cinayət işləri: №C-1/43.
24. Bakı şəhəri, Binəqədi rayon məhkəməsinin arxivi, 2002, cinayət işləri: №C-1/008; №C-1/20; № C -1/45; № C-1/58; № C-1/79.
25. Bakı şəhəri Binəqədi rayon prokurorluğunun arxivi, 2001.
26. Bakı şəhəri, Yasamal rayon məhkəməsinin arxivi, 2001, cinayət işləri: №C-1/57; № C-1/98; №e C-1/106; № C- 1 /354.
27. Bakı şəhəri, Yasamal rayon məhkəməsinin arxivi, 2002, cinayət işləri: №C-1/45; №C-1/67; №C-1/200.
28. «Xuliqanlığa dair cinayət işləri üzrə» İcmal məktub // Qanunçuluq, 2002, №12.
29. «Xuliqanlıq işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 23 mart 2004-cü il tarixli Qərarı. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2004.
30. İmanov S. Xuliqan cəmiyyətin düşmənidir. Bakı, 1967.
31. Qarayev T., Şəmsizadə R. Cinayətin tövsifinin nəzəri əsasları. Bakı: ADU, 1989, 78 s.
32. «Məhkəmə hökmü haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı №4, 27 dekabr 1996-cı il // Qanunçuluq, 1997, №1-2, s.99-107.
33. Nuriyev Ə. Məhkəmə-hüquq islahatları müstəqil Azərbaycan Respublikasının həyatında tarixi hadisədir // Qanunçuluq, Bakı, 2001, № 2, s. 5-10.
34. Psixologiya: Dərs vəsaiti. Bakı: Azərtədrisnəşr, 1964.

35. Rusca-Azərbaycanca lüğəti. III cild. Bakı: Elm, 1980, 555 s.
36. Sadıxov R.Ə. Xuliqanhq əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizə // Qanunçuluq, 2002, № 9, s. 35-36.
37. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ (cinayət və cəza məsələləri). Bakı: Bakı Universiteti, 1994, 384 s.
38. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı: Bakı Universiteti, 1999, 736 s.
39. Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Ümumi hissə: Dərs vəsaiti. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2003, 162 s.

Rus dilində

40. Аккерман В.И. О злостных хулиганах / Хулиганство и поножовщина. М., 1927.
41. Алексеев С.С. Проблемы теории государства и права: В 2-х т. Т.2. М., 1982, 360 с.
42. Бажанов М.И., Ткаченко В.И. Квалификация хулиганства по советскому уголовному праву // Советское государственное право, 1968, № 6.
43. Борзонков Г.Н. Дифференциация ответственности по новому УК: нереализованные возможности // Советское государство и право, 1992, № 8.
44. Бородин С. Значение мотива преступления // Советское государство и право, 1962, № 6.
45. Бурчак Ф.Г. Квалификация преступлений. Киев, 1983, 128 с.
46. Бюллетень Верховного Суда СССР. 1965, № 1.
47. Бюллетень Верховного Суда СССР. 1965, № 9.
48. Васильев Н.В. Принципы Советского уголовного права. М., 1983, 114 с.
49. Ведомости Верховного Совета СССР. 1966, № 30.
50. Виттенберг Г.Б. Вопросы освобождения от уголовной ответственности и наказания с применением мер общественного воздействия. Иркутск, 1970, 145 с.

- 51'. Власов В. Хулиганство в городе и деревне / Проблемы преступности, вып. 2, М.-Л., 1927.
52. Волков Б.С. Мотив и квалификация преступления. М., 1972, 168 с.
53. Волков Б.С. Понятие истребления и повреждения государственного и общественного имущества по советскому уголовному законодательству / Ученые записки Казанского Государственного Университета, кн. 7, 1967, 236 с.
54. Галкин В.М. О предмете регулирования Общей части уголовного законодательства / Труды ВНИССЭ, вып. 48, М., 1990, 386 с.
55. Гальперин И.М. Квалификация преступлений: закон, теория и практика // Социалистическая законность, 1987, № 6.
56. Гальперин И.М. Уголовная политика и уголовное законодательства. В кн.: Основные направления борьбы с преступностью. М.: Юрид. лит., 1975, 176 с.
57. Гаухман Л.Д. Борьба с насильственными посягательствами. М., 1969, 102 с.
58. Герцензон А.А. Уголовное право. М., 1947, 456 с.
59. Глистин В.К. Общественные отношения как объект преступления по советскому уголовному праву // Правоведение, 1966, № 2, с. 87-94.
60. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Л., 1979, 146 с.
61. Грабовская Н.П. Уголовно-правовая борьба с преступлениями несовершеннолетних в СССР. Л., 1981, 246 с.
62. Гришаев П.И. Преступления против порядка управления и общественной безопасности. М., 1967, 202 с.
63. Гришаев П.И. Преступления против порядка управления, общественной безопасности и общего порядка. М., 1957, 302 с.
64. Гурвич Н. Ответственность за хулиганство по советскому уголовному праву // Социалистическая законность, 1965, № 5.
65. Дагель П.С. Уголовная политика в сфере борьбы с преступной осторожностью / Проблемы борьбы преступной неосторожностью. Владивосток, 1981, 278 с.
66. Дагель П.С. Уголовно-правовое значение мотива и цели преступления // Советское государство и право, 1966, № 5.
67. Дагель П.С. Установление уголовной наказуемости с учетом субъективной стороны общественно опасных деяний. В кн.: Основные направления борьбы с преступностью. М.: Юрид. лит., 1975, 176 с.

- 68.Даныпин И.Н. О мотивах хулиганства // Правоведение, 1965, № 3.
- 69.Данышин И.Н. Ответственность за хулиганство по советскому уголовному праву. Харьков, 1971, 96 с.
- 70.Данышин И.Н. Уголовно-правовая охрана общего порядка. М., 1973, 184 с.
- 71.Данышин И.Н. Хулиганство и меры по ликвидации его в СССР // Социалистическая законность, 1982, № 4.
- 72.Демидов Ю.А. Основные принципы советского уголовного права / Вопросы борьбы с преступностью, вып. 9, М., 1969, 182 с.
- 73.Дурманов Н.Д. Уголовная ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. М., 1962, 114 с.
- 74.Дьячков Н., Кузнецова Н. О чем говорит обобщения судебной практики по делам о хулиганства // Советская юстиция, 1964, № 1.
- 75.Еременко И.И. Сущность и понятие общественного порядка // Советское государство и право, 1982, № 3.
- 76.Загородников Н.А. Общественный порядок и пути его укрепления // Советское государство и право, 1971, № 10.
- 77.Загородников Н.А. Принципы советского уголовного права // Советское государство и право. 1966, № 5.
- 78.Злобин Г.А., Келина С.Г., Яковлев А.М. Советская уголовная политика: дифференциация ответственности // Советское государство и право, 1977, № 9.
- 79.Исаев М. Судебная практика по делам о хулиганстве // Советская юстиция, 1961, № и.
- 80.Карпец И.И. Наказание: социальные, правовые и криминологические проблемы. М., 1968, 286 с,
- 81.Кафаров Т.М. Борьба с хулиганством по уголовному законодательству Азербайджанской ССР: Дисс. ...канд. юрид. наук. Баку, 1963.
- 82.Кафаров Т.М., Мусаев Ч.Т. Борьба с посягательством на общественный порядок (Уголовно-правовые и криминологические аспекты). Баку: Элм, 1983, 228 с.
- 83.БЗ.Келина С.Г. Некоторые направления совершенствования уголовного законодательства // Советское государство и право, 1987, № 5.
- 84.Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. М., 1988, 94 с.

- 85.Кленова Т.В. Особенности законодательного выражения уголовно-правовых норм в условиях кодификации и текущего правотворчества / Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. М., 1994, 322 с.
- 86.Вб.Кленова Т.В. Принципы уголовного права и принципы кодификации в уголовном праве // Государство и право, 1997, № 1, с. 54-59.
- 87.Ковалев М.И. Советское уголовное право: Курс лекций. Вып.2. Свердловск, 1974, 248 с.
88. Козлова А.П. Уголовно-правовые санкции. М., 1976, 82 с.
- 89.Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. Ю.И.Скуратова, В.М.Лебедева. М.: Норма-Инфра, 2000, 896 с.
- 90.Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. М., 1963, 564 с
- 91.Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. М., 1980, 674 с.
- 92.Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. М, 1986, 528 с.
- 93.Концепция уголовного законодательства Российской Федерации // Государство и право, 1992, № 8.
- 94.Коржуев Я.К. Ответственность за хулиганство по советскому уголовному праву: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1955, 23 с
- 95.Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика. Владивосток, 1987, 156 с.
- 96.Коробов П.В. Дифференциация уголовной ответственности и классификация уголовно наказуемых деяний: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. М., 1983, 23 с.
- 97.Краснушин Е.К. К психологии хулиганства / Хулиганство и поножовщина. М., 1927.
- 98.Кригер Г.А. Место принципов советского уголовного права в системе принципов права // Советское государство и право, 1981, № 2.
- 99.Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н.П.Яблоков, М.: Бек, 1996, 708 с.
- 100..Криминалистика: Учебник / Под ред. В.А.Образцова. М.: Юрист, 1997, 760 с.
- 101.Криминалистика: Учебник / Под ред. И.Ф.Пантелеева, Н.А.Селиванова. М.: Юрид. лит., 1988, 398 с.
- 102.Кудрявцев В.Н. Взаимосвязь элементов преступления / Вопросы борьбы с преступностью, вып.25, М., 1976, 202 с.
- 103.Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1972, 352 с.

- 104.Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М., 1982.
- 105.Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений. М., 1963, 324 с.
- 106.Кузнецов А.В. Уголовное право и личность. М., 1977, 168 с.
- 107.Кузнецов А.В. Хулиганство и борьба с ним. М., 1962, 74 с.
- 108.Кузнецова Н.Ф. Классификация преступлений в общей части Уголовного кодекса. / Дифференциация формы и содержания в уголовном судопроизводстве. Ярославль, 1995, 384 с.
- 109.Кузнецова Н.Ф. Уголовная ответственность за нарушение общественного порядка. М., 1963, 166 с.
- 110.Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М.: МГУ, 1984, 184 с.
- 111.Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступления. М., 1976, 164 с.
- 112.Курляндский В.И. Уголовная политика дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности. В кн.: Основные направления борьбы с преступностью. М., 1975, 176 с.
- 113.Лазарев В.В. Общая теория право и государство. М.: Юристъ, 1996, 472 с.
- 114.Левицкий Г.А. Квалификация преступлений: Учебное пособие. М., 1981, 94с.
- 115.Личность преступника / Под ред. В.Н.Кудрявцева, Г.М.Миньковского, А.Б.Сахарова. М., 1975, 286 с.
- 116.Лукашева В.А. Социалистическое правосознание и законность. М., 1973, 80 с.
- 117.Магомедов А.А. Правовые последствия освобождения от уголовной ответственности. Саратов, 1994, 66 с.
- 118.Малеин Н.С. Охраняемый законом интерес // Советское государство и право, 1980, № 1.
- 119.Матышевский П.С. Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. М., 1964, 182 с.
- 120.Мельникова Ю.Б. Юридическая ответственность: сущность, понятие дифференциация / Дифференциация ответственности в уголовном право и процессе. Ярославль, 1994, 542 с.
- 121.Наумов А.В. Применение уголовно-правовых норм. Волгоград, 1973, 86с.
- 122.Наумов А.В., Новиченко А.С. Законы логики при квалификации преступлений. М., 1978, 98 с.

- 123.Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному право. М., 1960, 168 с.
- 124.Ной И.С. О понятии состава хулиганства / Ученые записки Саратовского юридического института, 1967, 126 с.
- 125.Номоконов В.А. Ответственность и ее перспективы в новом уголовном законодательстве / Правовая реформа и актуальные вопросы о преступностью. Владивосток, 1994, 456 с.
- 126.Общая теория права / Под ред. В.К.Бабаева. Нижний-Новгород, 1993,356с.
- 127.Осипов П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций. М., 1974, 134 с.
- 128.Павлов И.П. Сборник произведений: В 3-х т. Т. N, М., 1951.
- 129.Постановление Пленума Верховного Суда РСФСР "О судебной практике по делам о хулиганстве" от 11 сентября 1962 г. / Бюллетень Постановле-ний Пленума Верховного Суда РСФСР, 1962, № 9.
- 130.Сахаров А.Б. О принципах социалистического уголовного права // Правоведение, 1969, № 4.
- 131.Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР: 1924-1973 гг. М., 1974, 583 с.
132. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР: 1924-1977 гг.: В 2-х ч. Часть N. М., 1978, 502 с.
- 133.Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР: 1924-1986 гг. М., 1987, 1036 с.
- 134.Сегалов Т. Пьяные драки в городе и' деревне / Проблемы преступности, вып. 2,М.-Л., 1927.
- 135.Советское уголовное право. Часть общая. М.: МГУ, 1981, 474 с.
- 136.СУ. 1929, №21.
- 137.СУ. 1936, №9.
- 138.Тарарухин С.А. Теория и практика квалификации преступлений: Научно-практическое пособие. Киев, 1978, 108 с.
- 139.Теория государство и право / Под ред. Н.И.Матузова, В.М.Малько. М.: Юристь, 1999, 672 с.

- 140.Тименко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления. Ростов, 1977, 144 с.
- 141.Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. М.: Юрид. лит. 1957, 363 с.
- 142.Трайнин А.Н. Состав преступления по советскому уголовному праву М.: Госюриздат, 1951, 387 с.
- 143.Труфанов ВВ. Некоторые вопросы уголовной ответственности за хулиганство / Ученые записки ВЮЗИ, вып. VN, М., 1959, 188 с
- 144.Уголовное право. Часть Общая. М.: Инфра-Норма, 2001.
- 145.Фефелов П.А. Понятие и система принципов советского уголовного права. Свердловск, 1970, 86 с.
- 146.Фефелов П.А. Принципы советского уголовного права - основа уголовно-правового охранительного механизма: Автореф. дисс. ... док. юрид. наук. Свердловск, 1982, 46 с.
- 147.Фролов Е.А., Щедрин А.К. Ответственность за хулиганство. Свердловск, 1967, 92 с.
- 148.Хабибуллин М., Левшин А. Борьба с хулиганством - важная задача. судебных органов // Советская юстиция, 1966, № 8.
- 149.Шаргородский М.Д. Уголовный закон. М., 1948, 146 с.
- 150.Эделыптейн А.О. Опыт изучения современного хулиганства / Хулиганство и поножовщина. М., 1927.

Müəllif haqqında məlumat.

Sadıxov Rasim Əkrəm oğlu 05 oktyabr 1960-cı il tarixdə Naxçıvan şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra və ordu sıralarında həqiqi hərbi xidməti başa vurduqdan sonra Rusiya Federasiyası Kazan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olmuş və 1986-cı ildə həmin universiteti bitirmişdir. Bundan sonra Rusiya Federasiyasında, Batumi və Naxçıvan şəhərlərində hərbi prokurorluq orqanlarında xidmət etmiş, 1992-1993-cü illərdə Naxçıvan Qarnizonu hərbi prokuroru olmuş, sonrakı illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Prokurorluğu İstintaq şöbəsində xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiqi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının nəqliyyat prokuroru vəzifələrində çalışmışdır.

03 sentyabr 2000-ci il tarixdən Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin, 2010-cu ildən isə Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin hakimi vəzifəsində çalışır. 1997-1998-ci illərdə Naxçıvan Özəl Universitetində hüquq fənnlərini tədris etmişdir. «Qanunçuluq», «Hüquqi Dövlət və Qanun» jurnallarında, «Renessans» Elm-İstehsalat Mərkəzinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin anadan olmasının 80 illiyinə və Müstəqil Azərbaycanda Elmin İnkişaf istiqamətlərinə həsr olunmuş elmi konfranslarına həsr olunmuş jurnallarda elmi məqalələri dərc edilmişdir. Evlidir, 3 övladı var.